EPIKTETOS

ENKHEIRIDION

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN: C. CENGİZ ÇEVİK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

III. BASIM

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

EPIKTETOS
ENKHEIRIDION

ÖZGÜN ADI
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN
C. CENGİZ ÇEVİK

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2019
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM, HAZİRAN 2019, İSTANBUL
III. BASIM, MART 2020, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-846-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YILDIZ MÜCELLİT MATBAACILIK VE YAYINCILIK SANAYİ TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
MALTEPE MAH GÜMÜŞSUYU CAD. DALGIÇ ÇARŞISI APT. NO: 3/4
ZEYTİNBURNU/İSTANBUL
Tel: (0212) 613 17 33
Faks (0212) 501 31 17
Sertifika No: 46025

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

EPIKTETOS

ENKHEIRIDION

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN:
C. CENGİZ ÇEVİK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş vii

Enkheiridion 1

Açıklamalar 27

Kaynakça 83

Sunuş

Epiktetos'un Yaşamı

Epiktetos (Yunancasıyla Ἐπίκτητος, Latincesiyle Epictetus[1]) Roma'nın imparatorluk döneminin en önemli ve en meşhur filozoflarından biridir. MS 50-125/130 yılları[2] arasında yaşadığı düşünülen filozofun yaşamı hakkında bildiklerimiz azdır ve daha çok sonraki çağlara dayanır. Örneğin Ephesos'un yaklaşık 160 km doğusundaki Hierapolis'te (Güney Phrygia) doğduğu yaygın olarak kabul edilse de bu bilginin en eski kaynağı X. yüzyıl Bizans ansiklopedisi olan Suda'dır.[3] Pisidia kökenli bir yazıta göre[4] köle bir anneden

1 Yunancada ἐπίκτητος (epiktêtos) sıfatı "fazladan elde edilmiş, kazanılmış, satın alınmış" anlamındadır, ancak daha sonra azat edildiği için filozofa bu sıfattan hareketle "satın alınmış" anlamında Epiktetos adının verildiğini göstermez, en azından bu yönde bir kaynağımız yoktur, dahası özgür kişilere de bu adın verildiği bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. G. J. Boter, "Epictetus," *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, 9, ed. V. Brown (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2011), 4; G. Germain, *Epictète et la Spiritualité stoïcienne* (Paris: Aux Editions Du Seuil, 1969), 183, n.7.

2 Buradan itibaren aksi belirtilmedikçe tüm tarihler MS'dir.

3 Suda, s.v. (E 2424 = 2.365.24-27); Boter, "Epictetus", 4; A. A. Long, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 34.

4 Bu konuyla ilgili olarak bkz. *Discourses, Books 1-2*, çev. W. A. Oldfather. Loeb Classical Library 131 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925), vii, n.2.

doğmuştur.[5] Muhtemelen küçük bir çocukken Roma'ya gelmiş ve kendisi de bir zamanlar İmparator Nero'nun kölesi olan zengin, güçlü ve özgür Epaphroditus'un kölesi olmuştur.[6] Bu bilgiyi teyit eden Romalı yazar Gellius da (125-180) ondan "Aynı zamanda köle olan ünlü filozof Epiktetos'un anısı çok tazedir," diye bahseder.[7]

Daha sonra VI. yüzyılda Epiktetos'un *Enkheiridion*'u üzerine bir yorum metni kaleme alan Yunan filozof Simplicius'un da söylediği gibi, Epiktetos Roma'da fakir bir yaşam sürmüştür, öyle ki kapısında kilit bile yoktur, zira yattığı odada eski bir döşekten başka bir şey bulunmaz. Fakirlik Epiktetos'un karşılaştığı tek zorluk değildi, aynı zamanda çelimsiz bir vücudu vardı.[8] Epiktetos'un topal olduğu yaygın bir şekilde kabul edilir, nitekim kendisi de *Dissertationes* 1.9.16'da topallığından söz eder.[9] Simplicius, Epiktetos'un küçüklükten beri topal olduğunu söylerken bunun nedenini açıklamaz.[10] Origenes'in aktarımına göre Epiktetos'un genç çağdaşı Celsus, Epiktetos'un sahibinin ona yaptığı işkence sırasında bacağının kırıldığını iddia etmiştir, bu Epiktetos'un topallığıyla ilgili en eski kaynağımızdır. Suda'da ise topallığın nedeninin romatizma olduğu söylenir.[11]

---

5 Kapsamlı açıklama için bkz. *Epicteti Dissertationes ab Arriano Digestae*, ed. H. Schenkl (Leipzig: Teubner, 1894), xiv-xxiii; F. Millar, "Epictetus and the Imperial Court," *The Journal of Roman Studies*, 55.1/2 (1965): 141.

6 Epaphroditus, 68'de intihar eden Nero'nun sekreteriydi, 81'de bu sefer İmparator Domitianus'un sekreteri oldu. Bkz. K. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living* (London - New York: Routledge, 2005), 4.

7 Gellius 2.18.10: "De Epicteto autem philosopho nobili, quod is quoque servus fuit recentior est memoria"

8 45.275 = Simplicius, *On Epictetus Handbook 1-26*, çev. C. Brittain – T. Brennnan (London: Bloomsbury, 2013), 91.

9 Karş. *Dissertationes* 1.12.24; 1.16.20.

10 45.275 = Simplicius, *On Epictetus Handbook 1-26*, 91.

11 Origenes, *Contra Celsum* 7.53; Suda s.v.; J. Xenakis, *Epictetus Philosopher-Therapist* (Martinus Nijhoff, 1969), 1-2; Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 5. Oldfather'ın bu farklı bilgiyle ilgili yorumu için bkz. Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, ix, n.5.

Epiktetos hâlâ köleyken, dönemin en büyük Stoacı öğretmeni olan Musonius Rufus'un derslerine katılmış, daha sonra konuşmalarında ondan alıntılar da yapmıştır.[12] Oldfather'ın yorumuna göre, Epiktetos'taki birçok pasaj Rufus'tan kalan fragmanlarla büyük ölçüde paraleldir, dolayısıyla öğrencinin düşünce sistemi hocasının düşünce sisteminin bir yankısı olmaktan daha fazlasıdır.[13] Üzerinde bıraktığı etki ne ölçüde olursa olsun, Epiktetos'un peşinden gittiği en önemli filozofun Rufus olduğu bilinmektedir.[14]

Epiktetos'un 94 yılından önce kölelikten azat edildiği düşünülebilir, zira bu tarih civarında İmparator Domitianus döneminde Senatus kararıyla diğer filozoflarla birlikte Roma'dan sürülmüş ve Epirus'taki Nicopolis'e (Kuzeybatı Yunanistan) gitmiştir.[15] Epiktetos burada okulunu kurmuş ve birçok soylu Romalı onun öğrencisi olmuştur. Bunlardan biri de daha sonra İmparator Hadrianus'un yönetiminde görev üstlenen ve yazdığı tarih eserleriyle de bilinen Lucius Flavius Arrianus'tur (86-160). Arrianus on sekiz yaşındayken Karadeniz'in güneybatısındaki zengin bir kent olan Nicomedia'dan gelip Epiktetos'un öğrencisi olmuştu, onu ailesinin mi yönlendirdiği, yoksa kendisinin mi ilgi duyarak filozofun derslerine katıldığı bilinmemektedir.[16] Arrianus'un

12 Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 4. Epiktetos'un Musonius Rufus'tan yaptığı alıntılar için bkz. *Dissertationes* 1.1.26–7; 1.7.32; 1.9.29–31; 3.6.10; 3.15.14; 3.23.29.

13 Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, ix; ayrıca akt. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 4.

14 Boter, "Epictetus", 2; Xenakis, *Epictetus Philosopher-Therapist*, 2. Epiktetos'un küçük bir oğlanken, büyük Stoacı filozof Seneca'yla karşılaşmış olabileceğiyle ilgili spekülatif bir yaklaşım için bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 5.

15 Epiktetos'un sürgün edilmesiyle ilgili en eski kaynağımız Gellius 15.11.5'tir. Bkz. Boter, "Epictetus", 2. Sürgün tarihi 89 veya 92 de olabilir, 89 tarihi için bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 5; 92 tarihi için bkz. Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, xi. Sürgünün detayları için bkz. E. Vernon Arnold, *Roman Stoicism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1911), 401-402.

16 Long, *Epictetus*, 38.

önemi, Sokrates gibi öğretilerini kaleme almamış olan Epiktetos'tan öğrendiklerini Διατριβαί (Diatribai) ve Εγχειριδιον (Enkheiridion)[17] adlı iki ayrı metinde kaydedip günümüze ulaşmasını sağlamasıdır. Gellius'un aktarımları II. yüzyılda Arrianus'un bu metinlerinin bilinip okunduğunu göstermektedir.[18]

Edindiği şöhret Epiktetos'u öyle yüceltmiştir ki Marcus Aurelius'un öğretmenlerinden biri olan Herodes Atticus Epiktetos'un Stoacıların en büyüğü (*Stoicorum maximus*) olduğunu söylemiştir.[19] Muhtemelen 125-130 yılları arasında ölene dek[20] bu şöhretini korumuş, öldükten sonra da kölelikten filozofluğa geçen yaşam deneyimi ve öğretileri çağlar boyunca anlatılmış, okunmuş ve öğrenilmiştir.

Stoa Felsefesi Üzerine

Burada çevirisini sunduğumuz Epiktetos'un *Enkheiridion* başlıklı eseri bir Stoa felsefesi metnidir. Stoa felsefesi en önde gelen Helenistik dönem ekollerinden biridir. Yaygın olarak kabul edildiği gibi, Helenistik dönem Balkanlardan Mısır'a kadar fetihler yapıp Yunan kültürünün bu coğrafyada etkili olmasını sağlayan İskender'in ölümüyle (MÖ 323) başlar, Roma'nın Yunan coğrafyasına tam hâkimiyetiyle sonlanır (MÖ 31). Ancak aynı dönemin diğer felsefe ekolleri gibi Stoacılık da Roma döneminde varlığını sürdürmüştür.

Stoa felsefesinin tarihsel dönemleri üçe ayrılır: (1) MÖ III. yüzyıldaki "Eski Stoa" olarak da adlandırılan kuruluş

17 Buradan itibaren metin boyunca bu kitapların adları *Diatribai* ve *Enkheiridion* olarak anılacaktır.

18 Gellius 1.2.6; 17.19.2-3; 19.1.14.

19 Gellius 1.2.6.

20 Ne zaman öldüğüyle ilgili spekülatif yaklaşımlar için bkz. Boter, "Epictetus", 3.

veya ilk dönemde kurucu Zenon ile onun ardından gelen Kleanthes ve Khrysippos öğretinin temelini atmıştır. (2) Öğreti "Orta Stoa" olarak da adlandırılan MÖ II. yüzyıldan sonraki dönemde Babylonlu Diogenes, Tarsuslu Antipater, Panaitios ve Posidonios'la birlikte adım adım Roma'ya yerleşmiştir. (3) Öğretinin MS birinci ve ikinci yüzyıllardaki görünümü ise "İmparatorluk Stoası" olarak adlandırılır. Seneca, Musonius Rufus, Epiktetos ve Marcus Aurelius bu dönemin en önemli filozoflarıdır.

Stoa felsefesi genel itibariyle hem ahlak hem de beden ve ruh, yaşam ve ölüm anlayışı açısından Sokratesçi bir ekoldür. Ekolü başlatan Kitiumlu Zenon (MÖ 334-263) Kinik Krates'in öğrencisiydi,[21] Krates'in günün Yunan toplum yapısıyla çatışan kinik yaşam anlayışı ise kendisinden önceki kinik Antisthenes ve Diogenes üzerinden Sokrates'e ve onun ahlak anlayışına bağlanır. Stoa felsefesinin her döneminde karşımıza çıkan "erdeme göre yaşam" düsturu Kinizmde de bulunmaktadır, nitekim kinik Antisthenes günümüze ulaşmayan *Herakles* adlı yapıtında bunu felsefenin amacı olarak gördüğünü belirtmiştir, Diogenes Laertios da bu konuya dikkat çekerek Kinizm ile Stoa felsefesi arasında yakın bir ilişki olduğunu dile getirir.[22] Keza antik dönem ve sonrasında diğer Kiniklerle ilgili erdemin yüceltildiği ve toplumsal kusurların sert bir şekilde eleştirildiği birçok anekdot anlatılmış, Stoacı filozofların metinlerinde öğretinin destekleyici örnekleri olarak ele alınmıştır.

Stoa felsefesinin Kinik felsefeden ayrıldığı nokta, ikisinde de doğayı örnek almak temel bir ilke olarak benimsenmesine rağmen, ilkinin ikincisine göre mevcut toplumsal yaşam deneyimini, kurumları ve yasalarıyla birlikte politik düzeni tümüyle reddetme eğiliminin olmamasıdır. Bununla birlikte Stoa felsefesinin ilk döneminde Zenon'un günümüze ulaş-

21 Diogenes Laertios 6.104-105; 7.2.

22 Diogenes Laertios 6.104.

mayan ve üzerindeki Kinik etkisine bir gönderme olarak "köpeğin kuyruğuna" yazdığı söylenen[23] Πολιτεία adlı eserinin ve daha sonra Khrysippos'un aynı adı taşıyan eserinin sonraki Stoacıların öğretilerine göre günün toplumsal düzeniyle çatışan ensest ilişkiye cevaz verilmesi gibi yaklaşımlar içerdiği bilinmektedir.

Ancak özellikle Orta Stoa ve İmparatorluk Stoası dönemlerinde Roma'nın geleneksel değerleri ve politik düzeniyle çatışmayan bir ahlak anlayışının öne çıktığını görürüz. Elbette bunda Roma'nın toplum ve devlet yapısının köklü olması ve edebiyat gibi felsefeyi de kendi değerler sistemiyle uzlaştırarak benimseme eğiliminin rolü büyüktür. Ancak bu noktada Roma'nın geleneksel değerleriyle Stoa felsefesinin savunduğu erdem temelli ahlak anlayışının birçok açıdan örtüştüğünü de belirtmek durumundayız. Sade bir yaşam sürmek, yeri geldiğinde toplum ve devlet için fedakârlık yapmak, cesur olmak, her tür aşırılıktan kaçmak gibi eski Roma geleneğinin yüceltilen değerleri Stoacı filozoflar tarafından da savunuluyordu. Bu yüzden özellikle de Seneca ve Epiktetos'un eserlerinde erdemi yüceltilen tarihsel figürler arasında Sokrates gibi Yunanlar dışında, Romalıların iyi bildiği Roma tarihinden seçilmiş olan figürler de bulunur. Kendisi de bir Stoacı olan Genç Cato'nun diğer ahlaki meziyetleri yanında Caesar'ın iç savaş zaferi sonrasında kılıcına abanarak intihar etmesi, Sokrates'in tereddüt etmeden zehir içmesi kadar Stoa felsefesinin yücelttiği cesaret ve onurlu bir şekilde ölme erdemlerini örnekliyordu.

Yukarıdaki gibi örneklerin herkes tarafından tekrarlanması ve doğanın örnekliğinde bedensel yaşamı küçümseyip kendini tümüyle ruhun ebedî yaşamına hazırlaması zor bir hedeftir. Ancak Roma dönemindeki Stoacı filozoflar bu zor hedefi yumuşatmıştır. Vatandaşlardan beklenen, bilgenin gerektiğinde elini ateşe sokması, öldürüleceğini bildiği

23 Diogenes Laertios 7.4.

hâlde söz verdiği düşmana geri dönmesi, kılıcına abanarak intihar etmesi gibi zor erdem örneklerini tekrarlamaları değil, toplum yaşamı içinde kendilerine düşen rol çerçevesinde erdemli davranmalarıdır. Örneğin adil, yüce gönüllü, alicenap, cömert, çalışkan, enerjik ve genel olarak ahlaklı olmaları yeterlidir. Bu da kusurları bulunan mevcut politik toplumu yıkmaya çalışmadan Stoa felsefesini onun içinde ve onun kurallarına uygun olarak yaşatmak anlamına gelir. Bu yüzden doğayı örnek alan ve sade bir yaşam sürmeye çabalayan Stoacı bilge, toplumun içinde kalıp çoğunluğun kusur ve yanlışlarından sıyrılarak olabildiğince erdemli olmaya çalışır. Burada çevirisini sunduğumuz *Enkheiridion* adlı eserinde karşımıza çıkan Stoacı bilgelik ideali de budur. İnsan toplum yaşamında neyin kendisine bağlı olduğunun ve neyin kendisine bağlı olmadığının bilincinde olarak evrensel doğaya ve kendi doğasına uygun olmayan hiçbir şeyin peşinde koşmayacak, bunun için kendisini harap etmeyecektir. Gerçek huzur ve mutluluk buradadır.

Diatribai (Διατριβαί) *ve Enkheiridion* (Εγχειριδιον)

Epiktetos'un öğretisini, Sokrates gibi kaleme almadığını belirtmiş ve öğretisinin öğrencisi Arrianus'un yazdığı Διατριβαί (Diatribai, Latincesi *Dissertationes*) ve Εγχειριδιον (Enkheiridion) başlıklarını taşıyan iki kitapta toplanıp günümüze ulaştığını söylemiştik. Arrianus'un hâlâ öğrenci olduğu 104-107 yılları arasında yazdığı düşünülen bu kitapların Epiktetos'un öğretilerini ne kadar doğru yansıttığı bir inceleme konusu ve bir problem olarak önümüzde durmaktadır. Görüşleri başka bir yazar tarafından yazılmış veya derlenmiş her düşünür için geçerli olan bu problemin çözümü için yapabileceklerimiz sınırlıdır, zira Arrianus'tan başka Epiktetos'un öğrencisi olup da öğretisini bütün olarak

kayda geçiren ve bize kıyaslama yapma imkânı veren başka bir yazarın başka bir metni yoktur. Bu konuda yapabileceğimiz sadece Arrianus'u güvenilir kaynak olarak varsayıp Epiktetos'tan doğrudan veya dolaylı alıntı yaparak öğretisini parçalar (fragmanlar) hâlinde yansıtan başka yazarların aktarımlarına bakmak ve onları Arrianus'un derlediği metinlerdeki öğretiyle kıyaslamaktır.[24] Bu sayede filolojik bir gaye ve hedef olarak Epiktetos'un öğretisi klasik dönem metinlerine yansıdığı ölçüde incelenmiş olacaktır. Elbette burada sunduğumuz çalışmada kapsamı gereğince bu tür geniş bir inceleme yer almayacaktır.

Arrianus, Lucius Gellius'a hitaben yazdığı ve *Diatribai*'ın başında yer alan parçada "Epiktetos'un Sözleri"ni (τοὺς Ἐπικτήτου λόγους) derleyerek, yani bir araya getirerek yazmadığını (συνέγραψα), ondan söylediğini duyduğu her şeyi (σα δὲ ἤκουον αὐτοῦ λέγοντος) olduğu gibi, kelimesi kelimesine (αὐτοῖς ὀνόμασιν) yazdığını, yani kaydettiğini (γραψάμενος) söyler.[25] Bu ona Epiktetos'un öğretisini kaydetmenin en iyi şekli olarak görünür, bu yüzden gelecekte ondan yararlanabilmek için metin hâlinde korumak istemiştir.[26]

Arrianus'un metninin adı διατριβή (diatribê) sözcüğünden gelir. Bu sözcüğün "ciddi iş, çalışma, uğraş, (ders) ko-

---

24 Buna ek olarak dönemin tarihi ve başta Arrianus olmak üzere öğretinin aktarılmasını sağlayan tüm aracı yazarların tarihsel kişilikleri ve anlatım teknikleri üzerinden aktarımların Epiktetos'un kendi görüşlerini ne ölçüde yansıttığı konusunda spekülasyonlar üretilebilir. Böyle bir çalışma için bkz. R. Dobbin, "Προαίρεσις in Epictetus," *Ancient Philosophy* 11–1 (1991): 111-35; Epictetus, *Discourses, Book 1*, çev. R. F. Dobbin (Oxford: Oxford University Press, 1998), xx vd.; Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 6. Ayrıca Dobbin'in analiziyle ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. W. O. Stephens, "Review of Epictetus, Discourses, Book 1...," *Bryn Mawr Classical Review* 11.21 (1999): bmcr.brynmawr.edu/1999/1999-11-21.html (Son Erişim: 4.3.2019)

25 "(Derleyerek yani bir araya getirerek) yazıyorum" (συγγράφω) ile "yazıyorum, kaydediyorum" (γράφω) arasındaki fark için bkz. Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, 4-5, n.2.

26 Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, 4-5.

nuşması, etik üzerine kısa ders veya çalışma, felsefe okulu, eğitim yeri" gibi birçok anlamı bulunmaktadır. Arrianus'un metni düşünüldüğünde, diatribê'nin çoğulu olan *Diatribai* en iyi şekilde *Konuşmalar* olarak çevrilebilir. Photius da (*Bibliotheca* 58) *Diatribai*'ın sekiz kitaptan oluştuğunu söyler.[27] Bununla birlikte eserin en az beş kitaptan oluştuğu düşünülebilir, zira Gellius 19.1.14'te bir yolcunun bu eserin beşinci kitabını getirip okuduğunu söyler, ancak sadece ilk dört kitap günümüze ulaşmıştır.

Enkheiridion ise "elde bulunan, elle tutulan" anlamındaki ἐγχειρίδιος sıfatından türemiş olan bir isimdir ve ilkin "hançer, sap, kulp" anlamlarında kullanılmıştır. İkinci anlamı ise elde bulunma, elle tutulma niteliğinden hareketle "araç, el kitabı, rehber"dir. Hacim olarak *Diatribai*'dan daha kısa olan *Enkheiridion*, onun "Rehber" olarak da çevrilip kullanılabilecek olan özeti gibidir. *Diatribai*'da kapsamlı bir şekilde ele alınan Stoa etiğinin temel unsurları, 53 bölümden oluşan bu rehberde kimi zaman kısa, kimi zaman daha uzun paragraflar hâlinde özetlenir.

Epiktetos ikinci yüzyılda Roma dünyasında bilinen bir filozoftu, dolayısıyla Arrianus'un bu iki metninin bilinip okunduğunu düşünebiliriz. Gellius ve Galenus'un metinlerinde küçük de olsa Epiktetos'tan Arrianus'un metinlerinde izini sürebileceğimiz ölçüde alıntılar yapılmıştır.[28] Dönemin önemli Stoacı filozoflarından olan İmparator Marcus Aurelius da Epiktetos'tan etkilenmiş ve alıntılar yapmıştır, hatta Rusticus'a Epiktetos yorumlarını getirdiği için teşekkür eder.[29] III. yüzyılda Yeni-Platonculuğun kurucusu olan

---

27 Photius on iki kitaptan oluşan Epiktetos'un başka söyleşilerinden de bahseder, bu söyleşilerin *Diatribai*'ın devamı olup olmadığı tartışmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Epictetus, *Discourses, Books 1 and 2*, çev. P. R. Matheson (Mineola: Dover Publications, 2004), ix.

28 Gellius 17.19.6; Galenus, *De Optima Doctrina* 1.41; *De Libris Propriis* 19.44.

29 Marcus Aurelius 1.8.

Plotinos ve Themistius da Epiktetos'tan alıntılar yapan isimlerdir.[30] Bütün bu isimlerin Arrianus'un metinlerini okuduğu veya okunan metinlerin oluşturduğu geleneği iyi bildiği düşünülebilir. Epiktetos V. ve VI. yüzyıllarda Atinalı ve İskenderiyeli Yeni-Platoncular tarafından biliniyordu. Damascius, Proclus, Hierocles ve Olympiodorus'un metinlerinde Arrianus'un metinlerine atıflar bulunmaktadır.[31] Ancak hiç şüphesiz, VI. yüzyılda Simplicius'un Yeni Platoncu ve Aristotelesçi bakış açısını temellendirmek için *Enkheiridion* metnini yorumlayarak ele alması felsefe tarihinin ilginç metinlerinden birini ortaya çıkarmıştır.[32]

Enkheiridion'u Yunancadan Latinceye ilk çeviren Poliziano'dur (Bologna, 1497). Long'un da bildirdiği gibi, bu çeviriden sonra Epiktetos'un öğretisinin genel bir özeti neredeyse her Avrupa diline aktarılmaya başlanmıştır. Dahası bu çeviri özellikle de Sokrates adının Aziz Paulus'la değiştirilmesi gibi tasarruflarla Hristiyanlığa uygun hâle getirilerek manastırlarda okutulmuştur.[33] Yaklaşık iki yüzyıl boyunca, 1550-1750 arasında Fransızca, Almanca ve İngilizceye çevrilen *Enkheiridion* Avrupa'da daha fazla okunur olmuştur. Bir Cizvit misyoner de Konfüçyanizme yakınlığından ötürü, içerdiği öğretiyi âdeta bir ara form olarak düşünüp metni Çinceye çevirerek Çinlileri Hristiyanlığa alıştırmayı bile düşünmüştür.[34] Bununla birlikte bu iki metnin ilk Yunanca edisyonu (*editio princeps*) 1535'te, Venedik'te Victor Trincavelli tarafından hazırlanmıştır, ancak kullandığı el yazması hatalı olduğundan edisyonu metinsel kritik (*textual criticism*) için kullanılamaz. Metinsel kritiği mümkün kılan ilk

30 Boter, "Epictetus", 5.

31 Deta y için bkz. Boter, "Epictetus", 5.

32 Simplicius'un metninin iki cilt hâlinde çevirisi için bkz. Simplicius, *On Epictetus Handbook 1-26* ve *On Epictetus Handbook 27-53*, çev. T. Brennnan – C. Brittain (London: Bloomsbury, 2014).

33 Long, *Epictetus*, 261.

34 Long, *Epictetus*, 261.

edisyon Tübingen'de tıp profesörü olan Jacob Schegk tarafından 1554'te, Basel'de hazırlanmıştır.[35] Yunanca metinde bazı değişiklikler yapılmış olsa da Schegk Latince versiyonunu kullanarak yüzlerce paragrafı düzeltmiştir. 1560'ta, yine Basel'de Hieronymus Wolf'un çeviri ve yorumuyla başka bir edisyon yayımlanmıştır, Simplicius'un yorumlu metnini de içeren bu edisyon Epiktetos edisyonları geleneğini etkileyen bir çalışma olmamış, Schegk'in Yunanca metni kullanılmaya devam etmiştir.[36]

1739-1741'de el yazmalarıyla ilgili bilgi sahibi olup Trincavelli edisyonunun bir kopyasını edinen John Upton, Wolf, Salmasius ve başkalarının notlarından ve düzeltmelerinden, Shaftesbury kontu Anthony'nin açıklamalarından yararlanarak önemli bir yorumlu edisyon hazırlamıştır.[37] Onun *Enkheiridion* metni Robert ve Andrew Foulis tarafından defalarca basılmıştır.[38] Johannes Schweighäuser'in beş ciltten oluşan "Epicteteae Philosophiae Monumenta" başlıklı edisyonu da (Leipzig, 1799-1800) uzun süre kullanılan kayda değer edisyonlardan biri olmuştur. A. Koreas'ın 1826 (Paris) tarihli edisyonu Oldfather'ın yorumuna göre Koreas'ın uzman ve dâhi kişiliğine rağmen, gereksiz sayıda tekrar baskıyla bozulmuştur. İlkin 1894'te (Leipzig), ikinci olarak 1916'da Heinrich Schenkl tarafından hazırlanan kritik edisyonu günümüzde birçok çalışmada temel alınan kaynağa dönüşmüştür.[39]

Günümüzde en çok kullanılan yeni tarihli Yunanca edisyonlar şunlardır:

(Yunanca-İngilizce) *Discourses, Books 1-2* ve *Books 3-4, Fragments, The Encheiridion.* Çev. W. A. Oldfather, Loeb

35 Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, xxxii.

36 Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, xxxii.

37 Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, xxxii-xxxiii.

38 Boter, "Epictetus", 9.

39 Koreas ve Schenkl edisyonlarıyla ilgili olarak bkz. Epictetus, *Discourses, Books 1-2*, xxxiii-xxxiv.

Classical Library 131 ve 218. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925 ve 1928 (gözden geçirilen tekrar edisyon 1998).

(Yunanca) *Encheiridion.* Ed. G. Boter. Leipzig: Teubner, 2007 (tekrar edisyon 2012).

(Yunanca-İngilizce) *How to Be Free: An Ancient Guide to the Stoic Life.* Çev. A. A. Long. Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2018.

Daha önce ne *Diatribai* ne de *Enkheiridion* Yunanca aslından Türkçeye çevrilmiştir. Bununla birlikte ikinci dillerden yapılmış şu çeviriler mevcuttur:

Düşünceler ve Konuşmalar. Çev. Burhan Toprak. İstanbul: MEB Yayınları, 1942; 1946; İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967 (*Düşünceler ve Sohbetler* başlığıyla tekrar edisyon, İstanbul: MEB Yayınları, 1989; 1997; 1999; (Mehmet Aydın'ın sadeleştirmesiyle) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, 1994; İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011.

Düşünceler ve Sohbetler. Çev. Cemal Süer. İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.

Kılavuz Kitap. Çev. Yasin Çetin. İstanbul: Şule Yay., 2013.

Söylevler. Çev. Yasin Çetin. İstanbul: Şule Yay., 2014.

Enkheiridion'un Çevirisi Üzerine

Bu çalışmada *Enkheiridion*'un Yunanca aslından yapılan ilk Türkçe çevirisi yer almaktadır. Çeviride temel alınan Yunanca metnin künyesi şudur: *Discourses, Books 3-4, Fragments, The Encheiridion.* Çev. W. A. Oldfather, Loeb Classical Library 218. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928, 479-537.

Her çevirinin aynı zamanda bir yorum olduğu, dolayısıyla çeviri sırasında aynı metnin başka çevirilerine bakmanın farklı yorumları ve bakış açılarını öğrenmek anla-

mını taşıdığı düşüncesiyle kaynak metnin yanında yer alan Oldfather'ın çevirisinden ve Kaynakça'da bulunan tüm çevirilerden de yararlanıldı. Sadece metnin daha iyi anlaşılması amacıyla değil, aynı zamanda bu metindeki düşüncelerin *Diatribai*'daki izdüşümlerini ve Stoa felsefesinin diğer temsilcilerinin düşünceleriyle bağlantı noktalarını tespit edip bütünlük içinde bir okumanın önünü açmak için açıklanması gerektiği düşünülen kavram, ifade, cümlecik ve cümleler Açıklamalar başlıklı kısımda sonnotlar hâlinde açıklandı. Açıklamalar'da kapsamlı yorumlar bulunduğundan Sunuş'ta ayrıca *Enkheiridion*'a ilişkin kapsamlı bir felsefi analiz yapılmadı. Çeviride Türkçeye yerleştiği düşünülen isimler olduğu gibi bırakıldı, onların dışındaki isimlerin aslına uygun olarak Yunanca veya Latinceleri temel alındı.

Bu çeviriyi bana felsefede olduğu gibi yaşamda da sorgulama ve katlanma adabını öğreten değerli hocam Prof. Dr. Cengiz Çakmak'a adıyorum.

Dr. C. Cengiz Çevik
İstanbul, Mart 2019

[I]

[1] Bazı şeyler bize bağlıdır, bazı şeyler ise bize bağlı değildir.[1] Bize bağlı olan şeyler varsayım, dürtü, arzu, kaçınma[2] ve kısaca eylemimizle belirlenen her şeydir. Bize bağlı olmayan şeyler ise bedenimiz, mal varlığımız, ünümüz, makamımız ve kısaca eylemimizle belirlenmeyen her şeydir.[3] [2] Dahası bize bağlı olan şeyler doğası gereği özgür, engellenmemiş ve durdurulmamış karakterdedir, bize bağlı olmayan şeyler ise zayıf, köleye özgü, engellenmeye müsait olan ve bize ait olmayan şeylerdir.[4] [3] O hâlde köleye özgü bir şeyin özgür birine ait olduğunu ve sana ait olmayan bir şeyin de sana ait olduğunu düşündüğünde, önünün kesileceğini, kederleneceğini, telaşa kapılacağını, tanrıları ve insanları suçlayacağını hatırla.[5] Buna karşın sadece, gerçekten sana ait olan bir şeyin sana ait olduğunu ve sana ait olmayan bir şeyin de sana ait olmadığını düşünürsen, kimse sana baskı yapmayacak, kimse seni engellemeyecek, sen kimseyi suçlamayacaksın, kimsede kabahat bulmayacaksın, isteğin dışında hiçbir şey yapmayacaksın, kimseye düşman olmayacaksın, kimse sana zarar vermeyecek, zira seni etkileyebilecek zararlı bir şey olmayacak.[6]

[4] O hâlde yüce amaçlara ulaşmak için büyük bir çaba sarf etmen gerektiğini hatırla, ayrıca bazı şeylerden tümüyle vazgeçeceksin ve bazı şeyleri de gerçekleşmesi için zamana

bırakacaksın. Ancak hem gerçekten sana ait olan şeyleri, hem de makam ve zenginlik istersen, makam ve zenginliğe kavuşamayacaksın, bununla birlikte sana özgürlük ve mutluluk getiren o ilk unsurları amaçlamış olsan da onları elde edemeyeceksin.

[5] Dolayısıyla her görünüm[7] karşısında öncelikle şunu söylemeye çalış: "Sen bir görünümsün ve gerçek gibi algılansan da gerçek değilsin." Sonra onu araştır ve benimsediğin ölçütlerle sına, o ölçütlerin ilki ve en önemlisi şudur: Bu görünüm bize bağlı olan şeylere mi, yoksa bize bağlı olmayan şeylere mi dayanıyor? Eğer bize bağlı olmayan şeylere dayanıyorsa, şu cevabı vermeye hazır ol: "Bu görünümün benim için hiçbir değeri yok."

[II]

[1] Arzunun hedefi insanın yöneldiği şeyi elde etme başarısıdır, kaçınmanın hedefi ise kaçınılan şeye maruz kalmamaktır, bunu aklında tut. Arzusuna kavuşamayan da talihsizdir, kaçındığı şeye maruz kalan da. O hâlde sana bağlı olan şeyler arasında sadece doğal olmayan şeylerden kaçınırsan, kaçındığın şeylerden hiçbirine maruz kalmamış olacaksın. Hastalıktan, ölümden veya fakirlikten kaçınmaya çalışırsan, talihsizliği deneyimlemiş olacaksın. [2] Dolayısıyla sana bağlı olmayan her şeyden kaçınmaktan ve onları sana bağlı olan şeyler arasındaki doğal olmayan bir şeye atfetmekten vazgeç. Bu arada arzundan tümüyle kurtul, zira sana bağlı olmayan şeylerden birini arzularsan, talihsizliğe maruz kalırsın, aynı zamanda sana arzulanmaya değecek kadar harika görünen, sana bağlı olan bir şey de senin elde edemeyeceğin bir şeydir. Aksine sadece dürtü ve kaçınma hakkını kullan, ama kaygısızca, koşulları göz önünde tutarak ve zorlanmadan.

[III]

Seni keyiflendiren her şey yararlıdır veya çok küçük de olsa hoşuna giden bir şeyle ilgili önce şunu söylemen gerektiğini hatırla: "Bunun doğası nedir?" Bir testi hoşuna giderse, "Bir testi hoşuma gitti," de, onun kırılması seni üzmeyecektir. Çocuğunu veya karını öpüyorsan, kendine bir insanı öptüğünü söyle, onun ölmesi seni üzmeyecektir.[8]

[IV]

Bir eyleme girişmek istediğinde o eylemin doğasını hatırla. Yıkanmak için evden çıkacaksan, halka açık hamamda ne olduğunu, orada sana su sıçratanlar, seni itip kakanlar, kirletenler ve soyanlar olduğunu aklına getir. Başta kendine şöyle dersen, daha güvenli bir şekilde eyleme girişmiş olacaksın: "Hem yıkanmak hem de ahlak duyuşumu[9] doğayla uyumlu kılmak istiyorum." Her eyleminde bunu yap. Böylece yıkanırken seni engelleyecek bir şey olursa, şunu söylemeye hazır olacaksın: "Tamam, bu benim istediğim bir şey değildi, ancak ahlak duyuşumu da doğayla uyumlu kılmak istiyordum, dolayısıyla bu benim canımı sıkarsa, ahlak duyuşumu doğayla uyumlu kılmamış olurum."[10]

[V]

İnsanları rahatsız eden şeyler değil, o şeylerle ilgili fikirleridir.[11] Örneğin ölüm korkutucu değildir, Sokrates de böyle düşünüyordu,[12] buna karşın ölümün korkutucu bir şey olduğu fikrinin kendisi korkutucudur.[13] Dolayısıyla engellendiğimizde, rahatsız edildiğimizde veya kederlendiğimizde kendimiz, yani fikirlerimiz dışında kimseyi suçlamayalım. Cahil insan sorunun kaynağı kendisi olduğu hâlde başkasını suçlar; insanın eğitimi kendisini suçlamasıyla başlar, kendisini veya başkasını suçlamamaya başladığında ise eğitimi tamamlanmış olur.[14]

[VI]

Sana ait olmayan üstünlükle övünme. Bir atın "güzelim" diyerek övünmesine katlanılabilir, ancak sen "güzel bir atım var"[15] diyerek övünürsen, bir ata ait olan bir üstünlükle övünmüş olursun. Peki, sana ait olan ne? Görünümleri değerlendirme.[16] O hâlde görünümleri doğayla uyumlu bir şekilde değerlendirdiğin için övünebilirsin, zira övündüğün bu iyi nitelik sana aittir.

[VII]

Deniz yolculuğu sırasında[17] gemi limana yaklaşınca su almak için gemiden çıkarsan, karşına çıkan kabuklu bir hayvanı veya yeşil bir otu keyif için toplarsın, ancak aklın fikrin yine de gemide olmalıdır ve sürekli olarak kaptanın seni geri çağırıp çağırmadığını kontrol etmen gerekir, kaptan çağırınca da koyun gibi bağlanıp güverteye atılmamak için, yerden topladığın her şeyi atman gerekir. Aynısı yaşamda da olur, sana yeşil bir ot ve kabuklu bir hayvan yerine, bir eş ve çocuk verilmesinde hiçbir sakınca yoktur, ancak kaptan seni çağırdığında her şeyini geride bırakıp arkana bile bakmadan gemiye koşman gerekir. Artık yaşlı bir adamsan, onun seni çağırdığını duyabilmek için gemiden çok uzaklaşma.

[VIII]

Gerçekleşecek olan her şeyin senin istediğin gibi olmasını arzulama,[18] aksine her şeyin olduğu gibi olmasını iste, böylece yaşamın huzurlu olacak.

[IX]

Hastalık bedenine engeldir, ahlak duyuşuna o uygun görmedikçe engel değildir.[19] Topallık bacağına engeldir, ahlak

duyuşuna değil. Başına bir şey geldiğinde, bunu kendine söyle; senin değil, başka bir şeyin engelle karşılaştığını göreceksin.

[X]

Başına ne zaman bir şey gelse, kendine dönmeyi hatırla ve onun üstesinden gelmeni sağlayacak gücünü araştır. Güzel bir adam ya da kadın görürsen,[20] direnme gücünün kendini tutmak olduğunu fark edeceksin. Büyük bir sıkıntı yaşadığında, gücünün dayanmak olduğunu fark edeceksin. Kötü sözler işittiğinde, gücünün sabretmek olduğunu fark edeceksin. Kendini böyle davranmaya alıştırırsan, görünümler seni kapıp götürmeyecek.[21]

[XI]

Hiçbir şey hakkında "onu kaybettim" deme, sadece "geri verdim" de.[22] Çocuğun mu öldü? Onu geri verdin. Karın mı öldü? Onu geri verdin. "Tarlam elimden alındı." Onu da geri verdin. "Ama onu rezil biri benden aldı!" Onu sana verenin senden geri alırken neyi aracı yaptığı seni niye ilgilendiriyor? Sana başkası bir şey verdiğinde, yolcuların hanlara baktığı gibi, sen de o şey sana ait değilmiş gibi bak.

[XII]

[1] İlerleme kaydetmek istiyorsan,[23] şu tür düşüncelerden kurtul: "İşlerimi savsaklarsam, yaşamımın anlamı da kalmayacak!" – "Kölemi sert bir şekilde uyarmazsam, kötü birine dönüşecek!" Zira açlıktan ölmek ve bu sayede üzüntüden ve korkudan kurtulmak bolluk içinde yozlaşarak yaşamaktan daha iyidir, keza kölenin kötü olması da senin mutsuz olmandan iyidir.[24] O hâlde küçük şeylerden başla. [2] Yağ mı

döküldü? Azıcık şarabın mı alındı? Yozlaşmadan kurtulmanın bedeli buymuş, sarsılmaz dinginliğin bedeli buymuş, hiçbir şey bedelsiz elde edilmez. Kölene seslendiğinde, onun duymamış olabileceğini düşün, duymamışsa, senin istediğin şeyi yapmayacak. Senin ruh dinginliğin ona bağlı olduğunda o hiç mutlu olmaz.

[XIII]

İlerleme kaydetmek istiyorsan,[25] dışsal unsurlara karşı hissiz ve algısı kapalı biriymiş gibi düşünülmene izin ver. Hiçbir şey bilmiyormuş gibi düşünülmeyi iste.[26] Birileri senin önemli bir insan olduğunu düşünse de sen kendine o kadar güvenme. Çünkü şurası kesin ki insanın aynı anda hem ahlak duyuşunu doğayla uyumlu tutması hem de dışsal unsurlara bağlılığını sürdürmesi imkânsızdır, aksine insan kendisini bunlardan birine adadığında, kaçınılmaz olarak diğerini reddetmek zorundadır.

[XIV]

[1] Çocuklarının, karının ve dostlarının sonsuza dek yaşamasını istiyorsan,[27] sen bir aptalsın, zira sana bağlı olmayan şeylerin sana bağlı olmasını ve sana ait olmayan şeylerin sana ait olmasını istemiş oluyorsun.[28] Aynı şekilde kölenin hatasız olmasını istiyorsan,[29] yine sen bir aptalsın, zira bir kusurun kusur değil başka bir şey olmasını istemiş oluyorsun. Bununla birlikte arzularının boşa çıkmamasını istiyorsan, bunu başarabilirsin. Kendini elindeki gücü kullanmaya alıştır. [2] Bir insanın efendisi onun neyi istediğini veya istemediğini, yani neyi güvence altına alıp neyi bırakacağını belirleme otoritesine sahip olan kişidir. Dolayısıyla özgür olmak isteyen biri başkalarına bağlı olan bir şeyi ne istesin ne de ondan kaçınsın, aksi hâlde köle olması kaçınılmazdır.

[XV]

Yaşamda sanki bir şölendeymişsin gibi davranman gerektiğini hatırla.[30] Etrafında dolaştırılan yemek önüne geldiğinde elini uzat ve payına düşeni kibarca al. Kaçırırsan ya da henüz sana gelmemişse ısrarla elini uzatma, ona kavuşma arzunu belli etme, sadece önüne gelmesini bekle. Olası çocuklarına, karına, görevine ve zenginliğe de böyle davran,[31] bir gün tanrıların şöleninde hak ettiğin değeri bulacaksın. Ancak payına düşeni önüne geldiğinde de almayıp önemsemezsen, sadece tanrıların şölenini değil, onların kuralını da paylaşmış olacaksın. Nitekim Diogenes,[32] Herakleitos[33] ve onlar gibi adamlar böyle yaptıkları için haklı bir şekilde tanrısal oldu ve yine haklı bir şekilde tanrısal olarak anıldı.

[XVI]

Çocuğu yolculuğa çıktığı ya da malını mülkünü kaybettiği için kederinden ağlayan birini gördüğünde, onun dışsal kötülüklerin etkisinde olduğu görünümüne kapılmamaya dikkat et,[34] aksine aklında hep şu düşünce olsun: "Bu adamı rahatsız eden şey yaşanan olay değil (zira bu olay bir başkasını da rahatsız etmez), olayla ilgili kanaatidir."[35] Bu yüzden an gelip de onunla sızlansan bile, konuştukça ona hak vermemeye dikkat et, ayrıca yine dikkat et, içten sızlanmayasın.

[XVII]

Bir oyundaki aktör olduğunu hatırla, karakterini oyunu yazan belirlemiş.[36] O oyunun kısa olmasını isterse, kısa olur, uzun olmasını isterse, uzun olur. Senden dilenci rolünü oynamanı isterse, bu rolü bile ustaca oynaman gerektiğini ha-

tırla, keza sakat, memur ya da cahil rolü için de aynı durum geçerli. Zira sana düşen, sana verilen rolü hayranlık uyandıracak şekilde oynamaktır, rolü belirleyense başkası.[37]

[XVIII]

Bir kuzgun kötü alametlerle öttüğünde, bu görünüme kapılma,[38] aksine zihninde kesin bir karar alarak şunu söyle: "Bu alametlerin hiçbiri benim için değil, sadece ya şu değersiz bedenim, şu değersiz mal varlığım, şu değersiz kanaatim, çocuklarım ya da karım için.[39] Benim için her alamet olumludur, yeter ki öyle olmasını isteyeyim. Sonuç ne olursa olsun, ondan yarar sağlamak benim elimdedir."

[XIX]

[1] Zafer kazanmanın sana bağlı olmadığı bir mücadeleye girmezsen yenilmez olabilirsin.[40] [2] Birini bir onura layık görülmüş, büyük bir güce kavuşmuş ya da büyük bir şöhret elde etmiş gördüğünde, görünüme kapılıp onun mutlu olduğunu sanma.[41] İyinin gerçek doğası sana bağlı olan şeylerden biriyse, onda kıskançlığa ve çekememezliğe yer yoktur ve sen de *praetor*, *senator* ya da *consul*[42] değil, sadece özgür bir insan olmayı isteyeceksin. Bunun tek bir yolu var, o da sana bağlı olmayan şeyleri küçümsemendir.

[XX]

Şunu aklında tut, sana hakaret eden veya saldıran kişi seni incitmez; seni inciten, o insanların seni incittiği kanaatidir.[43] Dolayısıyla birisi seni kızdırdığında, gerçekte senin bu konuyla ilgili varsayımının[44] seni kızdırdığından emin ol. Bu yüzden öncelikle görünüme kapılmamaya çalış,[45] zira zaman ve erteleme fırsatı yakalarsan, daha kolay bir şekilde kendinin efendisi olacaksın.

[XXI]

Her gün ölümü, sürgünü ve korkunç görünen her şeyi gözünün önüne getir, ama özellikle de ölümü,[46] böylece sefil bir düşünce içinde olmayacak, sınırını aşan bir şeyi amaçlamayacaksın.

[XXII]

Felsefeyi amaçlıyorsan, öncelikle seninle alay edilmesine, birçok insanın seni yuhalayıp şöyle demesine hazırlıklı ol:[47] "İşte yine birden filozofa dönen bir adam!" ve "Bize kaşını kaldırarak bakmayı nereden öğrendi acaba?" Sen kaşını kaldırarak bakma, tanrının uygun gördüğü en iyi yaklaşım hangisiyse, her şeye öyle yaklaş. Hatırla ki aynı ilkelerine sadık kalırsan, başta sana gülenler daha sonra hayranlık duyarak yanına gelecektir, buna karşın başta onlardan olumsuz etkilenip bozulursan, kendine ikinci defa güldüreceksin.

[XXIII]

Birisini memnun etmek için yüzünü dışsal unsurlara döndüğünde, şundan emin ol ki planını mahvetmişsin demektir.[48] Dolayısıyla her durumda filozof olmak seni mutlu etsin; dahası birine filozof görünmek istiyorsan, kendine görün, bu yeterli olacak.[49]

[XXIV]

[1] Şu tür düşünceler seni baskı altına almasın: "Saygınlığım olmadan yaşayacağım, hiçbir yerde, hiç kimse olacağım."[50] Saygınlığın olmaması kötü bir şeyse, başka birisinin aracılığıyla kötülüğün içinde olamazsın, daha çok utanç içinde olabilirsin. Senin işin memur olmak mı ya da

bir akşam yemeğine davet edilmek mi? Kesinlikle bu senin işin değil. O hâlde bu neden saygınlıktan yoksun olmak anlamına geliyor olsun? Sadece sana bağlı olan ve en büyük saygınlığa sahip birinin imtiyazlarını elde ettiğin bir yerde bulunman gerektiğinde, nasıl "hiçbir yerde, hiç kimse" olabilirsin? [2] Ama dostların yardımdan yoksun kalacak öyle mi? Yardımdan yoksun kalmakla neyi kastediyorsun? Senin sayende değersiz paralar kazanamayacaklar ve onları Roma vatandaşı yapamayacaksın. Peki, kim bunların sana bağlı olduğunu ve senin yerine bir başkasının da bunları yapamayacağını söyledi? Kim kendisine ait olmayan bir şeyi başkasına verebilir?[51] Bir dostum, "Sen para kazan ki ikimizin de parası olsun," diyor. [3] Eğer para kazanırken, aynı zamanda kendime olan saygımı, inancımı ve cömertliğimi koruyabileceksem, bana bunu nasıl yapabileceğimi göster, ben de para kazanacağım. Ancak benden iyi olmayan şeyleri kazanmak uğruna sahip olduğum iyi nitelikleri kaybetmemi istiyorsan, ne kadar haksız ve düşüncesiz olduğunu kendin de görebilirsin. Gerçekten tercih ettiğin şey nedir? Para mı, yoksa kendine saygısı olan sadık bir dost mu? Beni bu amaçla zora sokma, benden bu nitelikleri kaybetmeme neden olacak şeyleri isteme.

[4] Yine dostum, "Ülkem kendisinden uzak olduğumda hizmetten yoksun kalacak," diyor. Ben yine şöyle soruyorum, ne tür bir hizmetten bahsediyorsun? Senin sağlayabileceğin sundurmalardan ya da hamamlardan yoksun kalmayacak. Bu ne anlama geliyor? Ülkenin ayakkabılarını demirciler, silahlarını da ayakkabıcılar yapmıyor, her bir kimsenin kendi uzmanlığına uygun bir şekilde ülkeye hizmet etmesi yeterlidir. Ülken için kendine güvenen, sadık başka bir vatandaş olmayı başarırsan, yeterince iyi bir şey yapmış olmaz mısın? "Evet." Çok güzel, o hâlde böyle bir durumda ülken için faydasız biri olmuyorsun değil mi? "O hâlde devletteki yerim ne olacak?" Devletteki yerin ne olursa olsun, sen

kendine güvenen, sadık biri olmayı sürdür. [5] Yok, devlete hizmet etme arzusuyla bu nitelikleri kaybedersen, ona nasıl bir faydan dokunabilir, neticede utanmaz ve sadakatsiz biri olup çıkacaksın.

[XXV]

[1] Senin üzerindeki biri bir akşam yemeğinde ya da bir selamlamada onurlandırıldı mı, öğüt vermesi için çağrıldı mı? Bunlar iyi şeylerse, o bunlara sahip olduğu için senin de mutlu olman gerekir. Yok, kötü şeylerse, bunlara sahip olmadın diye üzülme. Şunu aklından çıkarma: Sana bağlı olmayan şeyleri elde etmek istediğinde başkalarının yaptığını yapmıyorsan, başkalarıyla eşit pay almaya layık görülmezsin.[52] [2] Başkasının kapısına dadanmayan birinin o adamla eşit pay alması nasıl mümkün olabilir? Başkasının görevine eşlik etmeyen birinin onunla aynı payı alması mümkün mü? Övmeyen insanın öven insanla aynı payı alması mümkün mü? Dolayısıyla karşılıksız elde etmek istediğin bu şeyleri almak için bir bedel ödemeyi reddettiğinde sen adaletsiz ve doyumsuz biri olacaksın. [3] Marul demetinin fiyatı ne? Bir obolos,[53] diyelim. Birisi bir obolos verirse marul demetini alır, sen ise bir obolos vermediğin için onu alamazsın. Böyle bir durumda kendini marul demetini alan kişiden daha kötü hissetmemen gerekir, zira onun marulu var, senin de marul demeti için harcamadığın bir obolosun.

[4] Aynısı yaşamda da geçerlidir. Başkasının akşam yemeğine davet edilmedin mi? Evet, edilmedin, çünkü onun akşam yemeği için belirlediği bedeli ödemedin. Onun akşam yemeği için belirlediği bedel övgüdür, kişisel ilgidir. İstediğin buysa, bedelini öde, karşılığını al. Ancak sen hem bedel ödemek istemiyor, hem de karşılığını almak istiyorsan, doyumsuz ve safsın demektir. [5] Peki, akşam yemeğinde senin yerin yok muydu? Elbette vardı, sadece sen övmek istemediğin

adamı övmek zorunda değildin, dahası kapıcısının saygısızca sözlerine de katlanmak zorunda değildin.

[XXVI]

Doğanın arzusunun ne olduğu birbirimizden farklı olmadığımız noktalarla ilgili bir değerlendirmeden de anlaşılabilir. Örneğin başkasının kölesi içki bardağını kırdığında, sen hemen şöyle demeye hazırsın: "Bu her zaman olan şeylerden biri." Emin ol ki başkasının içki bardağı kırıldığında nasıl davranıyorsan, senin içki bardağın kırıldığında da aynı şekilde davranman gerekir. Şimdi bu ilkeyi daha önemli konulara uyarla. Biri başkasının çocuğu ya da karısı öldüğünde, "Adamın kaderi böyleymiş," derken, kendi çocuğu öldüğünde, "Vah başıma gelen!" diye isyan eder.[54] Ancak böyle bir durumda aynı olayın başkalarının başına geldiğini duyduğumuzda hissettiğimiz duyguyu hatırlayalım.

[XXVII]

Nasıl ki gözden kaçırılsın diye işaret verilmezse, kötülüğün doğası da evrende aynı şekilde ortaya çıkmaz.[55]

[XXVIII]

Bedeniniz karşınıza çıkan birine teslim edilirse kızarsınız, ancak aklınızı karşınıza çıkan birine teslim etmeniz sizi utandırmıyor mu,[56] hele ki size hakaret ettiğinde rahatsızlık veriyor ve canınızı sıkıyorsa?[57]

[XXIX][58]

[1] Bir şey yapmadan önce o şeyin öncesinde ve sonrasında olanları düşün, daha sonra o şeyi yapmak için hareke-

te geç. Aksi hâlde sonraki aşamalardan hiçbirini gözünün önüne getirmediğin için başta coşkuyla işe girişeceksin, ama sonra bazı zorluklarla karşılaşınca rezil bir şekilde işi yarım bırakacaksın. [2] Olimpiyat oyunlarında kazanmak mı istiyorsun?[59] Tanrılar aşkına, ben de istiyorum. Bu iyi bir şey, ama onun öncesinde ve sonrasında olanları düşün, bunu yaptıktan sonra görevine başla. Disiplinli olmak, sıkı bir diyet yapmak, tatlı keklerden vazgeçmek, belli bir saatte, sıcakta ya da soğukta zorlu bir eğitimden geçmek zorundasın. Soğuk su içmemelisin veya her canın istediğinde şarap içmemelisin, kendini bir hekime teslim eder gibi antrenöre teslim etmelisin. Sonra yarışma başladığında, rakibinin yanında yeri kazabilirsin,[60] bileğin yerinden çıkarılabilir, ayak bileğini burkabilir, çok miktarda kum yutabilir, bazen de kırbaçlanabilir[61] ve dayak yiyebilirsin. [3] Bütün bunları düşündükten sonra hâlâ istiyorsan yarışmaya katıl, aksi hâlde yarışmanın ortasında çocuk gibi geri kaçacaksın. Atletler bazen gladyatörlerle dövüşür, bazen borazan çalar, sonra da bir oyunu canlandırır. Sen de bazen bir atlet, bazen bir gladyatör, sonra bir retorikçi, sonra bir filozof oluyorsun, öyle mi? Ancak ruhen tümüyle bir hiçsin. Bir maymun gibi gördüğün her şeyi taklit ediyorsun, bazen biri, bazen de bir başkası olmayı kafaya koyuyorsun. Hiçbir şeyin arkasından ihtiyatla gitmiyorsun, gerekli tüm hazırlıkları yaptıktan sonra başlamıyorsun, aksine rastgele ve üstünkörü hareket ediyorsun.

[4] Aynı şekilde bazı insanlar da bir filozof gördüğünde ve birinin Euphrates gibi konuştuğunu duyduğunda (gerçi kim onun gibi konuşabilir ki?) kendileri de filozof olmak ister.[62] [5] Ey insan, önce yapacağın işin doğasını düşün ve doğal yeteneğini öğren, istediğin şeyi olmayı başarabilecek misin? Bir pentatlon yarışmacısı ya da bir güreşçi mi olmak istiyorsun? Kollarına ve bacaklarına bir bak, belinin nasıl göründüğünü incele. [6] Bir insanın bir şeyi yapmaya doğal yeteneği varken, başka bir insanın da başka bir şeyi yapmaya doğal yetene-

ği vardır. Atlet olmaya karar verdiğinde, şimdi yaptığın gibi yiyip içebileceğini, tepkilerinden ve coşkunluğundan vazgeçebileceğini mi sanıyorsun? Geceleri uyanık olman, çok çalışman, çevrendeki insanları ihmal etmen, değersiz bir köle tarafından aşağılanmaya katlanman gerekecek, karşılaştığın herkes sana gülüp seninle alay edecek,[63] şeref, makam ve dava uğruna her şeyin en kötüsüne maruz kalacaksın. [7] Dinginliğini, özgürlüğünü ve sükûnetini sağlayabilmek için ağır bir bedel ödemeye hazırsan, dezavantajlarını da iyice düşün. Aksi hâlde felsefeye hiç yaklaşma, bir çocuk gibi davranma, bir filozof, bir vergi toplayıcı, bir retorikçi, sonra da Caesar'ın adamı olma. Bu şeyler bir arada olamaz. Bir kişi olmalısın, yani iyi ya da kötü, ya kendi yönetici ilkeni ya da dışsal unsurları geliştirmeye çalışmalısın. Ya içindeki insan ya da dışsal unsurlar üzerinde çok emek harcaman gerekiyor, ya bir filozof ya da sıradan bir adam karakterine bürün.[64]

[XXX]

Uygun tutumlar genel olarak toplumsal ilişkilerle ölçülür.[65] O bir babadır. Ona karşı dikkatli olman, her konuda her şeyi yapma hakkını tanıman ve sana küfretse veya vursa bile boyun eğmen gerekir. "Ama o kötü bir baba." O hâlde doğa senin iyi bir babayla ilişkili olmanı sağlamadı mı? Hayır, o sadece bir baba. "Kardeşim bana kötülük yapıyor." Sen yine de ona karşı yaklaşımını sürdür, onun ne yaptığını düşünme, ahlak duyuşun[66] nasıl doğayla uyumlu olacaksa, o şekilde davranman gerektiğini düşün. Zira senin iznin olmadan kimse sana zarar vermeyecek, sen sadece sana zarar verildiğini düşündüğünde zarar verilmiş olacaksın.[67] Dolayısıyla komşuna, diğer vatandaşlara, komutana karşı hangi sorumluluğu yerine getirmen gerektiğini bu şekilde, yani onlarla olan toplumsal ilişkilerini gözden geçirirsen keşfedeceksin.

[XXXI]

[1] Tanrılara[68] hürmet konusunda bilmeni istediğim ilk husus şu: Tanrılarla ilgili doğru düşüncelerin olsun, onlar vardır, evreni iyi ve adil bir şekilde yönetiyorlar. Onlara boyun eğ, olan her şeyi kabullen ve her şeyin en yüce akıl tarafından gerçekleştirildiğine inan. Zira bunları yaparsan, tanrıları asla suçlamayacak, onları seni umursamadıkları gerekçesiyle hatalı bulmayacaksın.[69] [2] Ancak bu, sana bağlı olmayan şeylerle ilgili iyi veya kötü yargısı oluşturmaktan vazgeçip sadece sana bağlı olan şeylerle[70] ilgili böyle bir yargı oluşturmanla mümkündür. Zira sana bağlı olmayan bir şeyin iyi veya kötü olduğunu düşünürsen, istediğin bir şeyi elde edemediğinde ve istemediğin bir şey payına düştüğünde, bu sonuçtan sorumlu olanları suçlaman ve onlardan nefret etmen kaçınılmazdır. [3] Nitekim her canlının doğasında kendisine zarar verdiği görülen şeylerden kaçma ve ona sırtını dönme, buna karşın kendisini besleyen ve yararlı olan şeylerin peşinden koşup onları arzulama eğilimi vardır. Dolayısıyla yaralanmaktan haz duymanın imkânsız olması gibi, yaralandığını düşünen bir insanın kendisini yaralayan şeyden haz duyması da imkânsızdır. [4] Gerçekten de kendisine iyi görünen bir şeyi bırakmadığı için biri babasına isyan eder, Polyneikes ile Eteokles'i[71] birbirine düşman eden şey de krallık yetkisinin güzel olduğu düşüncesiydi. Bu yüzden çiftçi tanrılara isyan eder, aynı şekilde gemici, tacir, karısını ve çocuğunu yitirenler de bu sebeple isyan eder. İnsan, yararına olan şeye bağlanır. Dolayısıyla neyi arzulaması ve neyden uzak durması gerektiğini dikkatle tartan biri aynı zamanda neye bağlandığını da dikkatlice tartmalıdır. [5] Ancak her zaman doğru olan, tanrıların şerefine şarap dökerken, kurban keserken ve ilk ürünleri sunarken atalarınızın geleneğine uymanızdır. Bütün bu görevleri arınmış bir şekilde, dağınık ve özensiz olmadan, pintilik yapmadan ve maddi gücünüzü aşmadan tamamlamanız gerekir.

[XXXII]

[1] Kehanet ilmine başvurduğun zaman,[72] başına ne geleceğini bilmediğini, aksine bunu kâhinden öğrenmeye geldiğini hatırla; zaten sen bir filozofsan, kehanet yerine vardığında onun doğasını da biliyor olmalısın. Zira kehanet sana bağlı olmayan şeylerden biriyse, meydana gelecek olay kaçınılmaz bir şekilde iyi veya kötü değildir. [2] O hâlde kâhine arzuyla ya da kaçınma duygusuyla yaklaşma, titreyerek yanına varma, aksine kehanetle bildirilen her şeyin farksız ve senin için anlamsız olduğunu aklından çıkarma; her ne olursa olsun, senin için iyiye dönüştürülmesi mümkün olacak ve kimse bunu engellemeyecek. [3] Sokrates'in insanlardan gitmelerini istediği durumlarda kehanete git,[73] yani konunun çözüme kavuşturulmasının akıl ya da herhangi bir ilimle mümkün olmadığı, sadece olay neticelendiğinde öğrenilebilecek olan durumlarda git. Dolayısıyla tehlikeli bir durumdaki bir dostun ya da vatanın için tehlikeye göğüs germek senin görevinken, kâhine gidip bu tehlikeye göğüs germenin gerekli olup olmadığını sorma. Zira kâhin kurbandaki alametlerin olumsuz olduğunu söylerse, bu senin ölümün, bir organının yaralanması ya da sürgün edilmen anlamına gelir, oysa akıl senden tehdit altında olan dostunun yanında olmanı ve vatanın için tehlikelere göğüs germeni bekler. Bu yüzden daha büyük bir kâhin olan Pytholu Apollon'a uy, zira o dostu öldürülürken yardım etmeyen adamı tapınaktan kovmuştu.[74]

[XXXIII]

[1] Artık hem kendi başınayken hem de başkalarıyla birlikteyken sürdüreceğin belli bir tarzı ve karakteri benimse.[75] [2] Çoğu zaman sessiz ol, sadece gerekli şeyleri birkaç kelimeyle dile getir, ama bu nadiren olsun. Durum gerektirdi-

ğinde konuş, gereksiz konularda konuşma. Gladyatörlerden, at yarışlarından, sporculardan veya her durumda denk geleceğin yeme ve içmeyle ilgili konulardan bahsetme, daha da önemlisi, insanlar hakkında konuşma, onları kınama, yüceltme ya da karşılaştırma. [3] Yapabiliyorsan, konuşmanla muhataplarını ikna et. Ancak yabancıların yanında yalnız kaldıysan sessizliğini koru.

[4] Çok gülme, her şeyi gülünç bulma ve kahkaha atma.

[5] Elinden geldiğince her konuda yemin etmemeye çalış, zorunda kalırsan sadece durumun gerektirdiği kadar yemin et.

[6] Başkalarının ama özellikle de cahillerin verdiği ziyafetlerden uzak dur, katılmanın uygun olduğu bir durumda ise davranışlarının böyle adi insanların davranışlarına benzememesine dikkat et. Zira şundan emin ol ki eşlik ettiğin kişi kirliyse, sen ne kadar temiz olursan ol, ona yakın olduğunda onun kirini paylaşırsın.

[7] Bedeninle ilgili şeyleri doğal hâlinin gerektirdiği kadar al; yiyecek, içecek, kıyafet, barınak ve ev yardımcılarını kastediyorum; gösteriş ve şatafata yarayan şeyleri dışla.[76]

[8] Evlilikten önce cinsel ilişkiden olabildiğince uzak dur,[77] yapıyorsan bari sadece yasaya uygun deneyimin olsun. Bununla birlikte bu tür ilişkileri yaşayanlara kötü söz söyleme veya onları engelleme, içinde olmadığın ilişkilerden çok bahsetme.[78]

[9] Birisi arkandan söylenen kötü sözleri sana taşırsa, söylenen o sözlere karşı kendini savunma, sadece şöyle söyle: "Evet, kuşkusuz benim diğer kusurlarımı bilmeyen birinin konuşması bu; bilseydi, bahsettiği kusurlar bunlardan ibaret olmazdı."

[10] Gerekli değilse, gösterilere fazla gitme. Gidebileceğin uygun bir ortam olursa, kimse için değil, sadece kendin için orada olduğunu göster, ne olursa olsun kabullen, kazanan sadece kendisi için kazanmış olsun, böylece herhangi bir

sıkıntıyla karşılaşmayacaksın. Bağırmaktan, birisine gülmekten veya büyük bir taşkınlıktan kesinlikle sakın. Orayı terk ettikten sonra, bulunduğun yerle ilgili fazla konuşma, senin gelişimine ne katkı sağlanmışsa sadece ondan bahset, aksi bir tavır gösterinin seni çok etkilediği izlenimini doğurur.

[11] Halka açık okumalara[79] gitmeye hevesli ve hazır olma, ama gidince de asaletini ve ciddiyetini koru, dahası insanlarda huysuz biri izlenimi bırakmamaya dikkat et.

[12] Biriyle buluşacağın zaman, özellikle de o yüksek bir mevkide bulunan biriyse, kendine şu soruyu sor: "Böyle bir durumda Sokrates veya Zenon ne yapardı?"[80] Böylece bu durumu en iyi şekilde değerlendirme şansını kaybetmemiş olacaksın. [13] Yetkili, büyük olan birini görmeye gittiğinde, şu düşünceler aklında bulunsun: Onu evinde bulamayacaksın, içeri giremeyeceksin, kapı suratına kapanacak ve sana hiç ilgi gösterilmeyecek. Bütün bu düşüncelere rağmen yine de gitmen gerekiyorsa git, karşılaşacağın muameleyi kabullen ve asla kendine şunu söyleme: "Bunca sıkıntıya değmedi!" Zira bu, dış unsurlardan rahatsız olan, sıradan bir insana yakışır.

[14] Konuşurken yaptığın işlerden ve karşılaştığın tehlikeli durumlardan uzun uzun ve abartılı bir şekilde bahsetme, zira senin için hatırlamak ne kadar güzel olsa da senin maceralarını dinlemek başkalarına sıkıcı gelir.

[15] Kahkahayla gülmekten sakın, zira bu insanı birden avama dönüştüren ve etrafındaki kişilerin sana olan saygısını azaltan bir davranıştır. Küfürlü konuşmak tehlikelidir. Dolayısıyla böyle bir konuşma olduğunda, şartlar uygunsa, bu hataya düşen kişiyi uyarmaktan çekinme, şartlar uygun değilse, sessizliğini muhafaza etmen, kızarıp bozarman ve başını öne eğmen, söylenenlerden rahatsız olduğunu gösterecektir.

[XXXIV]

Bir hazzın görünümüyle karşılaştığında,[81] kendini korumaya al, zira genel olarak tüm görünümler hazla birlikte seni sürükleyebilir. Haz unsuru vaktinden çalmasın, seni geciktirmesin. Zamanını sıralı iki dilim hâlinde düşün, birinde haz duyacaksın, ikincisinde haz tükenince pişman olup kendinden nefret edeceksin; böyle bir hazdan uzak durduğunda bu iki zaman diliminden ne kadar keyif duyup tatmin olacağını düşün. Buna karşın haz duyman için şartların uygun olduğunu hissediyorsan, hazzın cazibesinin, tatlılığının ve ayartıcılığının sana üstün gelmesine izin verme, bu düşüncenin karşısına hazzı yenme bilincinin ne kadar da iyi olduğu düşüncesini koy.

[XXXV]

Zihninin yapılmasını gerekli gördüğü bir işi yaparken çoğu kişi onunla ilgili iyi düşünmese bile iş başında görünmekten çekinme. Bununla birlikte yaptığın doğru değilse, o işten tümüyle uzak dur; yaptığın doğruysa, seni yanlış bir şekilde kınayacak kişilerden niye korkasın?

[XXXVI]

Şu iki önerme ayrı olduklarında doğru, birleştiklerinde anlamsız olacak iki unsur içerir: "Şimdi gündüzdür" ve "Şimdi gecedir". Bunun gibi akşam yemeklerinde daha büyük bir pay almayı istemek bedenin için iyi olsa da başkalarıyla kurduğun ortaklık duygusunu sürdürmek açısından kötüdür. Dolayısıyla başka biriyle yemek yerken önüne konan yiyeceğin sadece bedenin için değil, aynı zamanda konuğunun sana duyduğu saygıyı sürdürmek için de önemli bir değer olduğunu hatırla.

[XXXVII]

Gücünü aşan bir rol üstlenirsen[82] hem bu rolle kendini rezil edersin hem de başarıyla üstlenebileceğin başka bir rolü kaçırmış olursun.

[XXXVIII]

Nasıl ki yürürken bir dikene basmamaya veya bileğini burkmamaya dikkat ediyorsan, aynı şekilde yönetici ilkeni[83] yaralamamaya da dikkat et. Her eylemimizde bu ilkeyi gözetirsek, her şeyi daha güvenle yapmış olacağız.

[XXXIX]

Nasıl insanın ayakkabısının ölçüsü ayağıysa, aynı şekilde mal varlığının ölçüsü de bedenidir. Bu ilkeye uyarsan, doğru ölçüyü kullanmış olacaksın, ancak bu ilkeyi ihlal edersen, sonunda uçurumdan aşağı tepeüstü düşeceksin. Aynı durum ayakkabın için de geçerlidir, ayak ölçünü aştığın zaman önce yaldızlı, sonra mor, daha sonra ise işlemeli bir ayakkabın olur. Ölçüyü aştığın zaman artık bunun bir sonu yoktur.

[XL]

Erkekler on dört yaşını yeni doldurmuş kızlara hanımefendi[84] demeye başlıyor. Onlar da erkeklerin yatak arkadaşı olmak dışında bir değerlerinin olmadığını görünce süslenmeye başlıyor ve tüm ümitlerini buna bağlıyor. Dolayısıyla kızların sadece namuslu ve ölçülü kişiler olarak göründüklerinde gerçekten onurlandırılacaklarını anlamalarını sağlamak bizim için uğraşmaya değer bir konudur.[85]

[XLI]

Bir insanın bedenini ilgilendiren konulara, örneğin egzersize, yemeye, içmeye, bağırsaklarını boşaltmaya ve cinsel ilişkiye çok zaman ayırması aptallığının bir göstergesidir. Zira bütün bunlar gelip geçicidir, tüm dikkatini zihnine vermelisin.[86]

[XLII]

Biri sana kötü davrandığında ya da senin hakkında kötü sözler söylediğinde,[87] onun bir görev bildiği için böyle davrandığını ve konuştuğunu hatırla. Onun sana doğru görünen davranışı sergilemesi imkânsızdır, o sadece kendisine doğru görünen davranışı sergiler. Bu yüzden onun şeylerle ilgili yalnız bir düşünceyi benimsemesinin sıkıntısını aldattığı kişi yaşar. Biri doğru bir bileşik yargının yanlış olduğunu düşünüyorsa, bunun sıkıntısını o yargı değil, aldatılan yaşar. Dolayısıyla bu açıdan bakmaya başlarsan, sana hakaret eden kişiye acıyacaksın. Böylece her durumda, "O böyle düşünüyor!" demelisin.

[XLIII]

Her şeyin iki kulpu vardır,[88] birinden tutman, diğerinden tutmaman gerekir. Kardeşin sana yanlış bir davranışta bulunuyorsa, onun yanlış davrandığı kulpundan tutma, zira bu tutulmaması gereken kulptur, öbür kulptan tut, yani onun senin kardeşin olduğu kulpundan. Böylece tutulması gereken kulptan tutarak konuyu ele almış olacaksın.

[XLIV]

Şu kesin yargılar anlamsızdır: "Senden zenginim, dolayısıyla senden üstünüm," ya da "Belagatim seninkinden iyi,

dolayısıyla senden üstünüm." Ancak şu kesin yargılar daha iyidir: "Senden daha zenginim, dolayısıyla mal varlığım seninkinden üstün," ya da "Belagatim seninkinden daha iyi, dolayısıyla belagatim seninkinden üstün." Nitekim sen mal varlığın ve belagatin değilsin.[89]

[XLV]

Biri çarçabuk banyo yapıyor, onun kötü banyo yaptığını değil, çarçabuk banyo yaptığını söyle. Biri çok şarap içiyor, onun kötü şarap içtiğini değil, çok şarap içtiğini söyle. Zira onu hangi kanaatin böyle davranmaya ittiğini öğrenmeden onun kötü bir şey yaptığını nasıl bilebilirsin? Dolayısıyla sonuçta bazı şeylerin görünümlerinden etkileniyor, başka şeylerle ilgili hüküm vermiş oluyorsun.[90]

[XLVI]

[1] Hiçbir koşulda kendine filozof deme ve eğitimsiz insanların arasında felsefi ilkelerinden fazla bahsetme, sadece ilkelerine uygun hareket et.[91] Örneğin bir şölendeyken insanların nasıl yemek yemesi gerektiğini söyleme, nasıl yenmesi gerekiyorsa öyle ye. Sokrates'in gösteriş izlenimini nasıl yok ettiğini hatırla,[92] insanlar ondan kendilerini başka filozoflarla tanıştırmasını istediklerinde, bu isteği yerine getirirdi, kendisine aldırış edilmemesini önemsemedi. [2] Eğitimsiz insanların arasındayken felsefi bir ilkeyle ilgili konuşma başladığında, büyük ölçüde sessizliğini koru, zira senin için hazmedemeyeceğin lafları kusma tehlikesi vardır. Bu yüzden bir adam senin hiçbir şey bilmediğini söylediğinde sen yaralanmamış olursun, emin ol ki yüklendiğin sorumluluğu yerine getirmeye başlarsın. Koyunlar da ne kadar ot yediklerini

çobanlara göstermez, sadece yediklerini öğütür ve onlardan yün ve süt üretirler. Dolayısıyla sıradan insanlara felsefi ilkelerini gösterme, bırak, onlar ilkeler öğütüldüğünde çıkan sonuçları görsünler.

[XLVII]

Sadece bedensel ihtiyaçlarını karşılayarak sade bir yaşam sürmeye alışmışsan, bunu başardığın için böbürlenme,[93] aynı şekilde sadece su içiyorsan, her fırsatını bulduğunda sadece su içtiğini söyleyip durma. Beden sağlamlığını artırmak için egzersiz yapmak istiyorsan, bunu başkaları görsün diye değil, kendin için yap. Kollarını heykellere uzatma,[94] çok susadığında ağzına bir yudum soğuk su al ve tükür, bunu kimseye söyleme.

[XLVIII]

[1] Cahil insanın durumu ve karakteri: Yararın ve zararın kaynağını kendinde değil, dışsal unsurlarda arar.[95] Filozofun durumu ve karakteri: Yararın ve zararın kaynağını kendinde arar.

[2] İlerlemenin işaretleri: Kimseyi kınamaz, kimseyi övmez, kimseyi suçlamaz,[96] kimsede kabahat bulmaz, önemli biriymiş ya da bir şey biliyormuş gibi kendinden bahsetmez. Kendisine zorluk çıkarıldığında ya da engellendiğinde kendini sorumlu tutar. Kendisini övene tebessümle bakar, kınandığında kendisini savunmaz. Tam iyileşmemiş bir hasta gibi hareket eder, tedavinin bir aşamasını sekteye uğratmamaya çalışır. [3] Bütün arzusundan kurtulmuş, kendine bağlı olup da doğaya aykırı olan şeylerden yüz çevirmiştir. Herhangi bir şeye dürtüyle yaklaşmaz. Aptal ya da cahil görünmeyi umursamaz. Sözün özü, kendini tetikte bekleyen bir düşmana karşıymış gibi kendine karşı korur.

[XLIX]

Biri Khrysippos'un kitaplarını anladığı ve yorumladığı için övünürse, kendine şunu desin: "Khrysippos üstü kapalı yazmasaydı, bu adamın kendisiyle övünecek hiçbir şeyi olmayacaktı."[97]

Oysa benim istediğim ne? Doğayı öğenmek ve onu örnek almak. Dolayısıyla onu yorumlayan birini arıyorum, Khrysippos'un bunu yaptığını duyduğum için ona gidiyorum. Ancak onun yazdıklarını anlamıyorum, dolayısıyla Khrysippos'u yorumlayan birini arıyorum. Bu açıdan bakıldığında ortada gururlanmayı makul kılan bir durum yoktur. Aksine ilgili yorumcuyu bulduğumda, geriye kalan sadece onun ilkelerini uygulamaya geçirmektir. Buna karşın ben sadece yorumlama eylemine hayranlık duyuyorsam, bu beni bir filozof değil de bir gramerci yapmaz mı?[98] Tek fark Homeros'u değil de Khrysippos'u yorumlamaktır. Dolayısıyla biri "Bana Khrysippos'u oku," dediğinde gururlanmamın bir anlamı yoktur, hele ki ona bu tür eylemlerin Khrysippos'un sözlerine denk düşmediğini ve onlarla uyumlu olmadığını gösteremezsem, utanmam gerekir.

[L]

Önüne konan bu ilkeleri, ihlal etmenin günah olacağı yasalarmış gibi uygula. Birisinin seninle ilgili söylediği bir şeyi hiç umursama, zira en nihayetinde bu sana bağlı değildir.[99]

[LI]

[1] Kendini en iyi şeylere layık görmek ve akılla yapılan ayrımlara karşı gelmemek için daha ne kadar bekleyeceksin? Kabul etmen gereken felsefi ilkeleri öğrendin ve

benimsedin. Şimdi uğruna kendi gelişimini durdurduğun hangi öğretmenin gelmesini bekliyorsun? Artık sen bir çocuk değilsin, büyümüş bir adamsın. Şimdi kendini ihmal edersen, kaygısızca davranırsan, günleri sürekli ertelersen, önce bir günü sonra başka bir günü düzeltmeye çalışırsan, ancak bundan sonra kendine vakit ayırmayı düşünürsen, durumun farkına varmadan hiçbir ilerleme kaydedemeyecek, sadece yaşayacak ve ölecek, sıradan bir insan olacaksın. [2] Dolayısıyla çok geçmeden zihnini ilerleme kaydeden olgun biri olarak yaşayabilmeni sağlayacak şekilde hareket etmeye hazırla ve sana en iyi şeyler olarak görünen her şeyi ihlal edilemeyecek bir yasa olarak benimse. Zahmetli, sevimli, değer gören ya da hiç değer görmeyen bir şeyle karşılaşırsan, bunun bir yarışma olduğunu hatırla, Olimpiyat oyunlarındasın,[100] ne ertelemek ne uzatmak mümkündür, sonunda gelişim gösterilip gösterilmeyeceğine dair bir günde bir eylem hakkın var. [3] Bu, karşılaştığı her durumda aklı dışında hiçbir şeye değer vermeyen Sokrates'in benimsediği yoldur. Henüz bir Sokrates değilsen bile, Sokrates olmayı isteyen biri gibi yaşamalısın.[101]

[LII]

[1] Felsefedeki ilk ve en gerekli bölüm "yalan söylememek" gibi ilkelerin uygulanmasıyla ilgili olandır. İkincisi, örneğin niçin yalan söylenmemesi gerektiğiyle ilgili kanıtları içerir. Üçüncüsü, bu süreçleri onaylar ya da ayrımları gösterir. Örneğin kanıtı kanıt yapan nedir, kanıt nedir, mantıksal sonuç, çürütme, doğru ve yanlış nedir? [2] Dolayısıyla üçüncü bölüm ikinci bölümden, ikinci bölüm de birinci bölümden ötürü zorunludur, ama hepsinden daha gerekli olan diğerlerini dayandırmamız gereken ilk bölümdür. Ancak biz tam tersini yapıyoruz, zamanımızı üçüncü bölümle tüketiyoruz, tümüyle ona odaklanıyoruz ve ilk bölümü ih-

mal ediyoruz. Biz yalan söylüyoruz, ama bununla birlikte niçin yalan söylenmemesi gerektiğini kanıtlarla göstermeye çalışıyoruz.

[LIII]

[1] Her durumda eyleme geçmeden önce şu düşünceleri benimsemeliyiz:

"Ey Zeus ve Kader, götürün beni
Çok önceden beni uygun gördüğünüz yere,
Geleceğim durmadan, irademe zayıf ve korkak olsa da,
Geleceğim yine de."[102]

[2] "Kaçınılmaz olana gerektiği gibi uyanı,
Bilge ve tanrısal konularda yetkin sayarız."[103]

[3] "Ey Kriton, tanrıların hoşuna giden buysa,
bırak öyle olsun."[104]

[4] "Anytos ve Meletus beni öldürebilir, ama yaralayamaz."[105]

Açıklamalar

I

1 [1] **bazı şeyler bize bağlıdır, bazı şeyler bize bağlı değildir:** Bu kategorik belirlenim metinde sıklıkla karşımıza çıkar. Bkz. I-II, XIV, XIX.2, XXIV.1-2, XXV.1, XXXI.2, XXXII.1, XLVIII.3, L. Simplicius'un yorumunda da geçtiği gibi, insana bağlı olan şeyler insanın başkasından almadığı ve başkası tarafından alınamayacak olan şeylerdir. Ruhun hareketleri kendi yargısına ve kararına bağlı olarak kendisinden doğar. İnsanın kararına dışarıdan müdahale edilemez. Kendisiyle ilgili karar verilen unsur dışsal olsa bile, insanın o şeyle ilgili kararı kendine aittir, içseldir. Simplicius'un benzetmesine göre insanın dışsal şeylere dönük hareketi bir insanın başka biri tarafından itilip kakılması gibi değil, kendi gücüyle (kendi kendine) uyanması gibidir. O hâlde insanın içinde dışsal unsurları değerlendirme gücü vardır. Epiktetos bu konuyu *Dissertationes* 1.1'de ele alırken önce sanatlar ve yetenekler arasında kendini düşünmeye yetkin olan bir örnek bulunmadığını söyler, dolayısıyla bunlar kendilerini onaylayan ya da çürüten unsurlar değildir. Örneğin gramer sanatı düşünme gücüne sahiptir, ama

bu gücü sadece yazılı metin üzerinde gösterebilir, keza müzik sanatı da sadece melodi üzerine hüküm verebilir, ama ne gramer ne de müzik kendini onaylayabilir ya da çürütebilir. Yine gramer sanatı senin dostuna bir şey yazıp yazmadığını söyleyemez ya da müzik sanatı senin lir çalıp çalmadığını ve melodi eşliğinde oynayıp oynamadığını söyleyemez. Bunlar ve başka örneklerde kendisini ve diğer her şeyi yargılayıp değerlendirebilecek olan tek bir şey vardır, o da insanda bulunan "akletme gücüdür" (ἡ δύναμις ἡ λογική). Bu "akletme gücü" tanrıların insanlara bahşettiği en yüce yetenektir, diğer her şeyi yöneten odur. Dışsal görünümlerin ve bize bağlı olmayan diğer her şeyin doğru değerlendirilmesini sağlayan güç de odur.

2 [1] **varsayım, dürtü, arzu, kaçınma:** Varsayım ya da ὑπόληψις (hypolêpsis). İlkin "ele alma, meşgul olma" anlamlarından hareketle "bir anlamı kabul etme, sanı, varsayım, acele yargı, peşin hüküm, bir şeyle ilgili genel kanaat, toplumun yargısı, iyi ya da kötü şöhret" gibi anlamlarda kullanılır. Epiktetos'un bağlamında daha çok "varsayım" ve "sanı" anlamları öne çıkar. Nitekim XX'de de aynı terim bireyin emin olmadığı ya da gerçekte olmayan bir olguyla ilgili "varsayım"ından söz edilirken kullanılır. ὁρμή (hormê) "bir şeyi güçlü bir şekilde arzulama" anlamından hareketle "dürtü"dür. ὁρμή ilkin "hızlı bir şekilde ileri yönelme, saldırma, bir şey yapma dürtüsü, harekete başlama, başlangıç noktasında olma" gibi anlamlara sahiptir. Bu kavram Stoa felsefesinde ise akli tercih ile akıl dışı dürtüyü birlikte kapsayan "dürtü, arzu, arzulama" anlamıyla karşımıza çıkar. Bununla birlikte bu kavram Zenon'un iki tutku (πάθος) tanımından birinde bulunur, tanımlardan ilki "akıl dışı ve doğal olmayan hareket" iken, diğeri "dürtü ya da iştah"tır (ὁρμὴ πλεονάζουσα). Bkz. Dio-

genes Laertios 7.110. Plutarkhos'a göreyse, insandaki ὁρμὴ onu eyleme iten buyurgan akıldır (*De Stoicorum Repugnantiis* 1037F). Dolayısıyla ὁρμὴ kendinde kötü olmamakla birlikte, aşırı olmaması ve kontrol altında tutulması gereken dürtü ya da arzulama olarak düşünülmelidir. Bir etik ideali olarak Epiktetos'un bağlamında ὁρμή, Marcus Aurelius'un 12.17'de ortaya koyduğu "ὁρμή senin kontrolünde olsun" ilkesiyle uyumludur. Kavramın Stoacı bağlamda kullanım örnekleri için bkz. Marcus Aurelius 8.28; 9.31; Sextus Empiricus, *Adversus Ethicos* 3.59-60. Arzu ya da ὄρεξις (oreksis) olumlu ya da olumsuz olabilen "bir şeyi arzulama" anlamında kısaca "arzu"dur. Bu ikisi arasındaki temel fark şudur: İlki, yani dürtü ruhun zorunlu (dolayısıyla güçlü) bir işlevi ve eğilimiyken, ikincisi, yani arzu askıya alınabilir ve vazgeçilebilir niteliktedir. Kaçınma ya da ἔκκλῖσις (ekklisis). Kelime "yolunu değiştirme, sapma, bir yerden ayrılma, uzaklaşma" anlamlarından hareketle "kaçınma" anlamında kullanılır olmuştur.

3 [1] **kısaca eylemimizle belirlenmeyen her şeydir:** Yukarıda ele alınan unsurlar doğanın bahşettiği güdülerdir, dolayısıyla insan bunları kontrol edebilir, bu bir karar ve niyet olayıdır. Simplicius'a göre Tanrı'nın, yasaların ve bilgelerin eylemlerden çok bireysel karar ve niyeti değerlendirmesinin sebebi budur. Buna bağlı olarak eylemler kendinde iyilik veya kötülük taşımaz, iyi ya da kötü olmalarını sağlayan insanın kararı ve niyetidir. Nitekim *Dissertationes* 1.29.47'de dışsal unsurların ahlak duyuşunu (προαίρεσις, proairesis) bağlamadığı belirtilir. Bedenimiz, mal varlığımız, ünümüz, makamımız ve eylemimizle belirlenmeyen her şey ahlak duyuşu için işlenmeyi bekleyen, ne iyi ne de kötü olan, yani "farksız malzemeler"dir (αἱ ὕλαι ἀδιάφοροι). Bkz. *Disser-*

tationes 2.5.1. Bu malzemelerin doğru işlenmesi odak noktası ve hedef olarak görülmemeleriyle mümkündür. Ayrıca Epiktetosçu ahlak duyuşu kavramının özgür irade anlayışı açısından anlamı için bkz. R. Sorabji, "Freedom and Will: Graeco-Roman Origins," *Selfhood and the Soul: Essays on Ancient Thought and Literature in Honour of Christopher Gill*, ed. R. Seaford, J. Wilkins, M. Wright (Oxford: Oxford University Press, 2007), 50; 58-65.

4 [2] **bize bağlı olmayan şeyler ise zayıf, köleye özgü, engellenmeye müsait olan ve bize ait olmayan şeylerdir:** Epiktetos *Dissertationes* 4.I-5'te özgürlük konusunu ele alırken istediği gibi yaşayan, hiçbir baskıyla, engelle, güçle karşılaşmayan, arzuladığına kavuşan ve kaçındığı şeylere maruz kalmayan insanın özgür olduğunu söyler. Bağlamı göz önünde tutarsak, insanın özgür olabilmesi için kendine bağlı olan şeyler dışında hiçbir şeye bağlanmaması gerekir. Aynı konu için bkz. *Dissertationes* 4.I.65 vd.

5 [3] **tanrıları ve insanları suçlayacağını hatırla:** Başka insanları veya tanrıları suçlamama konusu için bkz. V; XXXI.1-2; XLVIII.2. İnsana her şeyi veren tanrıdır, dolayısıyla insanın herhangi bir kayıptan ötürü tanrıyı suçlaması yanlıştır. Bkz. XI, XIV.

6 [3] **seni etkileyebilecek zararlı bir şey olmayacak:** Genel olarak Stoa felsefesinde hiçbir şey bilgeye zarar veremez. Bu konu özellikle de Seneca tarafından *De Constantia Sapientis* (*Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine*) adlı eserinde işlenmiştir. Bkz. Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine ve İnziva Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), i-iii; 3-29.

7 [5] **görünüm:** "Görünüm" olarak çevirdiğimiz φαντᾰσία (phantasia, Latincesiyle *visum*) ilkin duyuma dayalı

"görünüm", sonra bu görünüme bağlı olan "izlenim, zihinde oluşan resim" anlamındadır. İnsan ilk aşamada çevresindeki şeylere yönelip onları tanımaya çalıştığında onların görünümleriyle karşılaşır, başka deyişle ilk aşamada şeylerden duyusal izlenimler elde eder. İkinci aşamada bu görünümler ya da izlenimler üzerine bir düşünce geliştirir ve onları önerme biçimine sokar. Şeylerin özüne, varlık sebebine, aralarındaki ilişkiye vb. durumlara ilişkin gerçek bilgiye ulaşabilmemiz için ilk aşamada kalmamalı, başka deyişle metin boyunca sık geçtiği üzere "görünüme kapılmamalıyız", ikinci aşamaya geçip doğru muhakemeyle görünümleri yorumlamalı ve ardından ahlak duyuşumuzu buna göre şekillendirmeliyiz. Metinde bu kavrama sıkça dönüş yapılır, örneğin VI'da onu "doğayla uyumlu" (κατὰ φύσιν) bir şekilde değerlendirme, X, XVI, XVIII, XIX.2 ve XX'de ona kapılmama, XXXIV'te hazzın görünümü, XLV'te ondan etkilenme konuları ele alınır. Bkz. VI, *görünümleri değerlendirme*. Görünümlere kapılmama konusu Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon'dan itibaren neredeyse tüm Stoa filozofları tarafından bir şekilde ele alınmıştır. Stoacı filozoflar içinde "görünüm"ü tümüyle dışlayanlar da olmuştur. Görünüm örneğin Marcus Aurelius için âdeta kendisinden uzaklaşması gereken bir kötülüktür (7.17), bu yüzden onu "Tanrılar aşkına, seni istemiyorum, defol!" (ἀπέρχου, τοὺς θεούς σοι, ὡς ἦλθες) diyerek kovar. Yine Marcus Aurelius 8.36'da genel olarak "yaşamın görünümü"nün (βίου φαντασία) bir bütün olarak düşünülmemesi gerektiğini söyler, buna göre insan kendisini yaşamda ne kadar çok kötülük beklediğini düşünmemeli, her deneyimi kendi başına değerlendirerek onda neyin katlanılamaz olduğuna odaklanmalıdır, elbette bu odaklanma önerisi her şeyin katlanılabilir olduğu varsayımına dayanır.

8 **çocuğunu veya karını öpüyorsan, kendine bir insanı öptüğünü söyle, onun ölmesi seni üzmeyecektir:** Buradaki örnekte geçtiği türden bir olay karşısında duyulan acı ya da üzüntü (λύπη, *aegritudo*), Stoacılara göre kaçınılması gereken dört kusurdan biridir. Diğerleri korku (φόβος, *metus*), aşırı arzu ya da şehvet (ἐπιθυμία, *libido*) ve aşırı sevinçtir (ἡδονή, *laetitia*). Bu dört kusurla ilgili olarak bkz. Cicero, *De Finibus* 3.10.35; *Tusculanae Disputationes* 4.7.14; Vergilius, *Aeneis* 6.733; Diogenes Laertios 7.110; Stobaios 2.7.10. Bu kusurlar görünümleri düşünmeden, aceleyle ve yanlış bir şekilde değerlendirip benimsemekten kaynaklanır. Metindeki örneğin ele aldığı üzüntü durumu acıyı ya da hayal kırıklığını taşıma cesaretinden yoksun olunduğunu gösterir, bu bağlamda Stoacı bir erdem olan cesaretin kaynağı öncelikle şeyleri ve olguları doğru tanımlayarak onların görünümlerinin olumsuz etkide bulunmasını engellemekte bulunur. Birey başka birini kendine ait olduğunu gösteren adlarla çocuğu ya da karısı olarak değil, başka bir insan olarak görmelidir, zira onlar da bireyin kaybından etkilenmemesinin gerektiği, kendisine bağlı olmayan dışsal unsurlardır. Karş. *Dissertationes* 3.3.15. Ayrıca 4.5.6'dan öğrendiğimiz kadarıyla Epiktetos evliliğe karşı değildir, sadece insanın evlendiğinde bile doğaya uygun hareket etmeyi sürdürmesi gerektiğine dikkat çeker. Daha sonra bu konuyu yine insanın kendine ait olanı ve olmayan şeyleri öğrenmesi gerektiği düşüncesine bağlar. Bununla birlikte Stoa felsefesinde, Zenon (Diogenes Laertios 7.121) ve Tarsuslu Antipater tarafından toplumsal bir yükümlülük olarak evliliğe izin verildiği biliniyor. Özellikle de Antipater iyi bir aileden gelen ve soylu bir ruha sahip olan bir gencin eşsiz ve çocuksuz bir yaşam sür-

memesi gerektiğinden bahsederek evliliği tanrılara karşı bir yükümlülükmüş gibi görür, bkz. Stobaios 4.22.25. Bkz. III; XI; XIV.

IV

9 **ahlak duyuşumu:** "Ahlak duyuşu" olarak çevirdiğimiz προαίρεσις (proairesis) terimi, uzun olarak "bir şeyi başka bir şeye tercih etme, seçme" anlamından hareketle "seçim, tercih, amaç, plan, yaşam yolu, ilke, ahlak duyuşu" anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelimeyi ilkin Aristoteles felsefede kullanılan bir terime dönüştürmüştür. Dobbin kelimenin Yunan literatüründeki kullanımına ilişkin genel bir bilgi verir ("Προαίρεσις in Epictetus", 111-112). XXX'da doğayla uyumlu olması gerektiğinden bahsedilir. Ahlak duyuşu kavram olarak *Dissertationes*'te sıkça karşımıza çıkar, özellikle de 2.23.17-19'da insanlarda ondan daha güçlü hiçbir şey olmadığı söylenir. Çünkü ahlak duyuşu diğer her şeyi yönetir, insanları bazen açlıkla, bazen kementle yöneten, bazen savurarak uçurumdan aşağı atan güçtür. İnsan ahlak duyuşuna göre yaşamını belirler, dolayısıyla *Dissertationes* 1.29.1'de söylendiği gibi, insandaki iyi de, kötü de kaynağını ahlak duyuşunda bulur. Nitekim dışsal unsurlar ahlak duyuşunun malzemesidir, insanın dışsal unsurlarla ilgili değerlendirmelerinin doğru olması ahlak duyuşunu iyi kılar, buna karşın kusurlu ve eksik olması ahlak duyuşunu kötü kılar (1.29.3-4). Dahası Epiktetos 3.1.40'ta insanın beden ya da saç teli değil, ahlak duyuşu olduğunu söyler, başka deyişle insan yaşamını biçimlendirdiği bir ahlak duyuşu ya da ilkesidir. Dolayısıyla dışsal unsurlar insana bağlı değilken, ahlak duyuşu insana bağlıdır, bu yüzden iyi ve kötüyü bulmak için kendi içine bakması gerekir, dışarıya

değil (2.5.5). Benzer aktarımlar için bkz. *Dissertationes* 1.9.16; 1.23.22; 2.1.12. Tanrısal öngörü bağlamında bir analiz için bkz. G. Gabor, "When Should a Philosopher Consult Divination? Epictetus and Simplicius on Fate and What is Up to Us," in *Fate, Providence and Moral Responsibility in Ancient, Medieval and Early Modern Thought*, ed. Pieter d'Hoine – Gerd van Riel (Leuven: Leuven University Press, 2014), 327-329.

10 **doğayla uyumlu kılmamış olurum**: "Doğayla uyumlu" veya bire bir çevirisiyle "doğaya göre" (κατὰ φύσιν) ifadesi insanın düşünce ve eylemlerinde doğanın ölçüt olarak kabul edildiğini gösterir. Bu Stoa felsefesinin en temel kabullerinden biridir. Dolayısıyla buradaki örnekte hamam kendinde kötü bir yer değildir, ama kötü şeylerin yapılabileceği bir yerdir, dolayısıyla oraya gitmemeyi tercih etmektense, doğayı örnek alarak oradaki olası kötülüklere karşı önlem almak gerekir. Bu aynı zamanda bilgenin darbe almayan değil, darbe aldığında incinmeyen karakterine ilişkin de bir mesaj vermektedir. Bununla birlikte Knuuttila'nın da dikkat çektiği gibi, Epiktetos'un bağlamında bir "Stoacı terapi" örneği olarak şeyleri duygular olmadan değerlendirme anlayışının belirdiğini de söyleyebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Epiktetos, *Dissertationes* 2.2.1-7; 2.13; 2.16.1-10; 18-23; 3.3.14-18; 3.8.1-5; 3.17.6; Seneca, *Epistulae Morales* 24.12-13; Marcus Aurelius 3.11; 6.13; 11.2. Bu kaynaklara yönlendirme için bkz. S. Knuuttila, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 78.

V

11 **insanları rahatsız eden, şeyler değil, şeylerle ilgili fikirleridir**: Burada "fikir" olarak çevirdiğimiz δόγμα

kelimesi "birisine doğru görünen fikir, inanç, kanaat" ve "karar, hüküm, yargı" anlamındadır. Bu karşılıkların hepsi Epiktetos'un bağlamına uymaktadır. XVI ve XX'de de fikre değinilmekte (karş. XXX) ve buradakiyle aynı mesaj verilmektedir. Ayrıca Epiktetos sadece insanları rahatsız eden durumların değil, her eylemin bu kanaatlere dayandığına dikkat çeker. Örneğin *Dissertationes* 1.11.33'te bir şey yapmamızı ya da yapmamamızı belirleyen şeyin ölüm, sürgün ya da başka bir zorluk değil, varsayımlarımız ve kanaatlerimiz (ὑπολήψεις καὶ δόγματα) olduğunu söyler. "Varsayım" için bkz. I.1. 1.19.8'de buradakine yakın bir şekilde "kanaatlerin insanı rahatsız ettiği" (τὰ δόγματα αὐτὸν ταράσσει) söylenir. Açıklamasında ise zorbalık karşısında ahlak duyuşunun odak kabul edilmesi gerektiği belirtilir. Verilen örneğe göre tiran bir adamı bacağını zincire vuracağını söyleyerek tehdit ettiğinde, adam bacağına değer veriyorsa merhamet dilenir, ahlak duyuşuna değer veriyorsa etkilenmeyerek zincire vurabileceğini söyler. Bu örnekte insanı rahatsız eden bacağını yüceltmesi gerektiği kanaatidir. Aynı minvaldeki diğer aktarımlar için bkz. *Dissertationes* 2.16.24; 40; 3.3.18-19; 3.9.2-4; 3.19.3; 4.5.28.

12 **ölüm korkutucu değildir, Sokrates de böyle düşünüyordu:** Platon'un farklı eserlerinde Sokrates'in ölümle ilgili görüşleriyle karşılaşırız. *Apologia* 29a'da ölümden korkmanın birinin bilge olmadığı hâlde öyle olduğunu sanmasına benzeten Sokrates, insanların ölümün insanoğlunun başına gelen iyiliklerin en büyüğü olup olmadığını bilmedikleri hâlde ondan kötülüklerin en büyüğüymüş gibi korktuklarından bahseder. Ona göre insanın bilmediği şeyleri bildiğini düşünmesi cehaletin en rezil türüdür. Bu yüzden birçok insandan farklı ve daha bilge olsa bile, Hades'te ne olup bittiğiyle ilgili kendisinin

de hiçbir şey bilmediğine dikkat çekerek (ölüm dâhil) bilmediği şeylerden korkmayacağını ve kaçmayacağını söyler. Bu bir nevi Sokrates'in mahkemede Atinalı yargıçlara meydan okumasıdır. Sokrates'in ölümle ilgili düşünceleri *Phaidon* diyaloğunda (61c2-69e4) ruh-beden ikiliği bağlamında daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. İyi yaşayan insan ölümünden sonra başlayacak olan ebedî ruhsal yaşamında da güzel şeyler bekleyecektir. Bu yüzden, ölüm ruhun bedenden ayrılmasıysa, filozof yiyecek ve içecek, beden süsleri ve cinsellik gibi insanlığın müşterek hazlarından kaçınarak ruhunu arındıracaktır. Dahası fiziksel âleminin duyusal izlenimleri ve diğer tezahürleri insanın mutlak adalet, güzellik gibi bilgi nesnelerini kavramasına engel olur. Platon'un Sokrates'ine göre form ya da idea (εἶδος, eidos) olan bu bilgi nesneleri, gözlemlenebilir ve duyumsanabilir olan kusurlu fiziksel dünyaya değil, ruhun ölüm sonrasında deneyimleyeceği öteki âleme aittir ve bu dünyada sadece akıl yoluyla bilinebilir. Formlar âlemine ölümsüz ruhun bedenden ayrılmasıyla varılacaksa, bu durumda ölüm korkulacak ya da kötü bir şey olmaktan çıkar. Bu yüzden gerçek filozoflar ölüme hazırlanır ve onlara göre insanların en az korkması gereken şey ölüm olmalıdır (67e5-7). Ölümden korkmak çocukça bir şeydir, nitekim *Phaidon* 77e'de Kebes'in Sokrates'ten talebi bir öcüymüş gibi ölümden korkmaması için kendi içindeki çocuğu ikna etmesidir, Epiktetos da *Dissertationes* 2.1.15'te buna gönderme yapar, devamında da (2.1.17) şöyle der: "Ölüm nedir? Bir öcü. Onu evir çevir ve ne olduğunu öğren, göreceksin ki seni ısırmıyor. Değersiz bedenin ruhundan şimdi ya da daha sonra ayrılmak zorunda. O hâlde şimdi ayrılıyor diye neden kederleniyorsun? Şimdi ayrılmazsa, sonra ayrılacak."

Felsefeyi ölüme hazırlık olarak gören bu Sokratesçi anlayış Stoacılara miras kalmıştır. Nitekim Epiktetos da

Dissertationes 3.26.38-39'da insanın ölüm korkusuna karşı kendisini eğitmesi gerektiğinden bahseder, muhakemesi, alıştırmaları ve okuması hep ona dair bir hazırlıktır, insanı özgür kılacak olan tek şey bu hazırlıktır. Filozof, kötü olduğu için değil, kaçınılmaz olduğu için ölüme hazırlanmak gerektiğini ısrarla vurgular. "Ölümden kaçmak için nereye gidebilirim? Bana ölümün gelmediği bir ülke, sığınabileceğim bir halk göster, ona karşı işe yarayacak bir sihir göster bana. Elimde böyle bir şey yoksa, benden ne yapmamı istiyorsun? Ölümden kaçamam. Ölüm korkusundan kaçınmak yerine, ağlayarak ve titreyerek mi öleyim? Zira kederin kaynağı burada, yani olmayacak bir şeyi istemede." (*Dissertationes* 1.27.9-10) Stoacı bağlamda bedeni değersiz görme eğilimi de vardır: "Değersiz bedenimin benim için bir anlamı yok, onun organlarının da benim için bir anlamı yok. Ölüm mü? İstediği gibi gelsin, bedenin ister tümü, isterse bir parçası ölsün." (*Dissertationes* 3.22.21) Dolayısıyla bilge bedenin yaşam alanı olan bu dünyayı da değersiz görmelidir, bu da bedenin ölümünden korkmamayı, hatta onu küçümsemeyi temel alan bir ruhsal disiplini gerektirir. Bu ruhsal disiplin sayesinde insan ölümle tehdit edildiğinde bile korkmaz. Bu konuyla ilgili bkz. *Dissertationes* 1.2.21-22; 30; 4.1.60; 71. Dahası Epiktetos ölümü yeri geldiğinde bir liman ve sığınak olarak görür, bu aynı zamanda dünyada başımıza gelen hiçbir şeyin bizi çaresizliğe itemeyeceğinin de bir delilidir, ölüm bir kaçış olabilir. Bkz. *Dissertationes* 4.10.27-28. Seneca ve diğer Stoacılar ölüm konusunda Epiktetos'la aynı görüştedir. Örneğin Seneca, "Geldiğin yere geri dönmenin nesi zor?" diye sorup şunu ekler: "İyi ölmeyi bilmeyen herkes kötü yaşayacaktır." (*De Tranquillitate Animi* 11.4) Aksine ölüm, Seneca'ya göre tüm acılardan kurtulma ve hastalıkla-

rımızın aşamayacağı bir sınırdır, bizi doğumumuzdan önceki huzura erdirir (*De Consolatione ad Marciam* 19.5). Ölüm küçümsenmelidir, çünkü ya bedeni bitirir ya da başka bir yere taşır (*De Providentia* 6.6). O hâlde "ölüm korkusundan kurtulduğumuzda hiçbir şey üzüntü verici değildir." (*Epistulae* Morales 78.6) Stoa metinlerindeki ölümle ilgili düşünceler buraya sığdırılamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte farklı bir bakış açısı olarak bilinmezliğinden ötürü ölümü korkunç bulanlar da olmuştur, örneğin Aristoteles Ethica Nicomachea 1115a26-27'de ölen bir insanın başına iyi mi yoksa kötü mü bir şey geleceğini bilmediğimizi söyler, bu yüzden ona göre "ölüm en korkunç şeydir, zira sondur."

13 **ölümün korkutucu bir şey olduğu fikrinin kendisi korkutucudur:** Seneca *Epistulae Morales* 24.11'de yukarıdaki açıklamaya uygun olarak ölümden korkulmaması gerektiği düşüncesini savunduktan sonra 14'te ölümün etrafındaki tantanadan kurtulmak gerektiğini belirtir. Romalı retorik ve hitabet öğretmeni Quintilianus *Institutio Oratoria* 8.5.5'te kaynağı belirsiz bir tragedyadan alıntı yaparak "Ölüm acı verici değildir, ölüme yaklaşmak acı vericidir," sözünü paylaşır. Benzer şekilde yüzyıllar sonra Francis Bacon ölümle ilgili denemesinde isim vermeden, sadece filozof olduğu kadar içten biri de olduğunu söylediği birinden alıntı yaparak benzer minvalde başka bir cümle paylaşır: "Ölümün yaygarası ölümün kendisinden daha fazla korkutur."

14 **başkasını suçlamamaya başladığında ise eğitimi tamamlanmış olur:** Bkz. II.3.

VI

15 **güzel bir atım var:** At Epiktetos'un metinlerinde sıklıkla örnek verilen bir hayvandır. Bkz. *Dissertationes* 2.23.16; 2.24.12; 3.14.13; 4.11.18; 4.2.85; 4.3.2, vb.

16 **görünümleri değerlendirme:** χρῆσις φαντασιῶν. χρῆσις'in ilk anlamı "kullanma, kullanım"dır, burada Kubbealtı Lugatı'ndaki "değerlendirmek" maddesinde verilen üçüncü anlama ("bir şeyi yerinde ve işe yarar şekilde kullanmak, verimli kılmak") uygun biçimde "değerlendirme" olarak Türkçeleştirdik, zira burada kastedilen de görünümleri işe yarar bir şekilde kullanmadır. Epiktetos bu kalıptan sıkça bahseder. *Dissertationes* 1.30.5'te insanın sahip olduğu iki iyi şeyden biri olduğu söylenir, diğeri ise ahlak duyuşudur. Bkz. IV, *ahlak duyuşumu.* Aynı vurgu 2.22.29'da da vardır, keza 1.20.15'te de Zenon'un felsefesinin özeti olarak insanın amacının tanrıları örnek almak ve iyinin özünün görünümleri değerlendirme olduğu belirtilir. Ayrıca 2.20.32'de zenginlik, sağlık, şöhret gibi unsurların görünümleri değerlendirmenin dışında kaldığı belirtilir, başka deyişle bu tür unsurlar görünümleri değerlendirme yeteneğinden bağımsız olarak değişir. Epiktetos 3.24.68-69'da Kinik Diogenes'in hocası Antisthenes tarafından özgürleştirilmesinden bahsederken, bu özgürlüğün temelinde kendisine neyin ait olduğunu ve neyin ait olmadığını anlamasının yattığını söyler, ona ait olan sadece görünümleri değerlendirmedir. Bu tüm baskıların ve engellerin etkide bulunamadığı bir güçtür. Antisthenes üzerinden Kinik ve Sokratesçi arka plan için bkz. S. Prince, *Antisthenes of Athens: Texts, Translations, and Commentary* (Michigan: University of Michigan Press, 2015), 606-607. 3.22.21'de "görünümleri değerlendirmenin insanın temel işi olduğu" söylenir, marangozun kereste, ayakkabıcının deri üzerinde çalışması gibi, insan zihni üzerinde çalışmalıdır. Bilgeliği hedefleyen bu çalışmanın bir neticesi olarak, birey yine ahlak duyuşu ile görünümleri değerlendirme sayesinde birçok göz edinmiş olur ve kusurlardan kaçınır (3.22.103).

VII

17 **deniz yolculuğu sırasında:** Deniz yolculuğu Epiktetos'un sıkça verdiği örneklerden biridir. Örneğin *Dissertationes* 2.5.10-14'te yaşamı deniz yolculuğuna benzeterek yolculuk için dümenciyi, gemicileri, günü ve uygun anı seçmiş olan insanın gemi fırtınaya yakalandığında üzerine düşen her şeyi yapmış olmanın huzuruyla korkmadan ve tanrıya yakarmadan boğulmayı kabullenmesinden söz eder. Benzer örnekler için bkz. 2.6.26-27; 3.10.12.

VIII

18 **gerçekleşecek olan her şeyin senin istediğin gibi olmasını arzulama:** Buradaki temel düşünce XXXI ve XXXII.10'daki düşünceyle aynıdır. *Dissertationes* 2.14.7'de de filozofun arzusunu gerçekleşen olaylara uyduracağı, böylece arzusuyla çelişen hiçbir şeyin olmayacağı vurgulanır. Roskam'ın yorumunda da geçtiği gibi, özgürlük sadece gerçekleşen olayı arzulamakta bulunur. Aynı yerdeki örneğe göre biri "Dio" adını dilediği gibi değil, yazılması gerektiği gibi yazmayı öğrenmelidir. Yazmayı öğrendiğinde de bu konuda kendisine dikte edilen her şeye karşı hazırlıklı olacak ve ödül olarak doğru yazmayı becerecektir. Bkz. G. Roskam, *On the Path to Virtue: The Stoic Doctrine of Moral Progress and Its Reception in (Middle-)Platonism* (Leuven: Leuven University Press, 2005), 110.

IX

19 **hastalık bedenine engeldir, ahlak duyuşuna, o uygun görmedikçe, engel değildir:** ahlak duyuşu kavramı için

bkz. IV. Epiktetos'a göre hastalık ya da bedensel engel ahlak duyuşuna engel değildir, önemli olan onlara dair insanın sergileyeceği tavırdır. Bunlar insanın erdemini ve güçlü karakterini sergileme fırsatıdır. Nitekim *Dissertationes* 3.20.14-15'te insanın ideal bir tavır olarak hastalıkla karşılaştığında onun gerçek doğasını anlaması gerektiği belirtilir, hastalık anında birey sağlam kalacak, paniğe kapılmayacak, hekime yalvarmayacak ve ölmek için dua etmeyecektir. Hastalığa katlanmayla ve sonunda en fazla ölüm olduğuyla ilgili olarak bkz. 3.26.37-38. 3.20.17'de de yoksulluk ve yüksek bir makama getirilmeme örnekleriyle birlikte anılan hastalığa ilişkin doğru düşüncenin edinilmesi gerektiğinden bahseder. Burada doğru düşünce elbette bunların dışsal unsurlar olarak insanı etkilememesi gerektiğidir, özellikle de hastalık sadece bedeni etkiler, insanın içsel ahlak duyuşunu değil. Karş. 4.6.3. Bkz. O. W. Stephens, *Stoic Ethics: Epictetus and Happiness As Freedom* (London: Bloomsbury Publishing PLC, 2007), 63. Yine *Dissertationes* 2.10.5'ten anladığımız kadarıyla hastalık, sakatlık ya da ölüm insanı etkilememeli, çünkü bunlar da diğer her şey gibi bütünün düzenli işleyişiyle uyumlu olan parçalarıdır. 3.5.6-7'de ise insanın hastalık ve ölüm karşısında sergileyeceği tavırdan söz eden Epiktetos, bunlar insanı ele geçirmeye çalıştığında burada özetlediğimiz Stoacı tavırdan daha faydalı bir tavır olmadığını söyler. 3.20.4-5'te ise sağlıklı ve hasta olma durumlarını kendinde iyi ya da kötü olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu belirtir. Epiktetos'a göre iyi bir amaç için sağlıklı olmak iyi, kötü bir amaç için sağlıklı olmak ise kötüdür. Sağlıklı ve hasta olma hâlleri "ne iyi ne kötü olan şey" anlamındaki Stoacı *indifferens* kavramı açısından da önemlidir. Nitekim Diogenes Laertios (7.102 vd.) Zenon'un görüşlerini açıklarken olumlu görünen

yaşam, sağlık, haz, güzellik, güç, zenginlik, haklı şöhret ve soylu bir ailede doğma, buna karşın olumsuz görünen ölüm, hastalık, acı, çirkinlik, zayıflık, yoksulluk, rezillik, soylu olmayan ailede doğma gibi durumların hepsinin *indifferens* örneği olduğunu söyler. Aynı yerde söylendiğine göre Stoacı Hekaton, Apollodoros ve Khrysippos da aynı görüştedir. Onlara göre yaşam, sağlık ve haz gibi unsurlar kendinde iyi olmamakla birlikte, ahlaki açıdan *indifferens*'tir ve bir alt kategori olarak "tercih edilen şeyler"dir, ama kesinlikle tercih edilmesi gereken şeyler değildir. Burada tek ölçüt iyinin insana yarar sağlaması, zarar vermemesidir, dolayısıyla bir şey iyi ya da kötü olarak kullanılabiliyorsa, o hâlde o şey kendinde iyi olamaz. Epiktetos'un da aynı düşüncede olduğunu yukarıda gördük. Tercih edilen ve edilmeyen *indifferens* kavramıyla ilgili farklı görüşler için bkz. Diogenes Laertios 7.104-107; Stobaios 2.57.18-58.4; B. Inwood, "Rules and Reasoning in Stoic Ethics," in *Topics in Stoic Philosophy*, ed. K. Ierodiakonou (Oxford: Clarendon Press, 1999), 100-101. Bununla birlikte Seneca'nın hastalık yorumu da onu küçümseme fikri üzerine kuruludur, zira ona göre doğa insanın yapısını öyle ayarlamıştır ki hastalıktan ötürü çekilen acı ya katlanılabilir bir acıdır ya da kısa sürelidir (*Epistulae Morales* 78.8). Aynı mektubun devamında (78.15 vd.) Epiktetos'a benzer şekilde hastalığa karşı verilen mücadeleyi yüceltir, başka deyişle hastalığı bir sınama olarak görür. Sonunda Seneca bedeninden çok ruhu hasta olan insanlardan bahseder ve ölüm korkusundan kurtulmak gerektiğini hatırlatır. Marcus Aurelius da (4.44) meydana gelen her şeyin olması gerektiği gibi ve bilindik olduğunu söyler, ilkbaharda açan gül ve yazın çıkan meyve gibi. Bu ilke ona göre hastalığa, ölüme, ihanete, aptalı sevindiren ya da üzen her şeye uygulanabilir.

X

20 **güzel bir adam ya da kadın görürsen:** Boswell eşcinsellik üzerine büyük yankı uyandıran eserinde bu cümleyi Epiktetos'un heteroseksüel ve eşcinsel ilişkiyi eşit gördüğünün delili olarak gösterir. Yazar XXX'a atıfta bulunarak Epiktetos'un eşcinselliğe hoşgörüyle yaklaşılması gerektiğini öğütlediğini belirtir. Oysa Epiktetos bu bölümde sadece insanları cinsel ilişki yaşayanlara kötü söz söylememeleri veya onları engellememeleri, dâhil olmadıkları ilişkilerden çok bahsetmemeleri, yani dedikodu yapmamaları konusunda uyarır. Bu uyarı eşcinsellikle değil, genel olarak ilişkilerle ilgili bir uyarıdır. Bkz. J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980), 130. Fredrickson da eşcinsellik konusunu ele alırken dipnotta yorumsuz bir şekilde bu bölüme atıfta bulunur. Bkz. David E. Fredrickson "Natural and Unnatural Use in Romans 1:24-27: Paul and the Philosophic Critique of Eros," *Homosexuality, Science, and the "Plain Sense" of Scripture*, ed. David L. Balch (Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2000), 202, n.18. Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon eşcinselliği reddetmiyordu, ona göre cinsel ilişkiye girdiği gözdelerinin cinsiyeti önemsizdi ve başka erkeklerle ilişkiye girdiği biliniyordu. Bkz. Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi Hypotyposeis* 3.245; *Adversus Mathematicos* 11.190. Ancak Zenon'un doğanın örnekliğinde daha çok heteroseksüel ilişkiyi savunduğu da bilinmelidir, her canlı gibi insan da haz için değil, kendi soyunun devamı, yani üremek için cinsel ilişkiye girmelidir, asli cinsel amaç budur. "Üreme amacıyla birleşme arzusu

tüm canlılarda ortaktır." (Cicero, *De Officiis* 1.4.11) Karş. Cicero, *De Finibus* 3.5.16; 17; Epiktetos, *Dissertationes* 2.22.15. Zenon'un takipçileri olan Kleanthes ve Khrysippos'a göreyse eşcinsellik bir *indifferens*'tir (Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi Hypotyposeis* 3.200). Seneca'nın metinlerinde onun şahsen eşcinsel ilişki kurduğuna dair bir delil yoktur, eşcinsel ilişkileri övdüğünü gösteren herhangi bir emare de yoktur. Ancak tarihçi Dio Cassius 61.10.4'te Seneca'nın erkeklerle birlikte olduğunu ve bunun nasıl yapılacağı konusunda İmparator Nero'yu eğittiğini söyler. Ancak bundan bahseden başka bir kaynak yoktur. Sonuç olarak Stoacıların eşcinsellikle ilgili ortak bir düşünceye sahip olduğu söylenemez.

21 **görünümler seni kapıp götürmeyecek:** Bkz. I.5; VI; XVI; XVIII; XIX; XX; XXXIV; XLV.

XI

22 **hiçbir şey hakkında, "onu kaybettim" deme, sadece "geri verdim" de:** İnsan tüm varlığını tanrıya borçludur. Epiktetos bu düşüncesini özellikle de *Dissertationes* 4.1.103-104; 107-108'de dile getirir: "[103] Her şeyi, hatta kendini bile bir başkasından aldığın hâlde, senden bir şeyi geri aldığında şikâyet edip onu sana vereni suçlar mısın? [104] Sen kimsin ve hangi amaçla geldin? Seni dünyaya getiren o değil mi? Sana ışığı gösteren o değil mi? Sana bu dünyada yardımcılar veren o değil mi? Sana duyular ve akıl veren o değil mi? Seni nasıl dünyaya getirdi, ölümlü olarak değil mi? Küçük ve değersiz bir et yığını olarak yeryüzünde yaşamaya yazgılı değil misin? ... [107] Evet ama ben küçük çocuklarımın ve karımın da benimle birlikte olmasını istiyorum. — Onlar senin mi, onlar onları sana verene ve seni yarata-

na ait değil mi? O hâlde sana ait olmayan bir şeyi geri vermeyecek misin? — Peki, o niçin beni bu koşullarda dünyaya getirdi? [108] —Koşullar sana uymuyorsa, git, tanrının hata arayan bir seyirciye ihtiyacı yok." Epiktetos 4.4.47'de de benzer bir şekilde insana her şeyi kimin, hangi amaçla verdiğinin hatırlanması gerektiğini söyler. Bu konuyu dönek talihin insana verdiklerini geri aldığı yönündeki Stoacı düşünceyle karşılaştırmak da mümkündür. Buna göre talihin insan aklıyla kavranması mümkün olmayan bir hareket tarzı vardır (Aetius, *Placita* 1.29.7), verdiğini insandan ne zaman ve niçin geri alacağı belirsizdir, o hâlde özünün ve gücünün farkında olan bilge talihin verdiklerini küçümser, onlara bel bağlamaz ve dolayısıyla onlar kendisinden geri alındığında bundan etkilenmez. Karş. Seneca, *De Vita Beata* 25.5; 20.3; Lucretius, *De Rerum Natura* 5.108; Cicero, *Pro Milone* 26.69; *De Natura Deorum* 2.16.43. Ancak burada talihe atfedilen verdiğini geri alma durumu Epiktetos'un metinlerinde genel olarak tanrıya atfedilmiştir. Bkz. III; XIV.

XII

23 [1] **ilerleme kaydetmek istiyorsan:** "Εἰ προκόψαι θέλεις" kalıbı bu ve bir sonraki bölümün başında yer almaktadır. Bununla birlikte XLVIII.2'de de "ilerlemenin işaretleri" (Σημεῖα προκόπτοντος) olarak bulunur. Stoa felsefesinde "ilerleme" (προκοπή) bireyi ideal bilgenin zihin ve yaşam tarzına ulaştırmayı amaçlayan ilkeleri çalışma, anlama ve uygulama sürecidir. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living*, 67. Bu bağlamda ilerleme iyi şeyleri isteme ve kötü şeylerden yüz çevirmedir, birey bu şekilde istediğine kavuşmayı, kaçındığından da

uzaklaşmayı başarırsa huzura ve kayıtsızlığa da ulaşır. (*Dissertationes* 1.4.1-12). Bkz. Stephens, *Stoic Ethics*, 148. Bununla birlikte ilerleme kaydedenler cahiller ve bilgeler arasında üçüncü bir sınıf olarak da düşünülebilir. Bkz. J. Sellars, *The Art of Living: The Stoics on the Nature and Function of Philosophy* (London: Bloomsbury Publishing, 2003), 63. Bu konu üzerinde en fazla duran Stoacının Seneca olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin *Epistulae Morales* 75.8-18'de bu konu üzerinde durur, özetle aktarırsak: "Senin mutlu adamının altında başka mutluluk dereceleri yok mu? Bilgeliğin altında hemen bir uçurum mu var? Öyle olduğunu düşünmüyorum. İlerleme kaydeden biri hâlâ budalalar arasında sayılsa bile, yine de onlarla arasındaki mesafeyi hayli açmıştır. İlerleme kaydedenler arasında da büyük farklılıklar vardır. Bazı filozofların düşüncesine göre üç gruba ayrılıyorlar. Birinci grupta henüz bilgeliğe erişmemiş olup ona yakın bir yerde duranlar vardır. Ne kadar yakın olurlarsa olsunlar, bilgeliğin dışında kalmışlardır. Bunların kimler olduğunu soruyorsun. Bunlar tüm duygusal davranışlarını bırakmış, ahlak kusurlarını düzeltmiş, öğrenilmesi gereken bilgileri öğrenmiş, ama sadakatleri sınanmamış olanlardır... İkinci grupta olanlar ruhun en büyük kötülüklerinden ve duygusallıklarından kurtulmuş olmakla birlikte henüz kendilerine güveni olmayanlardır, bunlar eski hâllerine geri dönebilir. Üçüncü grupta olanlar ise birçok büyük ahlak kusurundan kurtulmuştur, ancak henüz bütün kusurların dışında değildir. Açgözlülükten kaçınır, ama hâlâ öfke duyar, şehvetinden değil ama hırsından ötürü dağılır, güçlü arzusu yoktur, ama hâlâ korkmaktadır." Karş. *Epistulae Morales* 76.5. Ancak Stoa felsefesinin başlangıç döneminde iyi ile kötü ya da erdem ile kusur arasında üçüncü olarak "ilerleme" kategorisinin bulun-

duğu savunulmamıştır, nitekim Diogenes Laertios'un (7.127) söylediğine göre "ilerleme" fikrini savunan Stoacılar değil, Peripatetiklerdir. İlerleme fikrinin Stoa felsefesi tarihindeki yeriyle ilgili kapsamlı tartışmalar için bkz. I. Ramelli, *Hierocles the Stoic: Elements of Ethics, Fragments and Excerpts*, çev. D. Konstan (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009), l-liv; M. Frede, "On the Stoic Conception of the Good," *Topics in Stoic Philosophy*, ed. K. Ierodiakonou (Oxford: Oxford University Press, 1999), 71-94; Roskam, *On the Path to Virtue*, 33-144; John T. Fitzgerald, "The Passions and Moral Progress: An Introduction," *Passions and Moral Progress in Greco-Roman Thought*, ed. John T. Fitzgerald (London: Routledge, 2008), 15-16.

24 [1] **kölenin kötü olması da senin mutsuz olmandan iyidir:** Stoacı filozofların kölelik konusunda ortak bir görüşü yoktur. İlk Stoacılara göre sadece bilge özgürdür, kusurları olanlar ise köledir. Özgürlük bağımsız hareket edebilme gücüdür, kölelik bu güçten yoksun olmaktır (Diogenes Laertios 7.121-122). Seneca'nın bildirdiği gibi, Khrysippos'a göre köle daimî işçi ya da çalışandır (*servus perpetuus mercennarius*), bkz. Seneca, *De Beneficiis* 3.22.1. Benzer bir yaklaşımı Cicero'da da görürüz, bkz. Cicero, *De Officiis* 1.13.41. Karş. Athenaeus, *Deipnosophistai* 267b. Panaetius belki de Roma'da Scipio Minor çevresinde edindiği ayrıcalıklı statüden ötürü köleliği Platon ve Aristoteles'in doğayı temel alan argümanıyla değerlendirmiştir, buna göre doğal niteliklerinden ötürü kendilerini yönetemeyenler köledir. Bkz. Cicero, *De Re Publica* 3.25.37. Bu aktarımlar için bkz. Arnold, *Roman Stoicism*, 279. Stoa felsefesinde ve Epiktetos'un metinlerinde köle ya da özgür olma durumu daha çok insanın dünyevi unsurlara tutkuyla bağlı olma ve ahlaki açıdan kusurlu bir ya-

şam sürme açısından değerlendirilmiştir, başka deyişle bireyin özgür mü yoksa köle mi olduğunu gösteren, kendisi dışında bir şeye bağımlı, erdemli ve bilge olup olmadığıdır. P. Garnsey, *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 128-133. Ayrıca Epiktetos köleliğin doğa ya da toplum yasaları açısından adil ve insani olup olmadığı konusunu tartışmaya açmaz, yukarıda özetlenen çerçevede ve yasal statüsünü kabul ederek kölelikten ve kölelerden bahseder. Örneğin bkz. I.2-3; XIV.1; XXVI; XXIX.6; *Dissertationes* 2.1.24; 2.10.3; 2.20.27; 4.1.18; 4.2.146-150.

XIII

25 **ilerleme kaydetmek istiyorsan:** Bkz. XII.1.

26 **hiçbir şey bilmiyormuş gibi düşünülmeyi iste:** Bu Sokrates'e atfedilen "Tek bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir," sözünü hatırlatan bir cümledir. Sokrates'in bu sözüyle ilgili olarak bkz. Cicero, *Academica* 1.16; 1.44-45. Bu sözün kaynağı ve özgünlüğüyle ilgili kapsamlı bir çalışma içinse, bkz. G. Fine, "Does Socrates Claim to Know that He Knows Nothing?" *Oxford Studies in Ancient Philosophy, XXXV, Winter 2008*, ed. Brad Inwood (Oxford: Oxford University Press, 2008), 49-88. Burada Sokratesçi bir ekolün temsilcisi olarak Epiktetos bilgili olmak ile bilgili görünmek arasında bir ayrım yapıyor olabilir. Seddon'un da bildirdiği gibi, bilgisini göstermeye çalışan biri Stoacı "ilerleme" fikrine aykırı davranmış olur (*Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 71), çünkü bu bir ahlak kusuru olarak gösterişten başka bir şey değildir. Ayrıca gerçek ilerleme dışsal unsur olarak başkalarının reaksiyonlarını önemsememeyi gerektirir, dolayısıyla bir insanın bilgili oldu-

ğunu göstermeye çalışması, övgü beklentisi üzerinden dışa bağımlılığının bir göstergesidir. Bkz. Roskam, *On the Path to Virtue*, 119.

XIV

27 [1] **çocuklarının, karının ve dostlarının sonsuza dek yaşamasını istiyorsan:** Bkz. III; XI. Ayrıca Seddon metnin bu kısmını yorumlarken Epiktetos'un erkeklere seslendiğini, ancak Stoacı geleneğin kadınları da okula kabul ettiğini belirtme ihtiyacını hisseder. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 73-74.

28 [1] **sana bağlı olmayan şeylerin sana bağlı olmasını ve sana ait olmayan şeylerin sana ait olmasını istemiş oluyorsun:** Bkz. I-II; XIX.2; XXIV.1-2; XXV.1; XXXI.2; XXXII.1; XLVIII.3; L.

29 [1] **kölenin hatasız olmasını istiyorsan:** Bkz. XII; XXVI; XXIX.6.

XV

30 **yaşamda sanki bir şölendeymişsin gibi davranman gerektiğini hatırla:** Seddon'un da bildirdiği gibi, Epiktetos'un yaşamı şölene (συμπόσιον, symposion) benzetmesi şüpheyle karşılanmalıdır, çünkü şölen yiyip içilen, sohbet edilen eğlence odaklı bir ortamdır, oysa Epiktetos yaşamı eğlence odaklı görmez. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 75-76. Ancak Epiktetos şölen örneğini başka yerlerde de kullanmıştır, örneğin *Dissertationes* 2.16.37'de dilediğinde şöleni terk etme özgürlüğüne sahip olan insan örneğini verir, 2.4.10'da yasa koyucuyu malını bölüşerek şölen düzenleyen ev sahibine benzetir. Bunlara benzer şekilde 1.26.9 ve 2.19.8'de de şölenden olumlu veya olumsuz

bir şekilde bahsetmez. Kaldı ki burada insanın şölende payına düşenle yetinmesi fikri üzerinden bir ahlak mesajı verilmekte ve metnin devamında da yaşamdaki şölen ile kıyaslanacak şekilde "tanrıların şöleni"nden (συμπότης τῶν θεῶν) bahsedilmektedir, dolayısıyla bu benzetme Epiktetos'un genel felsefi bağlamına ters değildir. Ayrıca Seneca da *Epistulae Morales* 77.9'da aynı şekilde yaşamın bitişini şölenin bitişine benzetir. Karş. 47.5-6.

31 **olası çocuklarına, karına, görevine ve zenginliğe de böyle davran:** Bkz. III; XI; XIV.1. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 77.

32 **Diogenes:** Kinik Diogenes Epiktetos'un metinlerinde sıkça yücelterek bahsettiği bir filozoftur, bunun temel nedeni hem kinizmin Stoa felsefesi üzerindeki etkisi hem de Diogenes'in teoride ve pratikte erdemli yaşamın en belirgin örneklerinden birini sergilemiş olmasıdır. Örneğin *Dissertationes* 3.22.58'de ateşli hastalığa yakalanmış birinin spor müsabakalarını izlemek için Olympia'ya giden yolculara söylediği bir sözü alıntılar: "Sizi rezil herifler, durmayacak mısınız? Değersiz sporcular arasındaki mücadeleleri izlemek için onca yolu teperek Olympia'ya gidiyorsunuz da bir insanın yüksek ateşle olan mücadelesini umursamıyor musunuz?" Bu kişi Epiktetos'a göre Diogenes'in değneğini taşımaya layıktır, zira (Diogenes gibi) hastalandığı için tanrıyı suçlamamış, sadece hastalığa karşı verdiği mücadeleden ötürü kendisiyle gururlanmıştır. 3.22.80'den itibaren Diogenes'in insanlığı nasıl kendi sorumluluk alanı içinde gördüğünden bahseder. Diogenes hiç evlenmedi ve çocuk sahibi olmadı, ama tüm insanlığı kendi çocukları gibi gördü, bu bilinçle onlara yaklaştı ve herkesi gözetti. Bir baba ve bir ağabey olarak, herkesin babası olan Zeus'un bir kulu olarak bunu yaptı (80-83). Epiktetos

buradan hareketle kendisine Diogenes'in aktif politikayla ilgilenip ilgilenmediğini soran birine onun burada özetlenen tüm insanlığa yaklaşımından daha soylu bir politik eylem bulunmayacağını söyler (84-85). Nitekim o Büyük İskender ve Philippos'la (2.13.24-25), Perslerin ve Spartalıların krallarıyla (4.1.29-32; 156-157) özgürce konuşabilmiştir. Diogenes'in özgürlüğü sadece tüm insanlığı kendi çocukları olarak görmesine değil, aynı zamanda yeryüzünde hiçbir şeye sahip olmadığı hâlde hiçbir şeye ihtiyaç duymamasına da dayanır (4.11.23). Antisthenes'in rehberliğinde neyin kendisine ait olduğunu ve neyin kendisine ait olmadığını öğrenerek özgürleşmiştir (3.24.68-69), zincirlerini kırıp atmıştır (4.1.152). Onun ataları tanrılardır, yurdu da tüm evrendir, buna bağlı olarak hiçbir yerin ya da kimsenin boyunduruğuna girmemiştir (154-155). Bu yüzden Epiktetos'a göre o Sokrates'le aynı değere sahiptir (2.16.35-36; 4.11.23). Epiktetos Diogenes'i Kinik tarzda yaşayan ya da en azından güçlü Kinik eğilimleri olan bir Stoacı olarak görüyordu. Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon Sokrates'i okuyup onun gibi başka birini, yani Kinik Krates'i bulduktan sonra felsefeye başlamıştı (Diogenes Laertios 7.1-3). Diogenes de Sokrates'in öğrencisi olan Antisthenes'in öğrencisi olmuştu, dolayısıyla Epiktetos'un kökensel bağlamında Sokrates, Diogenes ve Zenon Stoa felsefesinin başlangıcıyla doğrudan ilişki hâlindedir. Bununla birlikte Sokrates ve Diogenes, Epiktetos'a göre ideal bilge figürüne en fazla yaklaşan filozoflardır. Bkz. Long, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*, 58-59 ve devamı. Schofield, Epiktetos'taki Sokrates, Diogenes ve Zenon'u aynı ruh tedavisini amaçlayan farklı yöntemlerin uygulayıcıları olarak görür. Bkz. M. Schofield, "Epictetus on Cynicism," *The Philosophy*

of Epictetus, ed. T. Scaltsas – A. S. Mason (Oxford: Oxford University Press, 2007), 71-73. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 78-79. Stoacılık ve erken dönem kinikleri arasındaki ilişki için bkz. John M. Rist, *Stoic Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 54-80.

33 **Herakleitos:** Epiktetos külliyatında Herakleitos'un adının geçtiği tek yer burasıdır. Epiktetos'un Herakleitos'u kutsal sayması şaşırtıcı değildir, zira o Stoa felsefesi üzerinde etkisi olan bir filozoftur. Özellikle de herkeste ortak olan evrensel "akıl" (λόγος) fikri önemlidir (Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* 7.133), zira bu Stoacıların tüm evrenin tanrısal akılla yönetildiği fikriyle uyumludur, dahası Herakleitos'un tespitinde insanların bu aklın varlığına rağmen kendilerine has bir düşünce ya da bilgelikleri (φρόνησις) olduğunu varsaydıklarına dair bir eleştiri bulunur. Bu Stoacıların kendinde evrensel ve tanrısal aklı kavrama davetiyle örtüşür. Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Arnold, *Roman Stoicism*, 35-37. Ayrıca Stoacıların evrensel yangın (ἐκπύρωσις, ekpyrosis) fikrinin de Herakleitos'un evrensel ateş fikrine dayandığı düşünülmüştür. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 80. Herakleitos'un Stoacı kent fikri üzerindeki etkisiyle ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. M. Schofield, *The Stoic Idea of the City* (Chicago - London: The University of Chicago Press, 1999), 74 vd.

XVI

34 **onun dışsal kötülüklerin etkisinde olduğu görünümüne kapılmamaya dikkat et:** Bkz. I.5; XVIII; XX.

35 **bu adamı rahatsız eden şey yaşanan olay değil ... olayla ilgili kanaatidir:** Bkz. I.3; V; XX; XXX.

XVII

36 **bir oyundaki aktör olduğunu hatırla, karakterini oyunu yazan belirlemiş:** Burada oyun yazarı (διδάσκαλος) olarak düşünülen elbette tanrıdır. Buna göre tanrı bizi bir plan dâhilinde dünyaya getirmiştir, bu plan yeryüzünde yaşayan herkesin bir rol üstlendiği büyük bir oyunu andırır. Dolayısıyla oyunun sürmesi için herkes kendisine biçilen rolü oynamalıdır. Epiktetos XXXVII'de de bu konuya değinir. Ayrıca bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 83-84. *Dissertationes* 1.29.41-43'te üstü örtük de olsa yaşam ile sahne arasında bir benzerlik kurulur, aktörden maskesi ve sahne kıyafeti alınsa bile, sesi olduğu sürece oyuna devam eder, bu insanın yaşamda üstlendiği rolü her koşulda sürdürmesi gerektiğine bir gönderme olarak okunabilir. Nitekim devamında tanrının da insanı olan bitene tanıklık etmesi için yaşama gönderdiğinden bahsedilir (1.29-47-48). Long, *Epictetus*, 242-243'te hem bu bölüm hem de XVII. yorumlanırken Epiktetos'un Roma toplumunun seçkin ailelerine mensup olan öğrencilerinin yüksek makam hırsı ve takıntısına dikkat çekilir. Dolayısıyla Epiktetos bu bölümlerde öğrencilerine toplumda üstlenecekleri her rolü ve bu şekilde başlarına gelebilecek her şeyi şikâyet etmeden kabul etmeleri gerektiğini hatırlatmış olur. Bununla birlikte XXX'dan ve *Dissertationes* 1.2.5-7'den anladığımız kadarıyla Epiktetos sahnedeki rol (πρόσωπον) ile gerçek yaşamdaki rolü birbirinden ayırır, üstlenilen toplumsal rol doğaya uygun ahlak duyuşuna engel olmamalıdır. Bu hatırlatmayla ilgili bkz. Brian E. Johnson, *The Role Ethics of Epictetus: Stoicism in Ordinary Life* (Lanham: Lexington Books, 2014), 13-14.

37 **rolü belirleyense başkası:** Tanrı.

XVIII

38 **bir kuzgun kötü alametlerle öttüğünde, bu görünüme kapılma:** Antik dünyada tanrıların kuşlar, yıldırımlar ve kurbanların iç organları gibi farklı aracılarla insanlara mesaj yolladığına yaygınlıkla inanılmıştır. Bu yüzden alametler yoluyla yollanan bu ilahi mesajların doğru okunması için aracılara bağlı olarak farklı kehanet ilmi (τέχνη μαντική, *divinatio*) türleri geliştirilmiştir. Stoacıların çoğu özellikle de Sokratesçi geleneği (Ksenophon, *Memorabilia* 1.1.2 vd.) izleyerek bu tür kehanetlerin doğruluğuna inanmıştır. Nitekim Cicero, *De Divinatione* 1.39.86-87'de Stoacılarla birlikte çoğu filozof ve felsefe ekolünün de (Pythagoras, Demokritos, eski Akademia ve Peripatetikler) kehanetin doğruluğunu kabul ettiğinden bahseder. Aynı eserin başka bir yerinde (1.5.9-1.6.10) Stoacıların kehanetle ilgili temel varsayımı şöyle özetlenir: Tanrılar varsa, kehanet de vardır; kehanet varsa, tanrılar da vardır. Khrysippos'a dayanan bu varsayımla ilgili, nedensel determinizm ve öngörü bağlamında doyurucu bir değerlendirme için bkz. S. Bobzien, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (Oxford: Clarendon Press, 1998), 87-96. Sadece Panaetius kehaneti tümüyle reddetmiştir (Diogenes Laertios 7.149). Karş. Arnold, *Roman Stoicism*, 227. Buradaki ifadesi Epiktetos'un da kehanetin doğruluğunu kabul ettiğini gösterir, zira Epiktetos kehanet alametlerinin doğruluğunu tartışmaya açmaz, "alametler belirse bile" bu görünümlere kapılmamak gerektiğini öğütler. Aynı düşünce için bkz. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 85. Epiktetos bu yaklaşımını *Dissertationes* 3.1.37'de daha açık bir şekilde sergiler: "Bir kuzgun ötüşüyle sana bir alamet gösteriyorsa, o kuzgunun değil, tanrının kuzgun aracılığıyla gösterdiği bir alamettir." 1.17.18-19'da da Khrysippos'un doğayı

örnek alma ilkesi üzerinden iç organlara dayalı kehanet ile geleceğin ve tanrılar tarafından gösterilen alametlerin öğrenileceği söylenir, böylece kuzguna değil, onun aracılığıyla alametlerini gösteren tanrıya hayranlık beslenir. Aynı yerin devamında ise (21-22) iç organları yorumlayan ideal bir kâhinin insana ahlak duyuşunun doğası gereği tüm dışsal engel ve baskılardan muaf olduğunu söyleyeceğini belirtir, bu iç organlardaki tanrısal mesajla uyumlu bir kehanet yorumudur. Epiktetos 2.7'de de kehanetin doğruluğunu kabul edip, alametlerin gösterdiği hiçbir şeyden korkulmaması gerektiği mesajını verir, zira alametler doğaya aykırı olan ve tanrıların istemediği bir şeyi göstermez. Alametler gerçeği gösterir ve gerçekler ahlak duyuşumuzu engelleyemez ve baskılayamaz, o hâlde kâhinlere arzuyla (beklentiyle) ya da kaçınarak değil, her yorumu metanetle karşılayacak ve etkilenmeyecek şekilde gitmek gerekir. Her şey kadere bağlı olarak gerçekleşeceği için alametlerin gösterdikleri de kadere dâhildir. Bkz. Seneca, *Naturales Quaestiones* 2.32; Plinius, *Naturalis Historia* 2.97; 10.33; 33. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 85-86. Epiktetos bu yaklaşımını 1.17.21-28 ve burada, XXXII'de de tekrarlar. Hahm, Epiktetos'un buradaki yaklaşımını insanın kimseyi suçlamaması gerektiğiyle ilgili mesajına bağlayarak değerlendirir. Bkz. "A Neglected Stoic Argument for Human Responsibility," *Illinois Classical Studies*, 17.1 (1992): 40-41. Colish bu durumu yukarıdaki gerekçelerden ötürü kabul edemeyeceğimiz şekilde, Epiktetos'un kehaneti reddetmesi olarak yorumlar. Bkz. Marcia L. Colish, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages: 1. Stoicism in Classical Latin Literature* (Leiden: E. J. Brill, 1990), 33.

39 **çocuklarım ya da karım için:** Bkz. III; XI; XIV.1; XV.

XIX

40 [1] **zafer kazanmanın sana bağlı olmadığı bir mücadeleye girmezsen yenilmez olabilirsin:** "Yenilmez" (ἀνίκητος) olmak Stoa felsefesinin önemli hedeflerinden biridir. Bağlamda insanın yenilmezliği, kendisine bağlı olmayan unsurları arzulamaması ya da onlardan kaçınması ve görünümlere kapılmamasına dayanır. Epiktetos *Dissertationes* 3.6.5'te de benzer bir yaklaşım sergiler, buna göre "iyi ya da üstün" (σπουδαῖος) insan yenilmezdir, çünkü doğal olarak üstün olmadığı bir mücadeleye girmez, şöyle der: "Mal varlığımı elimden almak istiyorsan al, uşaklarımı al, işimi al, değersiz bedenimi al. Ancak istediğim şeyi elde etmeme ve kaçındığım şeyden uzak durmama mâni olamayacaksın." İyi insanın tek mücadelesi budur, yani "ahlak duyuşuyla ilgili" (ερὶ τῶν προαιρετικῶν) bir mücadele içindedir (3.6.6-7). Karş. 3.22.103-104. Bkz. Stephens, *Stoic Ethics*, 18-19; W. B. Irvine, *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 85 vd.

41 [2] **görünüme kapılıp onun mutlu olduğunu sanma:** Görünümle ve ona kapılmamayla ilgili bkz. I.5; XVIII; XX. Karş. VI; XVI; XXXIV; XLV. XVIII; XIX; XX.

42 [2] **praetor, senator ... consul:** *Praetor* Roma'da vatandaşlar arasındaki hukuki anlaşmazlıkları çözen yüksek memur, *magistratus*'tur. *Senator* Senatus üyesidir. *Consul* ise cumhuriyet döneminde Roma devletinin başında bulunan en yüksek yetkili iki yöneticiden her biridir.

XX

43 **seni inciten, o insanların seni incittiği kanaatidir:** Burada tekrar olgunun kendisinin değil, onunla ilgili kana-

atım (δόγμα) insanı incittiği düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Bkz. I.3; V; XI; XXX.

44 **varsayımın:** Bkz. I.1.

45 **görünüme kapılmamaya çalış:** Bkz. I.5. Diğer kullanımlar için bkz. VI; XVI; XVIII; XIX; XXXIV; XLV.

XXI

46 **her gün ölümü, sürgünü ve korkunç görünen her şeyi gözünün önüne getir, ama özellikle de ölümü:** Ölüm ve sürgün Epiktetos'un metinlerinde kötülük olmadığı anlaşılması gereken iki unsur olarak sıkça birlikte anılır. Bkz. 1.4.24; 1.11.33; 1.24.4; 1.30.2; 2.1.10; 2.5.19; 2.16.19; 2.16.38; 3.2.22; 4.1.60. Karş. XXXII.

XXII

47 **felsefeyi amaçlıyorsan, öncelikle seninle alay edilmesine, birçok insanın seni yuhalayıp şöyle demesine hazırlıklı ol:** Epiktetos'a göre felsefeyi amaçlamak veya felsefeye başlamak ilkin insanın yaşamsal olgular karşısındaki zayıflığının ve yetersizliğinin farkında olmasını gerektirir (*Dissertationes* 2.11.1). Bu farkındalıkla birlikte insanın felsefenin başındaki ilk görevi bir şey bildiği, yani bilgili olduğu düşüncesinden kurtulmasıdır, zira bildiğini düşündüğü şeyi öğrenmesi mümkün değildir. Felsefeye başlamak için filozoflara gitmemizin nedeni, Epiktetos'a göre bildiğimizi düşünmediğimiz şeyleri öğrenmektir (2.17.1-3). Felsefenin de temel vaadi ve âdeta yemini, yine Epiktetos'un özetiyle şudur: "Her durumda yönetici ilkemin doğayla uyumlu olmasını sağlayacağım." (1.15.4) Bu yüzden felsefe yaşamda karşılaşılan her şeye doğanın rehberliğinde hazırlıklı olma anlamını taşır, her şeyi sabırla göğüsleyebilen biri başına

ne gelirse gelsin umursamayacaktır (3.10.6). Burada felsefeye odaklanan birinin çoğunluğun yanlış fikir ve inançlarını da umursamaması gerektiği mesajı saklıdır, çünkü onları yanlış yapan temelde felsefenin yukarıdaki vaadiyle çelişecek şekilde yönetici ilkelerinin, yani akıllarının doğayla uyumlu olmamasıdır. Bu durumda filozof ile diğer insanlar arasında kategorik bir ayrım olduğu açıktır. İnsanlar birinin felsefe yolunda ilerleme kaydedip değiştiğini gördüğünde, onun aynı zamanda kendilerinin geleneksel değerlerini reddettiğini ve artık o değerlere dikkat etmediğini de anlayacaktır. Seddon, Sandbach'tan aradaki ayrımı ortaya koyan özet niteliğinde bir alıntı yapar: "Bilge para değil, gerçek değer olan erdem konusunda zengindir, fiziksel olarak değil, zihniyle güzeldir, köle olsa bile düşüncelerine hâkim olduğu için özgürdür. Sadece o kraldır, zira kral iyi ve kötüyü bilmesi gereken ideal yönetici anlamındadır. Sadece o kâhin, şair, hatip ve komutandır, zira sadece o makul sonuçlara ulaşmak için benimsenmesi gereken ilkeleri nasıl benimseyeceğini bilir. Madalyonun diğer tarafında ise bilge değil, korkularına ve arzularına köle olan sıradan bir insan, inançları halüsinasyon olan bir deli, eğlenmek için gerçek bir nedeni olmayan sefil bir insan bulunur. Hiçbir şey ona fayda sağlamaz, hiçbir şey ona ait değildir, hiçbir şey ona uymaz, zira erdemden başka hiçbir şey fayda sağlamaz, ki o da erdemden yoksundur, kendisinden alınamayacak hiçbir şeyi yoktur, erdem dışında hiçbir şey sahip olunmaya uygun değildir." Bkz. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 92-93; F. H. Sandbach, *The Stoics* (London: Duckworth, 1989), 43-44. Felsefeyle ilgilenen insanların toplum tarafından kötü karşılanabileceği düşüncesini Seneca'da da buluruz. Lucilius'a yazdığı ahlak mektuplarının beşincisinde öncelikle içi boş filo-

zof veya bilgelik görüntüsünün toplumda uyandıracağı nefrete dikkat çeker. Buna göre bilge olmadığı hâlde bilge gibi görünmeye çalışan, bu yüzden pejmürde bir kılık, uzun saç, bakımsız bir sakal ile ortalıkta dolaşan, Kinik geleneği hatırlatacak şekilde yere serili yatağıyla dünyayı umursamıyormuş gibi davranan insanları eleştirir. Ayrıca Seneca radikal bir yaşam tarzı olmasa bile avamdan az da olsa farklı giyinen ve davranan gerçek filozof veya bilgenin de avamın tepkisini çekeceğini belirtir. Ona göre ölçülü bir şekilde ele alınan "felsefe" adı bile avamda nefret uyandırmaya yeter. Ancak Seneca bu noktada filozof ile avam arasındaki bu sorunlu ilişkiye avamın eğitilme zorunluluğu açısından yaklaşır. Filozoftan nefret eden veya korkan avamın davranışı öğretmenden nefret eden veya korkan öğrencinin okuldan kaçmasına benzer. Burada avam âdeta toplumsal sağduyudan yoksun olan, değer yargılarını başkalarıyla uzlaşarak oluşturmayan bir kitledir, buna karşın filozoflar tam ters bir karaktere sahip olan ayrı ve üstün bir sınıftır. Dahası felsefe halka dönük bir zanaat değildir (*Epistulae Morales* 16.3). Bu konuyla ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. C. Cengiz Çevik, "Seneca'ya Göre Filozofun Avama ve Aktif Politikaya Karşı İdeal Tutumu," *Uluslararası İstanbul Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Çağdaş Etik ve Politik Felsefe*, ed. M. Ertan Kardeş - N. Yıldız (İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2018), 71-87.

XXIII

48 **planını mahvetmişsin demektir:** ἔνστασις (enstasis) "köken, başlangıç" anlamlarından hareketle başlangıçta benimsenerek uygulamaya konan "plan" anlamındadır. Başarılı bir eğitim ve alıştırmayla uygulanacak

olan Stoacı yaşam planı, Seddon'a göre soğukkanlılık, korkusuzluk, özgürlük, tutkusuzluk ve sükûneti amaçlar (*Dissertationes* 2.1.21; 1.4.3; 3.22.19-22). Bkz. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 94. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, insan bu amaç doğrultusunda dışsal unsurları doğru değerlendirmeli ve görünümlere kapılmamalı. Bkz. I.5. Görünümle ilgili olarak karş. VI; XVI; XVIII; XIX; XX; XXXIV; XLV. XVIII; XIX; XX.

49 **birine filozof görünmek istiyorsan, kendine görün, bu yeterli olacak:** Epiktetos *Dissertationes* 4.8.4-24 arasında filozofun müzisyen ve marangoz gibi sanatçı ve zanaatkârlardan farklı olarak eylemleriyle toplumda kendi uzmanlık alanlarını, yani felsefeyi tartışmaya açtıklarını anlatır. Başkalarına filozof görünmek sorumluluk ister, felsefeye kara çalmak isteyen insanlara koz verilmemelidir, bu yüzden insanın filozof olduğunu başkalarından saklaması ya da en azından bununla gösteriş yapmaması gerekir. Epiktetos filozof olduğunu uzun süre insanlardan saklayan Euphrates'ten alıntı yapar. Buna göre bu davranış filozofun yararına olmuştur, zira davranışlarını izleyicilerin, yani diğer insanların yargısına göre değil, kendi yargısına göre belirlemiştir, ne yaptıysa sadece kendisi ve tanrı içindir, dahası bir mücadeleden söz edilecekse, bu başkasıyla değil, sadece kendisiyle girişiğii bir mücadeledir. Euphrates örneğiyle ilgili olarak bkz. XXIX.4. Karş. *Dissertationes* 3.21.23.

XXIV

50 [1] **saygınlığım olmadan yaşayacağım, hiçbir yerde, hiç kimse olacağım:** İnsan yüksek bir makama getirilmediğinde, toplumda saygınlığı olmayan, değersiz (ἄτιμος) biri olduğunu düşünerek kendisini mutsuz etmemelidir.

Metnin devamından da anlaşıldığı gibi, insanın makam saygınlığını arzulaması için hiçbir makul gerekçe yoktur. Bu bölüm üstü örtük bir şekilde insanın sadece felsefe yoluyla kendi ahlak duyuşunu geliştirmesi gerektiği yönündeki Stoacı mesaja eklemlenmektedir. Bkz. IV. Karş. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 97. "Hiçbir yerde, hiç kimse" olarak çevirdiğimiz οὐδεὶς οὐδαμοῦ tabiri ruhun ebedî varoluşuna karşın bedenin ölümle birlikte yeryüzünün hiçbir yerinde bulunmaması durumunu anlatır. Benzer kullanım için bkz. Marcus Aurelius 8.5; 12.21. *Dissertationes* 3.26.34-35'te de şöhret, para ve makam küçümsenir, insan kendisine bağlı olmayan bu şeylere değil, kendisine bağlı olan şeye, yani onlarla ilgili yargılarına odaklanmalıdır. Makamlara dayalı saygınlığın küçümsenmesi Seneca'da da karşımıza çıkar, ona göre avamın onurları ile verdiği zararlar bir tutulmalıdır (*De Constantia Sapientis* 19.1). Bir mektubunda ise "Değerini ölçmek istiyorsan, parandan, evinden ve saygınlığından sıyrıl ve kendi içine bak," diyerek Lucilius'u özünü araştırmaya davet eder (*Epistulae Morales* 80.10). Karş. *De Consolatione ad Marciam* 10.1.

51 [2] **kim kendisine ait olmayan bir şeyi başkasına verebilir**: Makamlar ve onurlar gelip geçicidir, daima birine ait değildir. Birisi dostuna yardım etmek veya devlete hizmette bulunmak için bir makama getirilmek istiyorsa, başkasının da aynı makamda benzer bir hizmet verebileceğini düşünmelidir. Bu, bireyin iyi bir amaç için bile makam ve onurlara muhtaç olmadığı düşüncesine eklemlenebilir.

XXV

52 [1] **sana bağlı olmayan şeyleri elde etmek istediğinde başkalarının yaptığını yapmıyorsan, başkalarıyla eşit**

pay almaya layık görülmezsin: İnsana bağlı olmayan şeylerle ilgili olarak bkz. I- II.1; XIV; XIX; XXIV.1-2; XXXI.2; XXXII.1; L. Bu bölümde genel olarak insana bağlı olmayan toplumsal saygınlık ile kişisel ahlak duyuşu arasında bir tercih yapılması gerektiği düşüncesi savunulmaktadır. Toplumsal saygınlık kazanmak isteyen biri ahlak duyuşundan taviz vermek zorundadır, böyle bir taviz vermeden saygınlığa ulaşmadığı için şikâyet etmeye hakkı yoktur. Genel bir değerlendirme için bkz. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 100-103.

53 [3] **obolos:** Bir ağırlık ve para birimi.

XXVI

54 **kendi çocuğu öldüğünde "vah başıma gelen!" diye isyan eder:** Bkz. III; XI; XIV-XV; XVIII.

XXVII

55 **Nasıl ki gözden kaçırılsın diye işaret verilmezse, kötülüğün doğası da evrende aynı şekilde ortaya çıkmaz:** Anlaşılması zor olan bu cümlede esas olarak evrende kötülüğün olmadığı, hiçbir şeyin kendi başına kötü olmadığı anlatılmaktadır. Bir şeyin farkına varılması için işaret verilir, işaret başka bir şeyi göstermek için vardır. Aynı şekilde doğada kötüymüş gibi duran her şey başka bir şeyin, muhtemelen evrensel akıl, düzen ya da iyiliğin işaretidir. Benzer bir yorum için bkz. Stephens, *Stoic Ethics*, 132; Epiktetos, *Discourses, Books 3-4. Fragments. The Encheiridion*, 506, n.1; Epictetus, *How to Be Free: An Ancient Guide to the Stoic Life*, çev. A. A. Long (Princeton - Oxford: Princeton University Press, 2018), xxvi. Boter sadece bu cümleyi yorumladığı makalesinde Epiktetos'a göre evrendeki iyinin ὑπόστασις

(hypostasis) yani "öz", kötünün ise παρυπόστασις (parypostasis) yani "başka bir şeyle eşgüdümlü olan, paralel şey" olduğunu söyler. Bkz. G. J. Boter, "Epictetus, Encheiridion 27," *Mnemosyne*, 45.4 (1992): 473. Bu kötünün ayrı bir varoluşa sahip olduğunu göstermez, sadece iyinin yanlış algılanmasının yarattığı bir görüntü, başka deyişle işaretin yanlış yorumlanmasının bir ürünüdür. Hiçbir şeyin kendi başına kötü olmaması durumu olgunun kendisinin değil, onunla ilgili kanaatin insanı incittiği yönündeki yaklaşıma bağlanabilir. Bkz. I.3; V; XVI; XX. Kapsamlı bir analiz için bkz. Boter, "Epictetus, Encheiridion 27", 473-481.

XXVIII

56 **bedeniniz karşınıza çıkan birine teslim edilirse:** Burada bedenin başka birine teslim edilmesi bedenin kontrolünün başka birine verilmesi, yani hapse düşmek, askere alınmak ya da köle yapılmaktır. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 109.

57 **hele ki size hakaret ettiğinde rahatsızlık veriyor ve canınızı sıkıyorsa?:** Stoacılara göre hakaret rahatsız edici olmamalıdır, burada bu yaklaşımla çelişen bir cümle olduğu düşünülebilir. Bkz. XX; XLII. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 109-110.

XXIX

58 **XXIX:** Bu bölüm *Dissertationes* 3.15'le büyük ölçüde aynıdır. Bkz. Epiktetos, *Discourses, Books 3-4. Fragments. The Encheiridion*, 506, n.2; Epictetus, *How to Be Free*, lii.

59 [2] **Olimpiyat oyunlarında kazanmak mı istiyorsun?:** Epiktetos bu bölümde genel olarak bilgelik yolunda iler-

lemek için göze alınan disiplini Olimpiyat oyunlarında kazanmak için gerekli olan disipline benzetmektedir. İnsan her iki hedef için de öncesinde ve sonrasında nelerin kendisini beklediğini ve kendi kapasitesini düşünmek zorundadır, aksi hâlde girişimi yarım kalacaktır. Benzer anlatılara başka yerlerde de rastlarız. *Dissertationes* 3.22.51-52'de insana aynayla omuzlarına bakması, belini ve kalçasını incelemesi önerilir. Olimpiyat oyunu hafife alınacak bir mücadele alanı değildir. Bununla birlikte 1.24.1-2 ve devamında insanın karşılaştığı zorlukların onun nasıl biri olduğunu gösterdiği söylenir. İnsan bir zorlukla karşılaştığında, tanrının bir beden antrenörü gibi kendisinin sağlam olup olmadığını denediğini düşünmelidir. Bu noktada Olimpiyat şampiyonu olmak isteyenin de bunun ter dökmeden olmayacağını bilmesi gerektiği belirtilir. Başka Olimpiyat bahisleri için bkz. 1.2.26; 3.4.11; 3.24.52; 3.25.4; 4.4.25.

60 [2] **rakibinin yanında yeri kazabilir:** Burada muhtemelen müsabaka öncesinde kumu veya çamuru kazma eylemi kastedilmektedir (Epiktetos, *Discourses, Books 3-4. Fragments. The Encheiridion*, 101, n.3). Karş. Diogenes Laertios 6.27.

61 [2] **kırbaçlanabilir:** Burada müsabakada faul yapmanın cezası olarak kırbaçlanma kastedilmektedir (Epiktetos, *Discourses, Books 3-4. Fragments. The Encheiridion*, 101, n.4). Bkz. Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 115.

62 [4] **bazı insanlar ... birinin Euphrates gibi konuştuğunu duyduğunda ... kendileri de filozof olmak ister:** Euphrates, İmparator Hadrianus döneminde yaşamış olan ünlü bir Stoacı filozof ve öğretmendir. Philostratos'un bildirdiğine göre Tyroslu (*Vita Sophistarum* 1.7; *Vita Apollonii* 1.13), Byzantiumlu Stephanus'un bildirdiğine göre Epiphaneialı, Eunapius'un bildirdiğine göreyse

Mısırlıydı. Dio Cassius'un anlattığına göre (69.8) yaşlılığında ağır bir hastalık geçirdiği zaman İmparator Hadrianus'tan izin isteyip zehir içerek yaşamına son verdi. Euphrates yaşadığı dönemin önemli hatip ve filozoflarından biriydi. Bkz. Marcus Aurelius 10.31. Buna karşın Epiktetos'un başka bir yerde söylediğine göre uzun bir süre insanların kendisinin bir filozof olduğunu bilmesini istememiş ve bunun için çaba sarf etmiştir, zira bu sayede insanlar tarafından hareketlerinin takip edilememesini sağlamış, eylemlerini sadece kendisi ve tanrı için sergilemek istemiştir (*Dissertationes* 4.8.17-18). Başkasına filozof görünme isteğiyle ilgili olarak bkz. XXIII; XLVI. Ancak Romalı yazar Genç Plinius'un Euphrates'le ilgili anlattıkları Epiktetos'un anlattıklarından farklıdır. Genç Plinius Syria'da görevliyken Euphrates'i tanımış ve onunla yakın bir dostluk kurmuştu, dolayısıyla bu filozofla ilgili en önemli kaynaklarımızdan biri odur. Nitekim bir mektubunda (1.10) onun dış görünüşü ve retorik yeteneğiyle ilgili detaylı bilgi verir. Onun tasvirine göre Euphrates filozoflara özgü sakalı ve gösterişli retoriğiyle filozof olduğunu saklama telaşı olmayan, Gretchen Reydams-Schils'in tabiriyle, "canlı bir ilan tahtası (billboard)" gibidir. Bkz. "The Stoics," *The Oxford Handbook of the Second Sophistic,* ed. Daniel S. Ritcher - William A. Johnson (Oxford: Oxford University Press, 2017), 534.

63 [6] **karşılaştığın herkes sana gülüp seninle alay edecek:** Aynı konu için bkz. XXII.

64 [7] **ya bir filozof ya da sıradan bir adam karakterine bürün:** Benzer bir yaklaşım XXXIII.1'de de sergilenir.

XXX

65 **uygun tutumlar genel olarak toplumsal ilişkilerle ölçülür:** Yunancada "insana uygun düşmek, yakışmak,

onun görevi olmak" anlamındaki καθήκειν (kathekein) fiilinden (Herodotos 7.22) türemiş olan κατήκον (kathekon) kelimesi (çoğulu κατήκοντα, kathekonta) "uygun tutum, eylem" anlamında olup Stoa felsefesinin merkezî kavramlarından biridir. Diogenes Laertios'un da (7.108 = SVF 1.230; 3.493) bildirdiği gibi bu terimi ilk kullanan Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon'dur. Aynı yerde, kendi başına doğadaki işleyişlere uygun olan tutum ve eylemleri (ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς) ifade ettiği söylenir. Bunlar Stobaios'un tabiriyle insan yaşamındaki akılla (λόγος) uyumlu olan tutumlardır (*Eclogae* 2.7.8 = SVF 1.230; 2.85.13 = SVF 3.494; 2.86.10 = SVF 4.499; 2.93.14 = SVF 4.500). Karş. Cicero, *De Finibus* 3.58; *Academica Posteriora* 1.37 = SVF 1.231. Başka deyişle "uygun tutumlar" doğa örnekliğinde insanın sergilemesi gereken, akla uygun tutumlardır. Burada akla uygunluk ölçütü önemlidir, zira ahlaki açıdan doğru davranışların akla uygun olması gerekmektedir. Nitekim Khrysippos'un bağlamında aklı olmayan, aptal birinin her eylemi ahlaki açıdan kusurludur, onun tek uygun tutumu hayatta kalmaktır (Plutarkhos, *De Stoicorum Repugnantiis* 1039d = SVF 3.761; Rist, *Stoic Philosophy*, 240). İnsan, Cicero'ya göre kendinde iyi ve erdemli olmayan, ne iyi ne kötü kategorisinde yer alan (*De Finibus* 3.58) bu uygun tutumları sergilediğinde erdemli davranmış olur. Bu tutumların toplumsal ilişkilerle ölçülmesinin nedeni insanın ancak kendine, diğer insanlara ve genel olarak bulunduğu topluma karşı ödevlerini yerine getirdiğinde doğadaki işleyişlere ve akla uygun davranmış olacağıdır. Başka deyişle uygun tutum bilinci doğal bir içgüdü veya dürtü yerine, aklın başlangıç noktası kabul edilmesinden doğar. Bkz. A. A. Long, *Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), 190.

Bu yüzden Cicero bu terimi Latinceleştirirken daha çok toplumsal bağlamda "yükümlülük" olarak çevirebileceğimiz *officium* terimini tercih etmiştir. Cicero'ya göre (*De Finibus* 3.20) uygun tutum veya *officium*, şeylerin başta "doğaya göre" (*secundum naturam*) ölçütüyle değerlendirilmesini gerektirir, bu bağlamda ilk uygun tutum veya yükümlülük, onun kendisini doğal durumunda muhafaza etmesidir, çünkü akla uygun olan da budur. Başlangıç ilkesi olarak doğaya uygun olanların korunması, aykırı olanların bırakılması gerekir, bunlar temelde seçme (*selectio*) ve reddetme (*reiectio*) eylemleridir: Seçme eylemi doğa örnekliğindeki uygun tutum veya yükümlülükle gerçekleşir, "neye gerçekten iyi denebileceğinin anlaşılması" buna bağlıdır. Epiktetos'un buradaki bağlamında uygun tutumların genel olarak toplumsal ilişkilerle ölçülmesi de Cicero'nun açıklamasıyla uyumludur. Toplumsal bir varlık olan insanın doğanın örnekliğindeki erdemli davranışlarının önünü açacak olan uygun tutumlarını sergileme alanı toplumdur, aynı nedenden ötürü ahlak için toplumsal ilişkilere ihtiyaç vardır. Toplumdaki her olay ve koşul kendi içinde bireye uygun tutumdan hareketle erdemli davranma fırsatını doğurur. Metindeki örnekle söylersek, babasının veya kardeşinin kötülük yapması bireyi kendi uygun tutumundan hareketle erdemli davranma yükümlülüğünden kurtarmaz. Epiktetos'un *Dissertationes*'teki uygun tutumla ilgili ifadeleri de bu minvaldedir, örneğin 3.2.4'te insanın bir heykel gibi hissetmemesi, doğal yapısını ve tanrılara tapan biri, bir oğul, bir kardeş, bir baba ve bir vatandaş olarak kurduğu ilişkileri koruması gerektiğini belirtir. 4.4.16'da uygun tutum üzerine yazılmış bir eser sayesinde toplumdaki ilişkilerimizi hatırlayabileceğimiz, akılla çelişen ve uygun tutum ilkelerine aykırı hiçbir şey yapmayacağımız söylenir. 4.12.16-

18'de de kim olduğumuzu, hangi adı taşıdığımızı bilmemiz ve uygun tutumlarımızı toplumsal ilişkilerimizin ihtiyaçlarına göre yönlendirmemiz gerektiği belirtilir: Buna göre şarkı söyleme, oyun oynama, şaka yapma vs. her eylem için doğru zamanı seçmeli, kendimizi küçümsememeli, başkalarının bizi küçümsemesine izin vermemeli, kiminle ne zaman ilişkiye gireceğimizi iyi belirlemeli, bize uygun olan karakteri korumalıyız. Bu ilkelerden saptığımızda sadece dışarıdan değil, eylemin kendisinden kaynaklanan ağır bir bedel ödemek durumunda kalırız. Stoa felsefesinde uygun tutum anlayışıyla ilgili farklı yaklaşımlar ve ileri okuma için bkz. J. Brun, *Stoa Felsefesi*, çev. M. Atıcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 109-110; B. Inwood, *Ethics and Human Action in Early Stoicism* (Oxford: Clarendon Press, 2004), 200 vd.; Rist, *Stoic Philosophy*, 13-14; 49; 69; 97-111; 193; 197; Long, Hellenistic Philosophy, 187-188; 190-192; 203-204; 213-215; T. Brennan, "Reasonable Impressions in Stoicism," Phronesis 41.3 (1996): 318-34.

66 **ahlak duyuşun:** Bkz. IV; IX; XIII.

67 **sen sadece sana zarar verildiğini düşündüğünde zarar verilmiş olacaksın:** Bkz. I.3; V; XVI; XX.

XXXI

68 [1] **tanrılara:** Epiktetos burada tanrı yerine çoğul olarak "tanrılar" kavramını kullanır. "Tanrılar" terimi ile "tanrı" ve "Zeus" terimleri Stoa felsefesinde birbirleri yerine kullanılabilmekte, aynı kutsal iradeyi temsil etmektedir (Seddon, *Epictetus' Handook and the Tablet of Cebes*, 120).

69 [1] **tanrıları asla suçlamayacak, onları seni umursamadıkları gerekçesiyle hatalı bulmayacaksın:** Bkz. I.3; V; XI; XIV; XLVIII.2.

70 [2] **sana bağlı olmayan şeylerle ... sana bağlı olan şeylerle:** Bkz. I-II; XIV; XIX.2; XXIV.1-2; XXV.1; XXXII.1; XLVIII.3.

71 [4] **Polyneikes ile Eteokles'i:** Bunlar Thebai kralı Oidipus'un oğullarıdır. Babalarının ardından kral olmak için birbirleriyle dövüşerek ölmüşlerdir. Epiktetos *Dissertationes* 2.22.13-16'da da bu iki kardeşi aynı hikâye ve mesajla anar. Aynı ana ve babadan doğmuşlar, birlikte büyümüşler, yaşamışlar, oynamışlar, uyumuşlar, birbirlerini öpmüşler, ama iki köpeğin bir parça eti paylaşamaması gibi krallığı paylaşamamışlardır. Epiktetos aynı yerde her canlının, hiçbir şeye kendisine bağlandığı gibi bağlanmamasının genel bir ilke olduğuna dikkat çeker. Kardeşi, babası, çocuğu, sevdiği ya da kendisine âşık olan biri, kim olursa olsun, çıkarına engel olduğunda insan ondan nefret eder ve suçlar. Karş. Euripides, *Phoenissae*, 621 vd. 4.5.29'da da bir insanın başkasına zarar vermesinin veya yardım etmesinin kendisinden değil, bu eylemlerle ilgili kanaatlerinden (δόγμα) kaynaklandığı söylenir. Nitekim yine aynı yerde belirtildiğine göre Polyneikes ile Eteokles'i birbirine düşüren de onların krallıkla ve sürgünden kaçınmayla ilgili kanaatidir. Bu kanaat düşüncesiyle ilgili olarak bkz. XVI; XX; XLV. Karş. Long, *Epictetus*, 228-229; Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 123.

XXXII

72 [1] **kehanet ilmine başvurduğun zaman:** Epiktetos'a ve diğer Stoacılara göre kehanet konusu için bkz. XVIII. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 124-127.

73 [3] **Sokrates'in insanlardan gitmelerini istediği durumlarda kehanete git:** Sokrates'in kehanetle ilgili yakla-

şımına *Dissertationes*'te değinilmez, sadece burada geçer. Boter'e göre bu anlatı ya *Dissertationes*'in kayıp kitaplarından birinde bulunur ya da Arrianos tarafından eklenmiştir. (Bununla birlikte aynı yazar bu bölümün *Dissertationes* 2.7'nin bir özeti olduğunu savunur.) Bkz. G. Boter, "From Discourses to Handbook: The Encheiridion of Epictetus as a Practical Guide to Life," *Knowledge, Text and Practice in Ancient Technical Writing*, ed. M. Formisano - P. van der Eijk (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 173. Bu anlatı Epiktetos dışında Ksenophon, *Memorabilia* 1.1.6-9'da da geçer, burada belirtildiğine göre Sokrates dostlarına şüpheye yer olmadığında en iyisi olduğunu düşündükleri şeyi yapmalarını öğütler, ancak ne yapmaları gerektiğini bilmediklerinde de onları kehanet merkezine göndermiştir.

74 [3] **Pytholu Apollon'a uy, zira o, dostu öldürülürken yardım etmeyen adamı tapınaktan kovmuştu:** Pytho (Πυθώ) Delphoi kehanet merkezinin bulunduğu bölgenin adıdır, bu yüzden burada tapınılan ve kendisine danışılan tanrı Apollon bazen "Pytholu" anlamında Pythios (Πύθιος) sıfatıyla birlikte anılır. Burada anlatılan hikâyenin antik literatürde iki farklı anlatımı vardır. Bunlardan ilki Simplicius'un Enkheiridion yorumunda (111.10 vd.) geçer, buna göre iki adam Delphoi kehanet merkezine gelirken bir çeteyle karşılaşır, biri öldürülürken diğeri kaçar ya da arkadaşına yardım etmez. Hayatta kalan adam tapınağa geldiğinde tanrı şöyle diyerek onu kovar: "Arkadaşın ölürken yanında olduğun hâlde ona yardım etmedin, lekelendin, bu sunağı terk et!" Yine Simplicius'un bunun devamında anlattığı (111.25 vd.) ve Aelianus, *Varia Historia* 3.44'te de geçen diğer versiyona göre bir kasaba halkı üç arkadaştan oluşan bir heyeti bir konuda danışmaları için Delphoi

kehanet merkezine yollar. Heyet Delphoi'a vardığında bir çetenin saldırısına uğrar ve arkadaşlardan biri kaçar, çete üyeleriyle dövüşen diğer iki arkadaştan biri diğerini korumak isterken yanlışlıkla öldürür. Kâhinin huzuruna yeniden çıktıklarında bildirilen kehanete göre kaçan kişi arkadaşı ölürken yardım etmediği için tapınaktan kovulur, arkadaşını yanlışlıkla öldüren ise bu eylemi onu korumak için yaptığından kovulmaz, aksine kan bulaşan ellerinin eskisinden daha temiz olduğu bildirilir. Başka deyişle niyeti iyi olduğu için kötü eylemi cezasız kalır, nitekim Simplicius doğru ve yanlış tutumların insanların eylemlerine değil, ahlak duyuşlarına dayandığını belirtir. Bkz. Simplicius, *On Epictetus Handbook 27-53*, 86-87. Seddon'ın da bildirdiği gibi (*Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 126), Epiktetos'un öğrencileri bu hikâyeyi veya en azından bir versiyonunu biliyor olmalıydı.

XXXIII

75 [1] **belli bir tarzı ve karakteri benimse:** Karş. XVII; XXIX.

76 [7] **gösteriş ve şatafata yarayan şeyleri dışla:** Gösteriş ve şatafat Stoa felsefesinde en önemli ahlak kusurlarından sayılır. Khrysippos ideal devletinde şatafata yer vermez, vatandaşları hazza dayalı yaşamdan uzak tutmak ister (Plutarkhos, *De Stoicorum Repugnantiis* 1044b-d). Musonius'a göre gösteriş bedeni ve ruhu bozar (Stobaios, *Eclogae* 29.75). Bkz. Arnold, *Roman Stoicism*, 362. Şatafat (*luxuria*) ise daha çok Seneca'nın eserlerinde sıklıkla sahte iyi yaşam arzusuyla doğaya aykırı olarak gelişen bir ahlak kusurudur. Bkz. Seneca, *Consolatio ad Helviam* 6.2; *De Vita Beata* 6.1; 10.2; 11.4; 25.2; *De Tranquillitate Animi* 1.9; 3.3; 9.2; *Epistulae*

Morales 119-14; 82.2; 90.19; *Naturales Quaestiones* 3.17.2 vb.

77 [8] **evlilikten önce cinsel ilişkiden olabildiğince uzak dur:** Epiktetos'un ve diğer Stoacıların evlilikle ilgili görüşleri için bkz. III.

78 [8] **içinde olmadığın ilişkilerden çok bahsetme:** Bkz. X.

79 [11] **halka açık okumalara:** Roma'da eski bir âdet olarak yeni yayımlanan kitaplar halka açık düzenlenen toplantılarda okunurdu.

80 [12] **Sokrates veya Zenon ne yapardı?:** Seddon'ın da söylediği gibi, Epiktetos'a göre "Sokrates ve Zenon kusursuz ya da en azından kusursuz olmaya en yakın olan bilgelerdi, eğer onların davranışlarının nasıl olduğunu ve bunun nedenini bilirsek, bizi aynısını yapmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur." Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 130. Sokrates'le ilgili olarak bkz. Metin ve Açıklamalar V; XXXII.3; XLVI.1; LI.3. Stoa felsefesinin kurucusu olan Zenon'la ilişkilendirilen konular için bkz. Açıklamalar I.1; 2.5; III; VI; IX; X; XV; XXX.

XXXIV

81 **bir hazzın görünümüyle karşılaştığında:** Görünümle ilgili olarak bkz. I.5. Diğer kullanımlar için bkz. VI; X; XVI; XVIII; XIX; XX; XLV.

XXXVII

82 **gücünü aşan bir rol üstlenirsen:** Rolle ilgili olarak bkz. XVII.

XXXVIII

83 **yönetici ilkeni:** Bkz. XXIX.

XL

84 **hanımefendi:** Burada geçen κυρία (kuria) kelimesi "hanımefendi, evin hanımı, sahibe" anlamındadır. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 141-142. Epiktetos on dört yaşın fiziksel olgunluğuyla ilgili olarak medikal ve popüler görüşü tekrarlamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. L. Caldwell, *Roman Girlhood and the Fashioning of Femininity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 15 ve n.2.

85 **kızların sadece namuslu ve ölçülü kişiler olarak göründüklerinde gerçekten onurlandırılacaklarını anlamalarını sağlamak bizim için uğraşmaya değer bir konudur:** Stoacıların genç erkeklerin daha güzel görünmek için süslenip makyaj yapmasını bedenin görünüşüne aşırı önem verme ve kadınsılık olarak görüp eleştirdiği açıktır. Bununla birlikte Grahn-Wilder'in bildirdiği gibi, Stoacıların aynı eleştiriyi kadınlara da yöneltmiş olabileceği düşünülebilir. Nitekim yazar Epiktetos'un buradaki yaklaşımını da bu eleştirinin bir örneği olarak ele alır. Bkz. M. Grahn-Wilder, *Gender and Sexuality in Stoic Philosophy* (New York: Palgrave Macmillan, 2018), 118-119. Ancak buradaki eleştirinin doğrudan kadınlara yönelik olmadığı açıktır, kadınların süslenme ve tüm umutlarını buna bağlamasının nedeni erkeklerin onlara sadece cinsel partner olma rolünü yüklemiş olmasıdır. Epiktetos'un kızların namuslu ve ölçülü kişiler olarak göründüklerinde onurlandırılacakları ve bunun onlara öğretilmesinin uğraşmaya değer bir konu olduğu yönündeki yaklaşımı Grahn-Wilder'in aynı yerde haklı olarak belirttiği gibi eril bakış açısının ürünüdür. Bununla birlikte Epiktetos'un kadının rolüne ilişkin buradaki hassasiyetinin Stoa felsefesinde bir arka planı olduğunu da söyleyebiliriz. Buna göre kız çocuklar da erkek

çocuklar gibi eğitilmelidir, zira doğa yavru hayvanların eğitiminde cinsiyet ayrımı olmadığını örnek olarak önümüze koymuştur. Bu yüzden erdemlerin uygulamaya dökülmesini hedefleyen eğitim kadınlar için de, erkekler için de aynıdır. Bu, kökü Kinizmde bulunan (örneğin bkz. *Dissertationes* 3.22.81-82) doğa örnekliğindeki, kimileyin toplum yasalarıyla çelişebilen evrensel yasalara uygun ahlak arayışının doğal bir sonucudur, buna göre ahlak ilkeleri her iki cinsiyet için de geçerlidir. Ancak kadın ile erkek arasında toplumda üstlendikleri rol açısından farklılıklar bulunduğundan, birbirlerinden farklı hizmetler için eğitilmeleri de doğaldır. Elbette bu Stoa felsefesinin toplumla ve toplumsal rollerle çatışmamayı da öngören, daha rafine yaşam anlayışının Kiniklerin marjinal yaşam anlayışından ayrıldığı noktadır. Epiktetos'a da örnek olduğunu düşünebileceğimiz ve belki de Stoa felsefesinde etiğin eylem üzerindeki etkisini en güçlü şekilde vurgulamış olan Musonius'a göre bir kadın evin düzenini sağlamayı öğrenmek için bilgeliğe, köleleri yönetebilmek için adalete, kendisini ölçülü ve başkalarını da düşünen biri kılacak ağırbaşlılığa ihtiyaç duyar. Cesaret erdemi de ölçüsüz eylemlerde bulunmaması için erkeğin olduğu kadar kadının da ihtiyaç duyduğu bir erdemdir. Kadın da erkek gibi acıya katlanmayı, ölümden korkmamayı ve başına gelen olaylar karşısında yürekli olmayı, kötü alışkanlıklar edinmemeyi, eşitliği ve iyi niyeti sevmeyi, erkeğe ve kadına zarar vermemeyi bilmelidir (Musonius'a atfen, Stobaios 2.31.123; Arnold, *Roman Stoicism*, 362-363). Epiktetos'un bağlamından hareketle, kızların Romalı ahlakının bir parçası olarak eğitilmesiyle ilgili olarak bkz. Caldwell, *Roman Girlhood and the Fashioning of Femininity*, 16-17; Musonius'un bağlamı için bkz. aynı eser, 19-22. Burada ele aldığımız konuları da kapsayan

Kinik ve Stoacı düşüncelerin feminizm açısından önemi için bkz. L. Hill, "The First Wave of Feminism: Were the Stoics Feminists?," *History of Political Thought* 22.1 (2001): 13-40.

XLI

86 **tüm dikkatini zihnine vermelisin:** Ruh ve beden ikiliği bağlamında (ölümün korkutucu olmadığı görüşünden hareketle bkz. V) bedensel yaşam geçicidir, dahası insanın asıl varlığı bedenine değil, ebedî yaşamı deneyimleyecek olan ruhuna dayanır, dolayısıyla zihni bırakıp bedene odaklanması insan için yanlış bir tavırdır. Epiktetos bedeni bile insana ait olmayan, dolayısıyla ona bağlı olmayan bir şey olarak görmektedir, güzelleştirilmesi ya da geliştirilmesi gereken zihinsel bir unsur olarak ahlak duyuşudur. Bkz. IV. Beden konusuyla ilgili olarak bkz. I.1; IX; XVIII; XXXIII.7; XXXVI; XLVII.

XLII

87 **biri sana kötü davrandığında ya da senin hakkında kötü sözler söylediğinde:** Hakaret ve haksızlık konusuyla ilgili olarak bkz. XX; XXVIII. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 109-110; 144-145.

XLIII

88 **her şeyin iki kulpu vardır:** Burada kastedilen temelde her şeyin iki farklı şekilde değerlendirilebileceğidir. Bu bölüm önceki bölümde verilen mesajın örneğini içerir: Genel olarak metinde savunulan bir olgu ile olguya ilişkin kanaat arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Bu ayrımdan hareketle herkesin kendi düşünce ve ey-

leminden sorumlu olduğu, dolayısıyla başkasının kötü davranmasının veya hakaret etmesinin bireyi bağlamadığı savunulmaktadır. Kardeşin yanlış davranışta bulunması onun kardeş olduğu gerçeğinden önemsizdir. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 146.

XLIV

89 **nitekim sen mal varlığın ve belagatin değilsin:** Mal varlığı ve belagat yeryüzüne özgü olan diğer her şey gibi insanın kendisi olarak görülemez, onlar olmadığında da insanın varlığı sürer. Önemli olan insanın ahlak duyuşunu korumasıdır. Bkz. I.1; XVIII.

XLV

90 **bazı şeylerin görünümlerinden etkileniyor, başka şeylerle ilgili hüküm vermiş oluyorsun:** Burada görünümlerden etkilenip başka şeylerle ilgili hüküm vermek, olgunun kendisine değil, onun çağrıştırdığı başka bir şeye yönelmek anlamını taşır. Örnekler üzerinde durursak, çarçabuk banyo yapmak her durumda kötü banyo yapmak değildir, çok şarap içmek kötü şarap içmek değildir. Ayrıca Epiktetos burada olguların görünümlerinden ziyade nedenlerine odaklanmaya davet etmektedir. Görünümle ilgili olarak bkz. I.5.

XLVI

91 [1] **hiçbir koşulda kendine filozof deme ve eğitimsiz insanların arasında felsefi ilkelerinden fazla bahsetme, sadece ilkelerine uygun hareket et:** Bu XXIII'teki "Birine filozof görünmek istiyorsan, kendine görün, bu

yeterli olacak," sözüyle aynı mesajı içermektedir. Karş. XXIX.4. Başkalarına, ama özellikle de cahil insanlara filozof görünmesi veya filozof olduğunu söylemesi kişiye yarar sağlamaz. Bunun yerine felsefi ilkelerine uygun hareket etmesi gerekir. Cahil insanları ikna etmenin zorluğu ve onlarla nasıl ilişki kurulması gerektiğiyle ilgili olarak bkz. *Dissertationes* 2.12; 3.16. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 150-152; Long, *Epictetus*, 121. Bu konu bir sonraki bölümde de devam eder.

92 [1] **Sokrates'in gösteriş izlenimini nasıl yok ettiğini hatırla:** Bu örnek aynı bağlamda *Dissertationes* 4.8.22-24'te de verilir. Sokrates'le ilgili olarak bkz. V; XXXII.3; XXXIII.12; LI.3. Long'a göre Epiktetos burada Platon'un Protagoras diyaloğunun başına göndermede bulunmaktadır (Epictetus, *How to Be Free*, 163).

XLVII

93 **sadece bedensel ihtiyaçlarını karşılayarak sade bir yaşam sürmeye alışmışsan, bunu başardığın için böbürlenme:** Burada önceki bölümde yer alan gösterişten kaçınmayla ilgili mesajın devamı bulunmaktadır. Bir insanın başkalarına filozof görünmeyi istemesi ne kadar yanlışsa, sade bir yaşam sürdüğünü göstermeyi istemesi de o kadar yanlıştır. Epiktetos'un buradaki eleştirel yaklaşımı Platon'un Kinik Diogenes'e abartılı sade ve umursamaz yaşamından ötürü getirdiği eleştirileri hatırlatmaktadır, örneğin bir yerde Diogenes Platon'un gururunu ayaklar altına aldığını söylediğinde, Platon bunun da bir gurur olduğunu söylemiştir (Diogenes Laertios 6.25). Başka bir yerde ise Platon, Diogenes'e acıyanlara onun yanından uzaklaşmalarını söylemiştir, zira ona göre Diogenes yaşam tarzıyla şöhret peşindedir (Diogenes Laertios

6.41). Diogenes Platon'u pazar yerinde yemek yemeye çağırınca, Platon onun yapmacıksız görünen tavrını samimi bulmaz (Gnomologium Vaticanum 743n. 445). Bu alıntılar için bkz. G. Luck, *Köpeklerin Bilgeliği: Antikçağ Kiniklerinden Metinler*, çev. Oğuz Özügül (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 107-109. Aşağıdaki açıklama da bu Kinik bağlama uygundur.

94 **kollarını heykellere uzatma:** Epiktetos'un bu uyarısı Kinik Diogenes'e atfedilen, çileci yaşamdaki dayanıklılığı gösterme amacını taşıyan kışın soğuk heykellere sarılma hikâyesini anımsatmaktadır. Bkz. Diogenes Laertios 6.23. Karş. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 153; Epictetus, *How to Be Free*, 157. Eleştirilen çileci yaşamdaki dayanıklılık değil, onun gösterilmesidir. Burada sadece çileci yaşamdaki dayanıklılığın başkalarına gösterilmesi değil, bu eylemin kendisi de eleştirilmektedir. Nitekim Epiktetos *Dissertationes* 3.12.1-4'te de aşırı bulduğu bu eylemin doğal olmadığını söyler, 4.5.14'te de bunun doğa tarafından insana verilmiş bir yetenek olmadığını belirtir. Bu konuyu ele alan Seddon'a göre insan heykellere sarılma gibi eylemler yerine özgüvenini, güvenilirliğini sağlayacak yeteneklerine odaklanmalı ve görünümlerden doğru yararlanmayı öğrenmelidir (*Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 153-154). Kinik Diogenes'le ilgili olarak bkz. XV.

XLVIII

95 [1] **yararın ve zararın kaynağını kendinde değil, dışsal unsurlarda arar:** Bu konuyla ilgili olarak bkz. XIII; XVI.

96 [2] **kimseyi suçlamaz:** Suçlamayla ilgili olarak bkz. I.3; V; XXXI.1-2.

XLIX

97 **"Khrysippos üstü kapalı yazmasaydı, bu adamın kendisiyle övünecek hiçbir şeyi olmayacaktı"**: MÖ 280'de doğan Khrysippos Stoa felsefesinin erken döneminin en önemli filozoflarından biridir. Gençliğinde Atina'da üç önemli filozof vardı: Arkesilaos, Ariston ve Kleanthes. Bunların içinde en meşhuru Ariston'du ama Khrysippos onun okuluna katılmadı, zira "Çoğunluğa uysaydım, felsefe çalışmazdım," diyordu (Diogenes Laertios 7.182). Stoacı Kleanthes'in öğrencisi oldu. Günümüze ulaşmayan birçok eser yazdı, özellikle de diyalektik üzerine çalışıp Stoa öğretisini mantık yoluyla temellendirmeye çalıştı, bu çabasıyla öyle etkili olmuştur ki kendisinden sonra "Khrysippos olmasaydı, Stoa da olmazdı," dedirtmiştir (Diogenes Laertios 7.183; Arnold, *Roman Stoicism*, 91; Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 159). Diogenes Laertios 7.179-202'de Khrysippos'un yaşamını ve düşüncelerini aktarmaktadır. Epiktetos'un Khrysippos'un üstü kapalı yazdığıyla ilgili tespiti, Diogenes Laertios'un (7.180) filozofun yazı dilinin başarılı olmadığıyla ilgili tespitine uyar. Aynı şekilde Epiktetos *Dissertationes* 1.17.15-18'de de Khrysippos'u doğru yorumlayabilecek birini aradığını söyler. Khrysippos'un doğru yorumlanması erdeme ulaşmak açısından önemlidir: 1.4.6'da "Erdemin işi nedir?" sorusuna "mutlu yaşam" (εὔροια) yanıtını verir ve devamında Khrysippos'un birçok eserini okuyarak bilgi edinmenin erdem yolunda nasıl bir ilerleme (προκοπή) olduğu konusunu tartışmaya açar. Bu tartışma temelde erdem yolunda ahlaki gelişimin kendi başına bir hedef ve erdem olduğunu gösterir. Ancak açıkladığımız XLIX. bölümde bu gelişim ile bu gelişimi sağlayan bir örnek olarak Khrysippos'un kitaplarını okuyup yorumlama-

nın bir gurur vesilesi olmaması gerektiği söylenmektedir, bu iki durum arasındaki ayrıma dikkat çekilir. Dahası buradaki metnin devamında sadece yorumlama ile gururlanma, üstü örtük gramerci – filozof kıyası üzerinden yine üstü kapalı bir şekilde teorinin pratiğe aktarılması gerektiği fikrine eklemlenir. Khrysippos'un kitapları okunuyor ve yorumlanıyorsa, onlardaki ilkeler de yaşama aktarılmalı, başka deyişle erdem yolunda ilerleme kaydedildiği eylemle gösterilmelidir, okuma bunun için vardır. Nitekim 1.17.18'de söylendiği gibi, Khrysippos'a kendisi için değil, söyledikleriyle bizi doğayı örnek almaya yönlendirmesi için ihtiyacımız vardır. Karş. 1.11.10. Yine Epiktetos 2.14.35-36'da da birkaç giriş metni okuyan, Khrysippos'un bazı eserleri üzerinde çalışan, ama gerçek anlamda bir filozofun kapısından içeri girmeyen birinin kendisini filozof olarak değerlendirmesini eleştirir. Bu eleştiri 1.4.28; 2.19.14-15'te de tekrarlanır. Epiktetos ile Khrysippos'un felsefe zeminindeki ilişkisi için bkz. J. P. Hershbell, "Epictetus and Chrysippus," *Ilinois Classical Studies*, 18 (1993): 139-146.

98 **bu beni bir filozof değil de, bir gramerci yapmaz mı?**: Bu eleştirinin kaynağı için bkz. yukarıdaki açıklama ve benzer bir eleştiri için bkz. *Dissertationes* 2.17.34-36. Karş. 2.19.7.

L

99 **bu sana bağlı değildir**: İnsana bağlı olan ve olmayan şeyler için bkz. I-II; XII-XIII; XIX; XXIV.1-2; XV.1; XXXI.2; XXXII.1; XLVIII.3.

LI

100 [2] **Olimpiyat oyunlarındasın**: Olimpiyat oyunlarıyla ilgili olarak bkz. XXIX.2

101 [3] **henüz bir Sokrates değilsen bile, Sokrates olmayı isteyen biri gibi yaşamalısın:** Sokrates'le ilgili olarak bkz. V; XV; XXXII.3; XXXIII.12; XLVI.

LIII

102 [1] **Ey Zeus ve Kader ...** : Kleanthes; SVF I.527. Stoacı Kleanthes'in bazı şiir ve ilahileri günümüze ulaşmıştır, burada alıntılanan da onlardan biridir. *Dissertationes* 4.4.34'te Kleanthes'e atfedilen bu ilahinin 2.23.42 ve 3.22.95'te ilk dizesi, 4.1.131'de ise ilk iki dizesi geçer. Seneca da bu ilahiyi *Epistulae Morales* 107.11'de Latinceye çevirerek aktarır. Bkz. Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 160. Nasıl ki Khrysippos daha çok mantık çalışmalarıyla öne çıktıysa, Kleanthes de Stoa felsefesinin tanrıbilimsel temelini atan ilahileriyle öne çıkmıştır. Fragmanlar şeklinde günümüze ulaştığı kadarıyla Zenon'un tanrı ve tanrısal düzen inancı daha biçimsel ve tartışmaya açıktır, buna karşın onun öğrencisi olup ondan sonra okulun başına geçen Kleanthes buradaki ilahide de görülebileceği gibi aynı inancı coşkulu ve baskın bir dille aktarmıştır. Kleanthes'in anlattığı tanrı evrenin sadece yaratıcısı değil, aynı zamanda yöneticisidir, onun aklı evrene düzen ve uyum verir (Arnold, *Roman Stoicism*, 85). Tanrı aktif bir ilke gibi her olaya ve her nesneye müdahale eder, yeryüzündeki, gökteki ve denizdeki hiçbir şey onun yönlendirmesi olmadan gerçekleşmez, kötü insanların aptallıklarından ötürü yaptıkları hariç. İlahinin çevirisi için bkz. A. A. Long - D. N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers, 1: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 326-327. İleri okuma için bkz. T. Bénatouil, "How Industrious can Zeus be? The Extent and Ob-

jects of Divine Activity in Stoicism," *God and Cosmos in Stoicism*, ed. R. Salles (Oxford: Oxford University Press, 2009), 40 vd.; Seddon, *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes*, 166-167; Arnold, *Roman Stoicism*, 85-87; 89-90.

103 [2] **kaçınılmaz olana, gerektiği gibi uyanı ...** : Euripides, Fr. 965 Nauck.

104 [3] **ey Kriton ...** : Platon, *Kriton* 43d.

105 [4] **Anytos ve Meletus ...** : Platon, *Apologia* 30c-d.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Epiktetos, *Epicteti Dissertationes ab Arriano Digestae*. Ed. H. Schenkl. Leipzig: Teubner, 1894.

_____ (Epictetus) *Discourses, Books 1-2*. Çev. W. A. Oldfather. Loeb Classical Library 131. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

_____ (Epictetus) *Discourses, Books 3-4. Fragments. The Encheiridion*. Çev. W. A. Oldfather. Loeb Classical Library 218. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.

_____ (Epictetus) *Discourses, Book 1*. Çev. R. F. Dobbin. Oxford: Oxford University Press, 1998.

_____ (Epictetus) *Discourses, Books 1 and 2*. Çev. P. R. Matheson. Mineola: Dover Publications, 2004.

_____ (Epictetus) *Discourses, Fragments, Handbook*. Çev. R. Hard. Oxford: Oxford University Press, 2014.

_____ (Epictetus) *How to Be Free: An Ancient Guide to the Stoic Life*. Çev. A. A. Long. Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2018.

Aetius, "Text And Translation Aëtius Book II". *Aëtiana*. Ed. J. Mansfeld – D. T. Runia. Leiden, The Netherlands: BRILL, 2009.

Cicero, *On Ends.* Çev. H. Rackham. Loeb Classical Library 40. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

_____ *Tusculan Disputations.* Çev. J. E. King. Loeb Classical Library 141. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.

_____ *On the Nature of the Gods. Academics.* Çev. H. Rackham. Loeb Classical Library 268. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933.

Diogenes Laertios, (Diogenes Laertius) *Lives of Eminent Philosophers, Volume II: Books 6-10.* Çev. R. D. Hicks. Loeb Classical Library 185. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

Euripides, *Fragments: Aegeus-Meleager.* Ed. ve Çev. Christopher Collard, Martin Cropp. Loeb Classical Library 504. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Gellius, *Attic Nights, Volume I: Books 1-5.* Çev. J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 195. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.

Marcus Aurelius, *Marcus Aurelius.* Ed. ve Çev. C. R. Haines. Loeb Classical Library 58. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Platon, (Plato) *Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo.* Ed. ve Çev. Christopher Emlyn-Jones, William Preddy. Loeb Classical Library 36. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017.

Plinius, (Pliny) *Natural History, Volume I: Books 1-2.* Çev. H. Rackham. Loeb Classical Library 330. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.

Plutarkhos, (Plutarch) *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays.* Çev. Harold Cherniss. Loeb Classical Library 470. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.

Quintilianus, (Quintilian) *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8.* Ed. ve Çev. Donald A. Russell. Loeb Clas-

sical Library 126. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine ve İnziva Üzerine*. Çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

_____ *Epistles, Volume I: Epistles 1-65*. Çev. Richard M. Gummere. Loeb Classical Library 75. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.

_____ *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam.* Çev. John W. Basore. Loeb Classical Library 254. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932.

_____ *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis.* Çev. John W. Basore. Loeb Classical Library 310. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.

_____ *Natural Questions, Volume I: Books 1-3*. Çev. Thomas H. Corcoran. Loeb Classical Library 450. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

Sextus Empiricus, *Against Physicists. Against Ethicists.* Çev. R. G. Bury. Loeb Classical Library 311. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1936.

Simplicius, *On Epictetus Handbook 1-26*. Çev. C. Brittain – T. Brennnan. London: Bloomsbury, 2013.

_____ *On Epictetus Handbook 27-53*. Çev. T. Brennan – C. Brittain. London: Bloomsbury, 2014.

Stobaios, (Stobaeus) *Ioannis Stobaei Eclogarum Physicarum et Ethicarum, Volume 1*. Ed. Augustus Meineke. Lipsiae: Teubner, 1860.

SVF, *Stoicorum Veterum Fragmenta, Volume 1-III.* Ed. Hans von Arnim. Stuttgart: Teubner, 1964.

Vergilius, (Virgil) *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. Çev. H. Rushton Fairclough. Revised by G. P. Goold.

Loeb Classical Library 63. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Ksenophon, (Xenophon) *Memorabilia. Oeconomicus. Symposium. Apology.* Çev. E. C. Marchant, O. J. Todd. Rev. Jeffrey Henderson. Loeb Classical Library 168. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.

Modern Kaynaklar

Arnold, E. Vernon., *Roman Stoicism.* Cambridge: Cambridge University Press, 1911.

Bénatouil, T., "How Industrious can Zeus be? The Extent and Objects of Divine Activity in Stoicism." *God and Cosmos in Stoicism.* Ed. R. Salles, 23-45. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Bobzien, S., *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy.* Oxford: Oxford University Press, 1998.

Boswell, J., *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian rat o the Fourteenth Century.* Chicago: The University of Chicago Press, 1980.

Boter, G. J., "Epictetus." *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, 9, ed. V. Brown, 1-54. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2011.

_____ "Epictetus, Encheiridion 27." *Mnemosyne*, 45.4 (1992): 473-481.

_____ "From Discourses to Handbook: The Encheiridion of Epictetus as a Practical Guide to Life," *Knowledge, Text and Practice in Ancient Technical Writing*, ed. M. Formisano – P. Van der Eijk, 163-185. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Brennan, T., "Reasonable Impressions in Stoicism." *Phronesis* 41.3 (1996): 318-34.

Brun, J., *Stoa Felsefesi.* Çev. M. Atıcı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Caldwell, L., *Roman Girlhood and the Fashioning of Femininity.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Colish, Marcia L., *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages: 1. Stoicism in Classical Latin Literature.* Leiden: E. J. Brill, 1990.

Çevik, Cengiz C., "Seneca'ya Göre Filozofun Avama ve Aktif Politikaya Karşı İdeal Tutumu." *Uluslararası İstanbul Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Çağdaş Etik ve Politik Felsefe.* Ed. M. Ertan Kardeş – N. Yıldız, 71-87. İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2018.

Dobbin, R., "Προαίρεσις in Epictetus." *Ancient Philosophy* 11 (1991): 111-135.

Fine, G., "Does Socrates Claim to Know that He Knows Nothing?" *Oxford Studies in Ancient Philosophy, XXXV, Winter 2008.* Ed. Brad Inwood, 49-88. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Fitzgerald, John T., "The Passions and Moral Progress: An Introduction." *Passions and Moral Progress in Greco-Roman Thought.* Ed. John T. Fitzgerald, 1-26. London: Routledge, 2008.

Frede, M., "On the Stoic Conception of the Good." *Topics in Stoic Philosophy.* Ed. K. Ierodiakonou, 71-94. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Fredrickson, D. E., "Natural and Unnatural Use in Romans 1:24-27: Paul and the Philosophic Critique of Eros." *Homosexuality, Science, and the "Plain Senseé of Scripture.* Ed. David L. Balch, 197-222. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2000.

Gabor, G., "When Should a Philosopher Consult Divination? Epictetus and Simplicius on Fate and What is Up

to Us." *Fate, Providence and Moral Responsibility in Ancient, Medieval and Early Modern Thought.* Ed. Pieter d'Hoine – Gerd van Riel, 325-340. Leuven: Leuven University Press, 2014.

Garnsey, P., *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Germain, G., *Epictète et la Spiritualité stoïcienne.* Paris: Aux Editions Du Seuil, 1969.

Grahn-Wilder, M., *Gender and Sexuality in Stoic Philosophy.* New York: Palgrave Macmillan, 2018.

Hahm, David E., "A Neglected Stoic Argument for Human Responsibility." *Illinois Classical Studies*, 17.1 (1992): 23-48.

Hershbell, J. P., "Epictetus and Chrysippus." *llinois Classical Studies*, 18 (1993): 139-146.

Hill, L., "The First Wave of Feminism: Were the Stoics Feminists?." *History of Political Thought*, 22.1 (2001): 13-40.

Inwood, B., "Rules and Reasoning in Stoic Ethics." *Topics in Stoic Philosophy.* Ed. K. Ierodiakonou, 95-127. Oxford: Clarendon Press, 1999.

_____ *Ethics and Human Action in Early Stoicism.* Oxford: Clarendon Press, 2004.

Irvine, W. B., *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy.* Oxford: Oxford University Press, 2008.

Johnson, Brian E., *The Role Ethics of Epictetus: Stoicism in Ordinary Life.* Lanham: Lexington Books, 2014.

Knuuttila, S., *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy.* Oxford: Oxford University Press, 2006.

Long, A. A., *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life.* Oxford: Oxford University Press, 2002.

_____ *Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics.* New York: Charles Scribner's Sons, 1974.

_____ ve Sedley, D. N., *The Hellenistic Philosophers, 1: Translations of the Principal Sources with Philo-*

sophical Commentary. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Luck, G., *Köpeklerin Bilgeliği: Antikçağ Kiniklerinden Metinler.* Çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Millar, F., "Epictetus and the Imperial Court." *The Journal of Roman Studies*, 55.1/2 (1965): 141-148.

Prince, S., *Antisthenes of Athens: Texts, Translations, and Commentary.* Michigan: University of Michigan Press, 2015.

Ramelli, I., *Hierocles the Stoic: Elements of Ethics, Fragments and Excerpts.* Çev. D. Konstan. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009.

Reydam-Schils, Gretchen, "The Stoics." *The Oxford Handbook of the Second Sophistic.* Ed. Daniel S. Ritcher – William A. Johnson, 527-538. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Rist, John M., *Stoic Philosophy.* Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Roskam, G., *On the Path to Virtue: The Stoic Doctrine of Moral Progress and Its Reception in (Middle-)Platonism.* Leuven: Leuven University Press, 2005.

Sandbach, F. H., *The Stoics.* London: Duckworth, 1989.

Schofield, M., "Epictetus on Cynicism." *The Philosophy of Epictetus.* Ed. T. Scaltsas – A. S. Mason, 71-86. Oxford: Oxford University Press, 2007.

_____ *The Stoic Idea of the City.* Chicago - London: The University of Chicago Press, 1999.

Seddon, K., *Epictetus' Handbook and the Tablet of Cebes: Guides to Stoic Living.* London - New York: Routledge, 2005.

Sellars, J., *The Art of Living: The Stoics on the Nature and Function of Philosophy.* London: Bloomsbury Publishing, 2003.

Sorabji, R., "Freedom and Will: Graeco-Roman Origins." *Selfhood and the Soul: Essays on Ancient Thought and Literature in Honour of Christopher Gill.* Ed. R. Seaford, J. Wilkins, M. Wright, 49-66. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Stephens, O. W., *Stoic Ethics: Epictetus and Happiness As Freedom.* London: Bloomsbury Publishing PLC, 2007.

_____ "Review of Epictetus, Discourses, Book 1...," *Bryn Mawr Classical Review* 11.21 (1999): bmcr.brynmawr.edu/1999/1999-11-21.html (Son Erişim: 4.3.2019)

Xenakis, J., *Epictetus Philosopher-Therapist.* Martinus Nijhoff, 1969.

Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi

1. J. Austen, GURUR VE ÖNYARGI, Çev. H. Koç
2. Novalis, GECEYE ÖVGÜLER, Çev. A. Cemal
3. O. Wilde, MUTLU PRENS -Bütün Masallar, Bütün Öyküler-, Çev. R. Hakmen - F. Özgüven
4. H. C. Andersen, SEÇME MASALLAR, Çev. M. Alpar
5. KEREM İLE ASLI, Haz. Çev. İ. Öztürk
6. H. James, YÜREK BURGUSU, Çev. N. Aytür
7. R. M. Rilke, DUINO AĞITLARI, Çev. Z. Aksu Yılmazer
8. H. de Balzac, MODESTE MIGNON, Çev. O. Rifat - S. Rifat
9. F. G. Lorca, KANLI DÜĞÜN, Çev. R. Hakmen
10. Şeyh Galib, HÜSN Ü AŞK, Çev. A. Gölpınarlı
11. J. W. von Goethe, YARATICI SANATÇI, Çev. A. Cemal
12. Platon, GORGİAS, Çev. M. Rifat - S. Rifat
13. E. A. Poe, DEDEKTİF (AUGUSTE DUPIN) ÖYKÜLERİ, Çev. M. Fuat - Y. Salman - D. Hakyemez
14. G. Flaubert, ERMİŞ ANTONIUS VE ŞEYTAN, Çev. S. Eyüboğlu
15. G. Flaubert, YERLEŞİK DÜŞÜNCELER SÖZLÜĞÜ, Çev. S. Rifat - E. Gökteke
16. C. Baudelaire, PARİS SIKINTISI, Çev. T. Yücel
17. Iuvenalis, YERGİLER, Çev. Ç. Dürüşken - Alova
18. YUNUS EMRE, HAYATI VE BÜTÜN ŞİİRLERİ, Haz. A. Gölpınarlı
19. E. Dickinson, SEÇME ŞİİRLER, Çev. S. Özpalabıyıklar
20. A. Dumas, fils, KAMELYALI KADIN, Çev. T. Yücel
21. Ömer Hayyam, DÖRTLÜKLER, Çev. S. Eyüboğlu
22. A. Schopenhauer, YAŞAM BİLGELİĞİ ÜZERİNE AFORİZMALAR, Çev. M. Tüzel
23. M. de Montaigne, DENEMELER, Çev. S. Eyüboğlu
24. Platon, DEVLET, Çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz
25. F. Rabelais, GARGANTUA, Çev. S. Eyüboğlu - V. Günyol - A. Erhat
26. İ. A. Gonçarov, OBLOMOV, Çev. S. Eyüboğlu - E. Güney
27. T. More, UTOPIA, Çev. S. Eyüboğlu - V. Günyol - M. Urgan

28. Herodotos, TARİH, Çev. M. Ökmen
29. S. Kierkegaard, KAYGI KAVRAMI, Çev. T. Armaner
30. Platon, ŞÖLEN - DOSTLUK, Çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat
31. A. S. Puşkin, YÜZBAŞININ KIZI -Bütün Romanlar, Bütün Öyküler-, Çev. A. Behramoğlu
32. A. S. Puşkin, SEVİYORDUM SİZİ, Çev. A. Behramoğlu
33. G. Flaubert, MADAME BOVARY, Çev. N. Ataç - S. E. Siyavuşgil
34. İ. S. Turgenyev, BABALAR VE OĞULLAR, Çev. E. Altay
35. A. P. Çehov, KÖPEĞİYLE DOLAŞAN KADIN, Çev. E. Altay
36. A. P. Çehov, BÜYÜK OYUNLAR, Çev. A. Behramoğlu
37. Molière, CİMRİ, Çev. S. Eyüboğlu
38. W. Shakespeare, MACBETH, Çev. S. Eyüboğlu
39. W. Shakespeare, ANTONIUS VE KLEOPATRA, Çev. S. Eyüboğlu
40. N. V. Gogol, AKŞAM TOPLANTILARI, Çev. E. Altay
41. Narayana, HİTOPADEŞA, Çev. K. Kaya
42. Feridüddin Attâr, MANTIK AL-TAYR, Çev. A. Gölpınarlı
43. Yamamoto, HAGAKURE: SAKLI YAPRAKLAR, Çev. H. C. Erkin
44. Aristophanes, EŞEKARILARI, KADINLAR SAVAŞI VE DİĞER OYUNLAR, Çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat
45. F. M. Dostoyevski, SUÇ VE CEZA, Çev. M. Beyhan
46. M. de Unamuno, SİS, Çev. Y. Ersoy Canpolat
47. H. Ibsen, BRAND - PEER GYNT, Çev. S. B. Göknil - Z. İpşiroğlu
48. N. V. Gogol, BİR DELİNİN ANI DEFTERİ, Çev. M. Beyhan
49. J. J. Rousseau, TOPLUM SÖZLEŞMESİ, Çev. V. Günyol
50. A. Smith, MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ, Çev. H. Derin
51. J. de La Fontaine, MASALLAR, Çev. S. Eyüboğlu
52. J. Swift, GULLIVER'İN GEZİLERİ, Çev. İ. Şahinbaş
53. H. de Balzac, URSULE MIROUËT, Çev. S. Rifat - S. Rifat
54. Mevlânâ, RUBAİLER, Çev. H. Â. Yücel
55. Seneca, MEDEA, Çev. Ç. Dürüşken
56. W. Shakespeare, JULIUS CAESAR, Çev. S. Eyüboğlu
57. J. J. Rousseau, BİLİMLER VE SANAT ÜSTÜNE SÖYLEV, Çev. S. Eyüboğlu
58. M. Wollstonecraft, KADIN HAKLARININ GEREKÇELENDİRİLMESİ, Çev. D. Hakyemez
59. H. James, KISA ROMANLAR, UZUN ÖYKÜLER, Çev. N. Aytür - Ü. Aytür
60. Mirze Elekber Sabir, HOPHOPNAME (Seçmeler), Çev. İ. Öztürk
61. F. M. Dostoyevski, KARAMAZOV KARDEŞLER, Çev. N. Y. Taluy
62. Şudraka, TOPRAK ARABACIK (Mriçchakatika), Çev. K. Kaya
63. J. J. Rousseau, DİLLERİN KÖKENİ ÜSTÜNE DENEME, Çev. Ö. Albayrak
64. D. Diderot, AKTÖRLÜK ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER, Çev. S. E. Siyavuşgil
65. J. P. Eckermann, YAŞAMININ SON YILLARINDA GOETHE İLE KONUŞMALAR, Çev. M. Kahraman

66. Seneca, PHAEDRA, Çev. Ç. Dürüşken
67. M. de Unamuno, ABEL SANCHEZ -Tutkulu Bir Aşk Hikâyesi- TULA TEYZE, Çev. Y. Ersoy Canpolat
68. W. Shakespeare, PERICLES, Çev. H. Koç
69. L. N. Tolstoy, SANAT NEDİR, Çev. M. Beyhan
70. W. Shakespeare, III. RICHARD, Çev. Ö. Nutku
71. Mevlânâ, DİVÂN-I KEBİR, Çev. A. Gölpınarlı
72. T. De Quincey, BİR İNGİLİZ AFYON TİRYAKİSİNİN İTİRAFLARI, Çev. B. Boran
73. W. Shakespeare, ATİNALI TIMON, Çev. S. Eyüboğlu
74. J. Austen, AKIL VE TUTKU, Çev. H. Koç
75. A. Rimbaud, ILLUMINATIONS, Çev. C. Alkor
76. M. de Cervantes Saavedra, YÜCE SULTAN, Çev. Y. Ersoy Canpolat
77. D. Ricardo, SİYASAL İKTİSADIN VE VERGİLENDİRMENİN İLKELERİ, Çev. B. Zeren
78. W. Shakespeare, HAMLET, Çev. S. Eyüboğlu
79. F. M. Dostoyevski, EZİLENLER, Çev. N. Y. Taluy
80. A. Dumas, BİNBİR HAYALET, Çev. A. Özgüner
81. H. de Balzac, EVDE KALMIŞ KIZ, Çev. Y. Avunç
82. E.T.A. Hoffman, SEÇME MASALLAR, Çev. İ. Kantemir
83. N. Machiavelli, HÜKÜMDAR, Çev. N. Adabağ
84. M. Twain, SEÇME ÖYKÜLER, Çev. Y. Salman
85. L. N. Tolstoy, HACI MURAT, Çev. M. Beyhan
86. G. Galilei, İKİ BÜYÜK DÜNYA SİSTEMİ ÜZERİNE DİYALOG, Çev. R. Aşçıoğlu
87. F. M. Dostoyevski, ÖLÜLER EVİNDEN ANILAR, Çev. N. Y. Taluy
88. F. Bacon, SEÇME AFORİZMALAR, Çev. C. C. Çevik
89. W. Blake, MASUMİYET VE TECRÜBE ŞARKILARI, Çev. S. Özpalabıyıklar
90. F. M. Dostoyevski, YERALTINDAN NOTLAR, Çev. N. Y. Taluy
91. Prokopios, BİZANS'IN GİZLİ TARİHİ, Çev. O. Duru
92. W. Shakespeare, OTHELLO, Çev. Ö. Nutku
93. G. de Villehardouin - H. de Valenciennes, IV. HAÇLI SEFERİ KRONİKLERİ, Çev. A. Berktay
94. UPANİSHADLAR, Çev. K. Kaya
95. M. E. Han Galib, GALİB DİVÂNI, Çev. C. Soydan
96. J. Swift, ALÇAKGÖNÜLLÜ BİR ÖNERİ, Çev. D. Hakyemez
97. Sappho, FRAGMANLAR, Çev. Alova
98. W. Shakespeare, KURU GÜRÜLTÜ, Çev. S. Sanlı
99. V. B. Ibañez, MAHŞERİN DÖRT ATLISI, Çev. N. G. Işık
100. H. James, GÜVERCİNİN KANATLARI, Çev. R. Hakmen
101. G. de Maupassant, GEZGİN SATICI, Çev. B. Onaran
102. Seneca, TROIALI KADINLAR, Çev. Ç. Dürüşken
103. H. de Balzac, BİR HAVVA KIZI, Çev. B. Kuzucuoğlu
104. W. Shakespeare, KRAL LEAR, Çev. Ö. Nutku

105. M. Shikibu, MURASAKİ SHİKİBU'NUN GÜNLÜĞÜ, Çev. E. Esen
106. J. J. Rousseau, EMILE, Çev. Y. Avunç
107. A. Dumas, ÜÇ SİLAHŞOR, Çev. V. Yalçıntoklu
108. İ. S. Turgenyev, RUDİN - İLK AŞK - İLKBAHAR SELLERİ, Çev. E. Altay
109. L. N. Tolstoy, SİVASTOPOL, Çev. M. Beyhan
110. J. W. von Goethe, YAŞAMIMDAN ŞİİR VE HAKİKAT, Çev. M. Kahraman
111. L. N. Tolstoy, DİRİLİŞ, Çev. A. Hacıhasanoğlu
112. H. de Balzac, SUYU BULANDIRAN KIZ, Çev. Y. Avunç
113. A. Daudet, PAZARTESİ HİKÂYELERİ, Çev. S. E. Siyavuşgil
114. W. Shakespeare, SONELER, Çev. T. S. Halman
115. K. Mansfield, KATIKSIZ MUTLULUK, Çev. Oya Dalgıç
116. Ephesoslu Hipponaks, BÜTÜN FRAGMANLAR, Çev. Alova
117. F. Nietzsche, ECCE HOMO, Çev. M. Tüzel
118. N. V. Gogol, MÜFETTİŞ, Çev. K. Karasulu
119. Nizamü'l-Mülk, SİYASETNAME, Çev. M. T. Ayar
120. H. de Balzac, TILSIMLI DERİ, Çev. V. Yalçıntoklu
121. F. M. Dostoyevski, STEPANÇİKOVO KÖYÜ, Çev. N. Y. Taluy
122. G. Sand, THÉRÈSE VE LAURENT, Çev. V. Yalçıntoklu
123. W. Shakespeare, ROMEO VE JULIET, Çev. Ö. Nutku
124. F. Nietzsche, TRAGEDYANIN DOĞUŞU, Çev. M. Tüzel
125. Ovidius, AŞK SANATI, Çev. Ç. Dürüşken
126. P. J. Proudhon, MÜLKİYET NEDİR?, Çev. D. Çetinkasap
127. H. de Balzac, PIERRETTE, Çev. Y. Avunç
128. L. N. Tolstoy, KAFKAS TUTSAĞI, Çev. M. Beyhan
129. N. Copernicus, GÖKSEL KÜRELERİN DEVİNİMLERİ ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
130. N. V. Gogol, TARAS BULBA VE MİRGOROD ÖYKÜLERİ, Çev. E. Altay
131. W. Shakespeare, ONİKİNCİ GECE, Çev. S. Sanlı
132. A. Daudet, SAPHO, Çev. T. Yücel
133. F. M. Dostoyevski, ÖTEKİ, Çev. T. Akgün
134. F. Nietzsche, PUTLARIN ALACAKARANLIĞI, Çev. M. Tüzel
135. É. Zola, GERMINAL, Çev. B. Onaran
136. J. O. y Gasset, KİTLELERİN AYAKLANMASI, Çev. N. G. Işık
137. Euripides, BAKKHALAR, Çev. S. Eyüboğlu
138. W. Shakespeare, YETER Kİ SONU İYİ BİTSİN, Çev. Ö. Nutku
139. N. V. Gogol, ÖLÜ CANLAR, Çev. M. Beyhan
140. Plutarkhos, LYKURGOS'UN HAYATI, Çev. S. Eyüboğlu - V. Günyol
141. W. Shakespeare, YANLIŞLIKLAR KOMEDYASI, Çev. Ö. Nutku
142. H. von Kleist, DÜELLO -Bütün Öyküler- Çev. İ. Kantemir
143. L. de Vega, OLMEDO ŞÖVALYESİ, Çev. Y. Ersoy Canpolat
144. F. M. Dostoyevski, EV SAHİBESİ, Çev. T. Akgün
145. W. Shakespeare, KRAL JOHN'UN YAŞAMI VE ÖLÜMÜ,

Çev. H. Çalışkan

146. H. de Balzac, LOUIS LAMBERT, Çev. O. Rifat - S. Rifat
147. Mahmûd-ı Şebüsterî, GÜLŞEN-İ RÂZ, Çev. A. Gölpınarlı
148. Molière, KADINLAR MEKTEBİ, Çev. B. Tuncel
149. Catullus, BÜTÜN ŞİİRLERİ, Çev. Ç. Dürüşken - Alova
150. Somadeva, MASAL IRMAKLARININ OKYANUSU, Çev. K. Kaya
151. Hafız-ı Şirazî, HAFIZ DÎVÂNI, Çev. A. Gölpınarlı
152. Euripides, YAKARICILAR, Çev. S. Sandalcı
153. W. Shakespeare-J. Fletcher, CARDENIO, Çev. Ö. Nutku
154. Molière, GEORGE DANDIN, Çev. S. Kuray
155. J. W. von Goethe, GENÇ WERTHER'İN ACILARI, Çev. M. Kahraman
156. F. Nietzsche, BÖYLE SÖYLEDİ ZERDÜŞT, Çev. M. Tüzel
157. W. Shakespeare, KISASA KISAS, Çev. Ö. Nutku
158. J. O. y Gasset, SİSTEM OLARAK TARİH, Çev. N. G. Işık
159. C. de la Barca, HAYAT BİR RÜYADIR, Çev. B. Sabuncu
160. F. Nietzsche, DİONYSOS DİTHYRAMBOSLARI, Çev. A. Cemal
161. L. N. Tolstoy, ANNA KARENİNA, Çev. A. Hacıhasanoğlu
162. G. de Maupassant, GÜZEL DOST, Çev. A. Özgüner
163. Euripides, RESOS, Çev. S. Sandalcı
164. Sophokles, KRAL OİDİPUS, Çev. B. Tuncel
165. F. M. Dostoyevski, BUDALA, Çev. E. Altay
166. W. Shakespeare, KRAL VIII. HENRY, Çev. H. Çalışkan
167. D. Diderot, KÖRLER ÜZERİNE MEKTUP - SAĞIRLAR ÜZERİNE MEKTUP, Çev. A. Cemgil - D. Cemgil
168. T. Paine, AKIL ÇAĞI, Çev. A. İ. Dalgıç
169. W. Shakespeare, VENEDİK TACİRİ, Çev. Ö. Nutku
170. G. Eliot, SILAS MARNER, Çev. F. Kâhya
171. H. de Balzac, MUTLAK PEŞİNDE, Çev. S. Rifat - O. Rifat - S. Rifat
172. W. Shakespeare, BİR YAZ GECESİ RÜYASI, Çev. Ö. Nutku
173. A. de Musset, MARIANNE'İN KALBİ, Çev. B. Tuncel - S. Eyüboğlu
174. F. M. Dostoyevski, ECİNNİLER, Çev. M. Beyhan
175. A. S. Puşkin, BORİS GODUNOV, Çev. Ö. Özer
176. W. Shakespeare, HIRÇIN KIZ, Çev. Ö. Nutku
177. İ. S. Turgenyev, DUMAN, Çev. E. Altay
178. Sophokles, ELEKTRA, Çev. A. Erhat
179. J. Austen, NORTHANGER MANASTIRI, Çev. H. Koç
180. D. Defoe, ROBINSON CRUSOE, Çev. F. Kâhya
181. W. Shakespeare - J. Fletcher, İKİ SOYLU AKRABA, Çev. Ö. Nutku
182. Platon, SOKRATES'İN SAVUNMASI, Çev. A. Çokona
183. L. N. Tolstoy, İNSAN NEYLE YAŞAR? , Çev. K. Karasulu
184. N. V. Gogol, EVLENME - KUMARBAZLAR, Çev. K. Karasulu
185-1. F. Nietzsche, İNSANCA, PEK İNSANCA, Çev. M. Tüzel
185-2. F. Nietzsche, KARIŞIK KANILAR VE ÖZDEYİŞLER, Çev. M. Tüzel
185-3. F. Nietzsche, GEZGİN VE GÖLGESİ, Çev. M. Tüzel

186. A. P. Çehov, AYI -Dokuz Kısa Oyun-, Çev. T. Akgün
187. J. M. Keynes, PARA ÜZERİNE BİR İNCELEME, Çev. C. Gerçek
188. H. Fielding, JOSEPH ANDREWS, Çev. F. B. Aydar
189. C. Brontë, PROFESÖR, Çev. G. Varım
190. Kalidasa, MALAVİKA VE AGNİMİTRA, Çev. H. D. Can
191. W. Shakespeare, NASIL HOŞUNUZA GİDERSE, Çev. Ö. Nutku
192. Aiskhylos, ZİNCİRE VURULMUŞ PROMETHEUS, Çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat
193. E. Rostand, CYRANO DE BERGERAC, Çev. S. E. Siyavuşgil
194. É. Zola, YAŞAMA SEVİNCİ, Çev. B. Onaran
195. F. M. Dostoyevski, KUMARBAZ, Çev. K. Karasulu
196. S. Kierkegaard, FELSEFE PARÇALARI YA DA BİR PARÇA FELSEFE, Çev. D. Şahiner
197. Cicero, YÜKÜMLÜLÜKLER ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
198. D. Diderot, RAMEAU'NUN YEĞENİ, Çev. A. Cemgil
199. W. Shakespeare, KRAL V. HENRY, Çev. H. Çalışkan
200. L. N. Tolstoy, KREUTZER SONAT, Çev. A. Hacıhasanoğlu
201. S. Kierkegaard, BAŞTAN ÇIKARICININ GÜNLÜĞÜ, Çev. N. Beier
202. Aisopos, MASALLAR, Çev. İ. Çokona
203. W. Shakespeare, CYMBELINE, Çev. Ö. Nutku
204. Aristoteles, ATİNALILARIN DEVLETİ, Çev. A. Çokona
205. V. Hugo, BİR İDAM MAHKÛMUNUN SON GÜNÜ, Çev. V. Yalçıntoklu
206. D. Diderot, FELSEFE KONUŞMALARI, Çev. A. Cemgil
207. W. Shakespeare, VERONALI İKİ SOYLU DELİKANLI, Çev. Ö. Nutku
208. Molière, İNSANDAN KAÇAN, Çev. B. Tuncel
209. L. N. Tolstoy, ÜÇ ÖLÜM, Çev. G. Ç. Kızılırmak
210. Stendhal, KIRMIZI VE SİYAH, Çev. B. Onaran
211. Feridüddin Attâr, İLÂHİNAME, Çev. A. Gölpınarlı
212. D. Diderot, KADERCİ JACQUES VE EFENDİSİ, Çev. A. Cemgil
213. V. Hugo, NOTRE DAME'IN KAMBURU, Çev. V. Yalçıntoklu
214. W. Shakespeare, CORIOLANUS'UN TRAGEDYASI, Çev. Ö. Nutku
215. Euripides, MEDEA, Çev. A. Çokona
216. W. Shakespeare, TROILUS VE CRESSIDA, Çev. S. Eyüboğlu - M. Urgan
217. H. Bergson, GÜLME, Çev. D. Çetinkasap
218. W. Shakespeare, KIŞ MASALI, Çev. Ö. Nutku
219. Homeros, İLYADA, Çev. A. Erhat - A. Kadir
220. Homeros, ODYSSEİA, Çev. A. Erhat - A. Kadir
221. W. Shakespeare, KRAL IV. HENRY - I, Çev. H. Çalışkan
222. W. Shakespeare, KRAL IV. HENRY - II, Çev. H. Çalışkan
223. L. N. Tolstoy, İVAN İLYİÇ'İN ÖLÜMÜ, Çev. M. Beyhan
224. W. Shakespeare, AŞKIN EMEĞİ BOŞUNA, Çev. Ö. Nutku
225. W. Shakespeare, AŞK VE ANLATI ŞİİRLERİ, Çev. T. S. Halman
226. C. Goldoni, SEVGİLİLER, Çev. N. Adabağ - L. Tecer
227. F. M. Dostoyevski, BEYAZ GECELER, Çev. B. Zeren

228. Sophokles, ANTİGONE, Çev. A. Çokona
229. W. Shakespeare, TITUS ANDRONICUS, Çev. Ö. Nutku
230. L. N. Tolstoy, ÇOCUKLUK, Çev. A. Hacıhasanoğlu
231. M. Y. Lermontov, HANÇER -Seçme Şiir ve Manzumeler-, Çev. A. Behramoğlu
232. Sophokles, TRAKHİSLİ KADINLAR, Çev. A. Çokona
233. W. Shakespeare, II. RICHARD, Çev. Ö. Nutku
234. Sun Zi (Sun Tzu), SAVAŞ SANATI, Çev. P. Otkan - G. Fidan
235. W. Shakespeare, KRAL VI. HENRY - I, Çev. Ö. Nutku
236. W. Shakespeare, KRAL VI. HENRY - II, Çev. Ö. Nutku
237. W. Shakespeare, KRAL VI. HENRY - III, Çev. Ö. Nutku
238. J. W. von Goethe, ALMAN GÖÇMENLERİN SOHBETLERİ, Çev. T. Tayanç
239. W. Shakespeare, WINDSOR'UN ŞEN KADINLARI, Çev. H. Çalışkan
240. GILGAMIŞ DESTANI, Çev. S. Maden
241. C. Baudelaire, ÖZEL GÜNCELER - APAÇIK YÜREĞİM, Çev. S. Maden
242. W. Shakespeare, FIRTINA, Çev. Ö. Nutku
243. İbn Kalânisî, ŞAM TARİHİNE ZEYL, Çev. O. Özatağ
244. Yusuf Has Hacib, KUTADGU BİLİG, Çev. A. Çakan
245. L. N. Tolstoy, İLKGENÇLİK, Çev. A. Hacıhasanoğlu
246. Sophokles, PHİLOKTETES, Çev. A. Çokona
247. K. Kolomb, SEYİR DEFTERLERİ, Çev. S. Maden
248. C. Goldoni, LOKANTACI KADIN, Çev. N. Adabağ
249. Plutarkhos, THESEUS - ROMULUS, Çev. İ. Çokona
250. V. Hugo, SEFİLLER, Çev. V. Yalçıntoklu
251. Plutarkhos, İSKENDER - SEZAR, Çev. İ. Çokona
252. Montesquieu, İRAN MEKTUPLARI, Çev. B. Günen
253. C. Baudelaire, KÖTÜLÜK ÇİÇEKLERİ, Çev. S. Maden
254. İ. S. Turgenyev, HAM TOPRAK, Çev. E. Altay
255. L. N. Tolstoy, GENÇLİK, Çev. A. Hacıhasanoğlu
256. Ksenophon, ANABASİS -On Binler'in Dönüşü-, Çev. A. Çokona
257. A. de Musset, LORENZACCIO, Çev. B. Günen
258. É. Zola, NANA, Çev. B. Onaran
259. Sophokles, AİAS, Çev. A. Çokona
260. Bâkî, DİVÂN, Çev. F. Öztürk
261. F. Nietzsche, DAVID STRAUSS, İTİRAFÇI VE YAZAR, Çev. M. Tüzel
262. F. Nietzsche, TARİHİN YAŞAM İÇİN YARARI VE SAKINCASI, Çev. M. Tüzel
263. F. Nietzsche, EĞİTİCİ OLARAK SCHOPENHAUER, Çev. M. Tüzel
264. F. Nietzsche, RICHARD WAGNER BAYREUTH'TA, Çev. M. Tüzel
265. A. de Musset, ŞAMDANCI, Çev. B. Tuncel - S. Eyüboğlu
266. Michelangelo, CENNETİN ANAHTARLARI, Çev. T. S. Halman
267. D. Diderot, RAHİBE, Çev. A. Cemgil
268. Edib Ahmed Yüknekî, ATEBETÜ'L-HAKAYIK, Çev. A. Çakan
269. İ. S. Turgenyev, BAŞKANIN ZİYAFETİ - PARASIZLIK - BEKÂR,

Çev. N. Y. Taluy

270. Aristoteles, POETİKA -Şiir Sanatı Üzerine-, Çev. A. Çokona - Ö. Aygün
271. Hippokrates, AFORİZMALAR, Çev. E. Çoraklı
272. G. Leopardi, ŞARKILAR, Çev. N. Adabağ
273. Herodas, MİMOSLAR, Çev. Alova
274. Molière, HASTALIK HASTASI, Çev. B. Günen
275. Laozi, TAO TE CHİNG -DAO DE JİNG-, Çev. S. Özbey
276. BÂBİL YARATILIŞ DESTANI -Enuma Eliş-, Çev. S. F. Adalı - A. T. Görgü
277. M. Shelley, FRANKENSTEIN YA DA MODERN PROMETHEUS, Çev. Y. Yavuz
278. Erasmus, DELİLİĞE ÖVGÜ, Çev. Y. Sivri
279. A. Dumas, SAINTE-HERMINE ŞÖVALYESİ, Çev. H. Bayrı
280. Sophokles, OİDİPUS KOLONOS'TA, Çev. A. Çokona
281. A. Dumas, SİYAH LALE, Çev. V. Yalçıntoklu
282. A. Sewell, SİYAH İNCİ, Çev. A. Berktay
283. C. Marlowe, PARİS'TE KATLİAM, Çev. Ö. Nutku
284. F. Nietzsche, İYİNİN VE KÖTÜNÜN ÖTESİNDE, Çev. M. Tüzel
285. C. Marlowe, KARTACA KRALİÇESİ DİDO, Çev. Ö. Nutku
286. Hesiodos, THEOGONİA - İŞLER VE GÜNLER, Çev. A. Erhat - S. Eyüboğlu
287. Horatius, ARS POETICA -Şiir Sanatı-, Çev. C. C. Çevik
288. W. Shakespeare, ÇİFTE İHANET, Çev. Ö. Nutku
289. Molière, KİBARLIK BUDALASI, Çev. B. Günen
290. Semonides ve Altı İambos Şairi, ŞİİRLER VE BÜTÜN FRAGMANLAR, Çev. Alova
291. D. Defoe, VEBA YILI GÜNLÜĞÜ, Çev. İ. Kanlemir
292. O. Wilde, ÖNEMSİZ BİR KADIN, Çev. P. D. Deveci
293. L. N. Tolstoy, EFENDİ İLE UŞAĞI, Çev. A. Hacıhasanoğlu
294. H. de Balzac, VADİDEKİ ZAMBAK, Çev. V. Yalçıntoklu
295. C. Marlowe, MALTALI YAHUDİ, Çev. Ö. Nutku
296. H. Melville, KATİP BARTLEBY, Çev. H. Koç
297. Cicero, YASALAR ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
298. E.T.A. Hoffman, MATMAZEL DE SCUDÉRY, Çev. G. Zeytinoğlu
299. SÜMER KRAL DESTANLARI, Çev. S. F. Adalı - A. T. Görgü
300. L. N. Tolstoy, SAVAŞ VE BARIŞ, Çev. T. Akgün
301. Plutarkhos, DEMOSTHENES - CICERO, Çev. İ. Çokona
302. Farabî, İDEAL DEVLET, Çev. A. Arslan
303. C. Marlowe, II. EDWARD, Çev. Ö. Nutku
304. Montesquieu, KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE, Çev. B. Günen
305. Cicero, YAŞLI CATO VEYA YAŞLILIK ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
306. Stendhal, PARMA MANASTIRI, Çev. B. Onaran
307. A. Daudet, DEĞİRMENİMDEN MEKTUPLAR, Çev. S. E. Siyavuşgil
308. Euripides, İPHİGENİA AULİS'TE, Çev. A. Çokona
309. Euripides, İPHİGENİA TAURİS'TE, Çev. A. Çokona
310. Pascal, DÜŞÜNCELER, Çev. D. Çetinkasap

311. M. de Staël, ALMANYA ÜZERİNE, Çev. H. A. Karahasan
312. Seneca, BİLGENİN SARSILMAZLIĞI ÜZERİNE- İNZİVA ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
313. D. Hume, İNSANIN ANLAMA YETİSİ ÜZERİNE BİR SORUŞTURMA, Çev. F. B. Aydar
314. F. Bacon, DENEMELER -Güvenilir Öğütler ya da Meselelerin Özü-, Çev. C. C. Çevik - M. Çakan
315. BABİL HEMEROLOJİ SERİSİ -Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi-, Çev. S. F. Adalı - A. T. Görgü
316. H. Walpole, OTRANTO ŞATOSU, Çev. Z. Avcı
317. İ. S. Turgenyev, AVCININ NOTLARI, Çev. E. Altay
318. H. de Balzac, SARRASINE, Çev. A. Berktay
319. Farabî, MUTLULUĞUN KAZANILMASI, Çev. A. Arslan
320. M. Luther, DOKSAN BEŞ TEZ, Çev. C. C. Çevik
321. F. Rabelais, PANTAGRUEL, Çev. N. Yıldız
322. Kritovulos, KRİTOVULOS TARİHİ, Çev. A. Çokona
323. C. Marlowe, BÜYÜK TİMURLENK I-II, Çev. Ö. Nutku
324. Ahmedî, İSKENDERNÂME, Çev. F. Öztürk
325. M. Aurelius, KENDİME DÜŞÜNCELER, Çev. Y. E. Ceren
326. Cicero, DOSTLUK ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
327. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ, Çev. A. Çakan
328. Aristophanes, PLOUTOS, Çev. E. Gören-E. Yavuz
329. É. Zola, HAYVANLAŞAN İNSAN, Çev. A. Özgüner
330. RİGVEDA, Çev. K. Kaya
331. S. T. Coleridge, YAŞLI DENİZCİNİN EZGİSİ, Çev. H. Koçak
332. A. Dumas, MONTE CRISTO KONTU, Çev. V. Yalçıntoklu
333. L.N. Tolstoy, KAZAKLAR, Çev. M. Beyhan
334. O. Wilde, DORIAN GRAY'İN PORTRESİ, Çev. D. Z. Batumlu
335. İ.S. Turgenyev, KLARA MİLİÇ, Çev. C. D. Akyüz
336. R. Apollonios, ARGONAUTİKA, Çev. A. Çokona
337. S. Le Fanu, CARMILLA, Çev. Y. Yavuz
338. Seneca, MUTLU YAŞAM ÜZERİNE-YAŞAMIN KISALIĞI ÜZERİNE, Çev. C. C. Çevik
339. F. Engels, AİLENİN, DEVLETİN VE ÖZEL MÜLKİYETİN KÖKENİ, Çev. M. Tüzel
340. T. L. Peacock, KARABASAN MANASTIRI, Çev. Y. Yavuz
341. H. von Kleist, AMPHİTRYON, Çev. M. Kahraman
342. H. de Balzac, EUGÉNIE GRANDET, Çev. V. Yalçıntoklu
343. W. Whitman, ÇİMEN YAPRAKLARI, Çev. F. Öz
344. Montesquieu, ROMALILARIN YÜCELİK VE ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER, Çev. B. Günen
345. Beaumarchais, SEVILLA BERBERİ VEYA NAFİLE TEDBİR, Çev. B. Günen
346. W. James, PRAGMATİZM, Çev. F. B. Aydar

347. Euripides, ANDROMAKHE, Çev. A. Çokona
348. Farabî, İLİMLERİN SAYIMI, Çev. A. Arslan
349. G. Büchner, DANTON'UN ÖLÜMÜ, Çev. M. Tüzel
350. GILGAMIŞ HİKÂYELERİ, Çev. S. F. Adalı-A. T. Görgü
351. Aristophanes, KADIN MEBUSLAR, Çev. E. Gören-E. Yavuz
352. S. Empricus, PYRRHONCULUĞUN ESASLARI, Çev. C. C. Çevik
353. H. de Balzac, GORIOT BABA, Çev. V. Yalçıntoklu
354. G. E. Lessing, DÜZYAZI FABLLAR, Çev. Z. Aksu Yılmazer
355. Epiktetos, ENKHEIRIDION, Çev. C. C. Çevik
356. DHAMMAPADA, Çev. K. Kaya
357. Voltaire, SADIK VEYA KADER -BİR DOĞU MASALI-, Çev. B. Günen
358. Platon, PHAİDROS, Çev. A. Çokona
359. Beaumarchais, FİGARO'NUN DÜĞÜNÜ VEYA ÇILGIN GÜN, Çev. B. Günen
360. J. Cazotte, ÂŞIK ŞEYTAN, Çev. A. Terzi
361. V. Hugo, DENİZ İŞÇİLERİ, Çev. V. Yalçıntoklu
362. SUTTANİPĀTA, Çev. K. Kaya
363. T. Paine, SAĞDUYU, Çev. Ç. Öztek
364. J. H. Bernardin de Saint-Pierre, PAUL İLE VIRGINIE, Çev. İ. Atay
365. F. Hebbel, JUDITH, Çev. A. Fırat
366. Leukippos-Demokritos, ATOMCU FELSEFE FRAGMANLARI, Çev. C. C. Çevik
367. G. W. Leibniz, MONADOLOJİ, Çev. D. Çetinkasap
368. C. Dickens, DAVID COPPERFIELD, Çev. M. Arvas
369. G. Apollinaire, İKİ KIYININ AVARESİ, Çev. N. Özyıldırım
370. Aristoteles, RETORİK, Çev. A. Çokona
371. Herakleitos, FRAGMANLAR, Çev. C. C. Çevik
372. P. Lafargue, TEMBELLİK HAKKI, Çev. A. Berktay
373. PAPAĞANIN YETMİŞ MASALI –ŞUKASAPTATİ–, Çev. K. Kaya
374. C. Dickens, İKİ ŞEHRİN HİKÂYESİ, Çev. Z. Batumlu
375. R. Descartes, YÖNTEM ÜZERİNE KONUŞMA, Çev. M. Erşen
376. Euripides, KYKLOPS, Çev. A. Çokona

Epiktetos (yaklaşık olarak MS 50-125/130): Roma İmparatorluğu döneminin en önemli ve en meşhur filozoflarındandır. Muhtemelen çocukken Roma'ya gelmiş, kendisi de bir zamanlar köle olan özgür Epaphroditus'un kölesi olmuştur. Epiktetos dönemin en büyük Stoacı öğretmeni Musonius Rufus'un derslerine katılmış, düşüncelerinin peşinden gitmiştir. Kölelikten azat edildikten sonra, İmparator Domitianus döneminde filozofların sürgün edilmesi kararı üzerine Roma'dan ayrılmış, Kuzey Yunanistan'daki Nicopolis'te okulunu kurmuştur. Birçok soylu Romalı onun öğrencisi olmuş, bunlardan Lucius Flavius Arrianus öğretilerini Sokrates gibi kaleme almamış olan Epiktetos'tan öğrendiklerini Diatribai *ve* Enkheiridion *adlı iki ayrı metinde toplayıp günümüze ulaşmasını sağlamıştır.* Diatribai*'da Stoa etiğinin temel unsurları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır, daha kısa olan* Enkheiridion *ise sözlük anlamı gibi onun "rehber" olarak kullanılabilecek bir özeti sayılır.*

C. Cengiz Çevik (1983): İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda lisans, yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi için Epiktetos, Sextus Empiricus, Bacon, Horatius, Seneca, Cicero, Copernicus ve Luther'den birçok eser çevirdi. Temel akademik çalışma alanı olan Antik çağ'da siyaset ve felsefe ilişkisi başta olmak üzere farklı konularda çeviri ve telif eserleri üzerinde çalışmaya devam ediyor.

14 TL